

דרכי החיזוק

ארבעה צריכים חיזוק (כרכות לב:) - שיתחזק אדם בהם תמיד בכל כחו (רש"י)

לקט משיחות רבינו מרן ראש הישיבה הגר"ג אדלשטיין שליט"א • ניסן תשפ"א

500 פניני חיזוק

תורה • תפילה • מוסר • מידות

בחסדי השי"ת העצומים במלאות עשור להופעת גיליוני 'דרכי החיזוק' ולרגל גיליון ה-500 ליקטנו מתוך שיחות מרן רבינו שליט"א חמש מאות פניני חיזוק הדרכה עובדות והנהגות לתועלת הרבים.

תוכן העניינים

32.....אהבת חסד	26.....לילדים	15.....תפילה בשמחה	2.....תורה
32.....חסד כהלכה	26.....חצי שעה פנויה	15.....כדבר איש אל רעהו	2.....קדושת התורה
33.....אמת ושקר	26.....באלול	16.....עצות לכוונה	2.....חשיבותה
33.....כבוד	26.....בבין הזמנים	16.....לחשוב פירושים	2.....במעיי אמו
33.....מתרחק מן הכבוד	26.....ידיעות	16.....הזכרת השם	2.....רגע של תורה
34.....פרסום	26.....בשפתיים דולקות	16.....כוונה בברכות	2.....גודל החיוב
34.....ענווה וגאווה	26.....ללמוד למעשה	16.....חזרת השי"ץ	2.....מתיקות
35.....השתוות	26.....דעת זקנים	16.....תפילה במחשבה	3.....סקרנות
35.....קפדנות	26.....קביעות	17.....תפילה על התפילה	3.....כישרונות
35.....כעס	26.....ה'בנויך'	17.....על רוחניות	4.....פה קדוש
35.....תרעומת	27.....השפעת המוסר	17.....על תורה	4.....הבנה
36.....קפידת אחרים	27.....תרופה לנפש	17.....על כלל ישראל	5.....שימוש חכמים
36.....פיוס	27.....מחזק אחרים	18.....בלשון רבים	5.....רב להבנה
36.....הנהגת הגדולים	27.....התבוננות אחרי הלימוד	19.....על הצאצאים	5.....השיעורים בישיבות
37.....מעביר על מידותיו	27.....מחשבה אחת	19.....תפילת האם על בנה	6.....חברותות
37.....לשון הרע	27.....טעם במוסר	19.....דמעות של סבתא	7.....חזרה
38.....דן לכף זכות	27.....תבלין	19.....ריבו בתפילה	7.....זכירת הלימוד
38.....כף שטות	27.....חיים מאושרים	19.....בקשה	7.....ידיעות
38.....אחדות	28.....לחזור ולעורר	20.....הודאה	8.....לגמור ש"ס
38.....מחלוקת	28.....גדולי הדורות	20.....תפילה על חולים	8.....כתיבת חידו"ת
39.....אהבת הבריות	28.....פרקי אבות	20.....הזכרת הזכויות	8.....תורת אמת
39.....רחמים	28.....תפילה	21.....החולה בעצמו	8.....הלכה למעשה
40.....אכזריות	28.....אגדות השי"ס	21.....תהלים	9.....שעבוד לתורה
40.....מטריח אחרים	28.....ראשונים	21.....שליח ציבור	9.....התמדה
40.....סבר פנים יפות	28.....הספרים המקובלים	21.....תפילת החזו"א	9.....ניצול הזמן
40.....שמח בטובת חברו	29.....שערי תשובה	21.....התפילות הגשמיות	9.....שקיעות בלימוד
41.....קנאה	29.....מסילת ישרים	21.....תפילת מקובלת	10.....במחשבה
41.....חלישות הדעת	29.....הפרק הראשון	22.....תפילת וברכת צדיק	10.....קשה להפסיק
42.....תאוה	29.....חובות הלבבות	22.....על הגאולה	10.....בלי היסח הדעת
42.....אכילה	30.....אחוות צדיקים	22.....פיוטים	10.....הפסקות
43.....תיאבון	30.....ראשית חכמה	22.....ניגונים	11.....בטלה
43.....עישון	30.....אגרת הרמב"ן	23.....זמירות	11.....היא שיחתי
43.....יצר הרע	30.....ספר העיקרים	23.....השכמה	11.....בלי תורה אין חיים
43.....חמדת הממון	30.....תומר דבורה	23.....תפילה בישיבה	11.....מתוך החק
44.....שמח בחלקו	30.....דברי אמת	23.....חינוך לתפילה	12.....מגנא ומצלא
44.....בני הבית	30.....פלא יועץ	24.....בבין הזמנים	12.....בששי ושבת
44.....משפחה	30.....חוסן יהושע	30.....ספרי החפץ חיים	12.....בבין הזמנים
45.....שלום בית	30.....אור יחזקאל	31.....ארחות יושר	13.....החזקת תורה
45.....כיבוד אב ואם	31.....ארחות עולם	31.....בנין עולם	13.....הרצת תורה
46.....סיוע להורים	31.....מעשי הגדולים	31.....הקדמות האחרונים	13.....הרצת תורה
46.....אורחים	31.....חוסן יהושע	31.....החפץ חיים	14.....חינוך לאהבת תורה
46.....שכנים	31.....ארחות יושר	31.....ארחות עולם	
46.....ויתור	31.....מעשי הגדולים	31.....הקדמות האחרונים	
47.....בדידות	31.....חוסן יהושע	31.....ארחות יושר	
47.....חברה	31.....ארחות עולם	31.....בנין עולם	
47.....חנופה	31.....מעשי הגדולים	31.....הקדמות האחרונים	
47.....בני תורה	31.....חוסן יהושע	31.....ארחות יושר	
48.....חינוך למידות טובות	31.....ארחות עולם	31.....בנין עולם	

מידות

31.....תפילה על מידות
31.....הרגל נעשה טבע

מוסר

24.....ענין המוסר
24.....מצוה דאורייתא
24.....סדר מוסר בישיבות
24.....היצר הרע לנחם
25.....פיקוח נפש ורוחני
25.....כמה זמן
25.....בהתעניינות
25.....שמחה
25.....לאברכים

תפילה

14.....עבודה שלבל
14.....כוח התפילה
15.....שני חלקים בתפילה
15.....השפעתה על האדם
15.....עומד לפני המלך

תורה

במעיי אמו

ה. מצינו בגמרא (נדה ל, ב) שכל ילד כשהוא במעיי אמו מלמדים אותו כל התורה כולה, ואחר כך קודם לידתו בא מלאך וסוטר על פיו ומשכחו את כל מה שלמד, ולכאורה לשם מה מלמדים אותו ומה התועלת בלימוד זה אם אחר כך הוא שוכח את הכל?

והפירוש בזה כי הרי התורה מקדשת את האדם, כל אחד שלומד תורה מתקדש, שהעוסק בתורה שכינה שרויה עמו (אבות ג, ה), ובעשרה קדמה שכינה ואתיא (ברכות ו, א), השכינה נמצאת עם מי שלומד תורה, וכך גם העובר שלמד את כל התורה לפני שנולד, הרי הוא נתקדש בזה, והלימוד קידש אותו, ואף על פי ששכח אחר כך את מה שלמד, מכל מקום הקדושה כבר קיימת בו, ונשמתו נתקדשה בקדושת התורה, והקדושה הזו היא הכנה להצלחה בתורה, שעל ידי זה כשנולד יש לו את כל האפשרויות להצלחה בתורה.

רגע של תורה

ז. צריכים לדעת את חשיבות התורה, כל רגע של תורה, אפילו אם יש רק דקה אחת ללמוד, זה כדאי! וכשאדם עוסק בתורה הוא מתקדש. בדרך כלל אלו שעוסקים בתורה לא יודעים את המדרגה שלהם, וצריכים לדעת את זה, שעסק התורה מקדש את האדם, אמנם גם מעשי המצוות מקדשים, אבל התורה מקדשת יותר מכל המצוות והמעשים הטובים, ובכל רגע שאדם לומד הוא דבוק בקדושה.

ח. שמעתי בלומז'ה מהמשגיח הגה"צ רבי אבא גרוסברד זצ"ל כי הגאון מווילנא לפני פטירתו התוודה על ירגעים של ביטול תורה, והיינו שעשה חשבון שבמשך כל חייו היו כמה רגעים של ביטול תורה, רק רגעים! ולא שעות, זה גם כן ביטול תורה, ועשה תשובה עם וידוי על זה.

ט. מצינו בגמרא (ברכות ג, א) תנו רבנן היו יושבין בבית המדרש והביאו אור לפניהם בית שמאי אומרים כל אחד ואחד מברך לעצמו וכו', ומפרשת הגמרא שם הטעם של בית שמאי מפני ביטול בית המדרש, והיינו שאם אחד יברך ויוציא את כולם, זה יגרום ביטול תורה דברים, שכולם יצטרכו לענות אמן על ברכתו, ולכן עדיף שכל אחד יברך לעצמו, כדי למנוע ביטול תורה.

והרי על כמה ביטול תורה מדובר? על ההבדל הקטן מאד בין אם כל אחד יברך לעצמו או שאחד יוציא את כולם, וגם זמן מועט כזה נחשב לביטול תורה, ומחמת זה אמרו שכל אחד יברך לעצמו. וזכורני ששמעתי פעם ממרן הרב מפוניבז' שהביא בשם החפץ חיים שלמד מדברי הגמרא הללו מהו ביטול תורה.

ואמנם שם מדובר על ביטול תורה של ציבור, ויתכן שביטול תורה של ציבור חמור יותר, אך על כל פנים רואים בזה את חומר הענין של ביטול תורה, עד כמה צריכים לנצל כל רגע ורגע לתורה.

גודל החיוב

י. עסק התורה הוא דבר מאד נעים ומעניין ומתוק מדבש, שכל אחד עוסק בו לפי כוחו, מה שמעניין ומושך אותו, וישנם הרבה חלקים בתורה, הלכה ואגדה, גמרא משניות ומדרשים, וכל אחד מה שמושך אותו הרי זה מעניין ומתוק, וכיון שזה כל כך מעניין ומתוק, אם לא עוסקים בזה החטא יותר חמור, כי זה דבר שקל לקיימו!

וכמו שהביא רבי ישראל סלנטר באיגרותיו (אור ישראל ז-ח) מדברי הגמרא במנחות (מג, א) גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת, היינו שיש ציצית לבן ויש תכלת, ומי שאינו לובש לבן עונשו יותר

קדושת התורה

א. מצינו בחז"ל (סוכה כה, א) על יונתן בן עוזיאל, שבשעה שהיה יושב ועוסק בתורה כל עוף הפורח עליו מיד היה נשרף, וזהו מכוח קדושת התורה, שעל ידי עסק התורה הייתה שם קדושה, והקדושה היא אש.

כמו שמצינו בירושלמי (הובא בתוס' תגינה טו, א) שכאשר נולד אלישע בן אבויה, עשה אביו סעודת ברית מילה והזמין את התנאים רבי אליעזר ורבי יהושע, והיו שם עוד אנשים שדיברו סתם דברים בטלים, אבל רבי אליעזר ורבי יהושע אמרו "אינהו בדידהו ואנן בדידן", אנתנו נדבר בדברי תורה! וישבו ועסקו בתורה וירדה אש מן השמים והקיפה אותם, עד שבא בעל הבית ואמר להם וכו' אתם רוצים לשרוף את ביתי, ואמרו לו חס ושלום, רק ישבנו ועסקנו בדברי תורה, והיו הדברים שמחים כנתינתם מסיני, וממילא הייתה אש, כי דברי תורה באש ניתנו. ומבואר כי תורה במדרגה של תורה, תורה בשלמותה בקדושתה, יש עמה אש.

וזהו שאמרו על יונתן בן עוזיאל שבשעה שהיה עוסק בתורה כל עוף הפורח עליו מיד נשרף. ואמנם הוא עצמו לא נשרף, כי הוא והתורה אחר הם. וגם בגדיו לא נשרפו, כי גם הבגדים הם חלק מגופו, מפני שהוא צריך את הבגדים, וגם הבגדים מתקדשים עמו. כל צרכי אדם קדוש מתקדשים.

חשיבותה

ב. לימוד התורה זה דבר עצום, דבר מיוחד, כנגד כולם, יותר מכל המצוות, התורה מקדשת את האדם יותר מכל המצוות, והאדם שלומד תורה צריך לדעת שהוא מתקדש כעת, בשעת עסק התורה הוא מתקדש ודבוק בהקב"ה, והקב"ה יושב כנגדו ושונה עמו (תנא"ר פ"ח, א) מי שלומד תורה הקב"ה גם לומד איתו, וגם מלמד אותו, כפי שאנו אומרים בחתימת הברכה 'המלמד תורה לעמו ישראל', ומזכירים מלמד בלשון הוה, שהקב"ה גם עכשיו מלמד ועוזר לנו להבין את התורה, וכל מי שלומד, יש לו סיעתא דשמיא להבין את מה שהוא לומד.

ג. התורה חשובה עוד יותר מבית המקדש, שהרי הקב"ה הקדים את חורבן בית המקדש כדי שיהיה יותר תורה בכלל ישראל, כמו שאמרו בגמרא (גיטין פח, א) מאי דכתביב וישקוד השם על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק השם אלוקינו, משום דצדיק השם אלוקינו וישקוד השם על הרעה ויביאה עלינו? אלא צדיקה עשה הקב"ה עם ישראל שהגלה גלות צדיקה ועדיין גלות יכניה קיימת וכו', ופירש רש"י: זו היא צדקה שמיהר והחריב ביתו כדי להגלות דורו של צדיקה לבבל בעוד שחכמי גלות יכניה קיימים שילמדו תורה לאלו הבאים אחריהם לפי שרוב חכמי התורה גלו עם יכניה וכו', ע"כ, והיינו שהקב"ה הקדים את חורבן בית המקדש כדי שיהיה יותר תורה! ומשום שהתורה היא יותר מבית המקדש, ואמנם בית המקדש גם כן משפיע קדושה, אבל תורה יש גם בלי בית המקדש, ואילו בלי תורה אין בית המקדש.

ד. ואמרו חז"ל (ברכות ה, א) מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד, וביאר הרב מפוניבז' שגם בזמן שהיה בית המקדש קיים הייתה השכינה שרויה בארבע אמות של הלכה, אלא שאז היה גם בית המקדש וגם ארבע אמות של הלכה, ולאחר החורבן נשאר רק ארבע אמות של הלכה ששם השכינה שרויה, וזה כמו שבית המקדש קיים, ואין זה פחות מבית המקדש, אלא זהו גופא הבית המקדש.

וכמו שאמרו חז"ל (אבות ג, ו) עשרה שיושבים ועוסקים בתורה שכינה ביניהם, ואפילו חמישה, ושלושה, ושניים, ואפילו אחד, כשעוסק בתורה שכינה עמו, ובעשרה קדמה שכינה ואתיא (ברכות כ, א) כלומר שהבית המקדש נמצא היכן שעוסקים בתורה, וכל מקום תורה הוא בית המקדש, ונחשב שיש בית המקדש.

וציוונו לעסוק בדברי תורה, כיצד לעסוק? על ידי והערב נא: כי הערבות היא הנותנת כוח לעסוק בתורה בלי הפסק.

יש כמה תנאים הנצרכים כדי להרגיש את מתיקות התורה, ראשית צריכים לדעת את ערך וחשיבות התורה, וכשם שבוהב ובפז, אם אדם לא יודע את חשיבותם וערכם, הוא לא חומד אותם בלבד, כך גם דברי תורה הנחמדים מזהב ומפז רב, צריך לדעת את חשיבותם, ולהבין עד כמה הוא מתקדש בהם.

ועוד תנאי, שתהיה ההכנה הראויה לתורה, ומי שנמשך אחרי שאיפות גשמיות אינו מרגיש את מתיקות התורה כראוי, כמו שכתב בחובות הלבבות (חשבון הנפש פ"ג) כי אהבת העולם הזה ואהבת העולם הבא הן כשתי נשים צרות זו לזו, ומי שאוהב את הגשמיות והנאות העולם הזה - לא שייך שתהיה בו אהבה לרוחניות.

ועוד דבר ידוע, שהמתיקות תלויה בצורת הלימוד, אם לומדים באופן המושך את הלב, מתוך סקרנות לדעת ולהבין. ומי שאינו לומד מתוך סקרנות, רק כופה ומכריח את עצמו ללמוד מפני שמפחד מעונשי הגיהנום (או מפני דעת חבריו), לא שייך שירגיש מתיקות בזה, וכידוע שאם אדם עושה דבר בכפייה, סופו לשנוא זאת, לכן צריך ללמוד באופן המתאים לפי טבעו, שאז הלימוד יותר מעניין, ומרגיש את המתיקות בזה.

יש מדרגות במתיקות, כמו שידוע מהגר"א שיש שני חלקים במצות תלמוד תורה, הא' עצם העסק בתורה, ובי' ידיעת התורה כמו שאמרנו (קידושין ל' א) ושינתנם שיהיו דברי תורה מחודדין בפיך והיינו ידיעת התורה והבנתה, ואמר הגר"א שאם הייתה רק מצות עסק התורה הוא היה לומד כל החיים משנה אחת, כי יש בזה מתיקות גדולה שאינה נמאסת, בכל פעם שלומדים יש יותר מתיקות, ומי שהוא בעל מדרגה מרגיש יותר את המתיקות בכל פעם שחוזר על תלמודו, ועל זה נאמר (תהלים יט, יא) מתוקים י' מדבש - יותר מדבש.

וכן מצינו בגמרא בכמה מקומות (פסחים עב, א ועוד) תני מיינה ארבעין זימנין ודמי ליה בכמה דמנחא בבכירה, היינו ששמע איזו הלכה, הלכה פשוטה מאד, וחזר עליה ארבעים פעמים, עד שהייתה דומה אצלו כמו שמונתת בבכור, וגם לאחר שחזר ארבעים פעמים, זה לא היה משעמם לו, ועדיין הרגיש מתיקות בזה.

סקרנות

לימוד התורה יש בו מתיקות וגם סקרנות. היסקרנות היא בלב, שדברי תורה מושכים את הלב, כמו שכתב רש"י על הפסוק (דברים ו' ה) אשר אנכי מצווך היום - כדיוטגמא חדשה שהכל רצין לקראתה, ומתיקותה היא בפה כמו שכתוב (יחזקאל ג, א) ותהי בפי כדבש למתוק, בכל מילה של תורה שמוציאים מהפה יש מתיקות! ועל זה מבקשים בברכות התורה והערב נא השם אלוקינו את דברי תורתך י' בפנינו.

וזוהו שכתוב (תהלים יט, יא) "הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים", נחמדים היינו בלב, כמו שמצינו לשון רש"י בסוף פרשת שלח שהענין רואה י' והלב חומד', שאדם הרואה דבר יפה - לבו חומד ונמשך לזה, וכך גם דברי תורה נחמדים, היינו שהלב חומד ונמשך לדברי תורה, וזוהי היסקרנות שבתורה, ויש גם מתיקות בפה, להוציא דברי תורה מהפה ולחזור עליהם שוב ושוב.

זכורני שמרן הגר"א ש' צ"ל רצה פעם לראות ספר התרומות שמביא דברי הרמב"ן באיזה ענין, והאחרונים הביאו את דבריו, אך הרב ש' ביקש לראות את הרמב"ן בפנים, בספר התרומות, וזה היה בשעת לילה מאוחרת, ואמרתי לו כי מחר בבוקר יפתחו את אוצר הספרים בישיבה ויוכל לראות שם, אבל הוא אמר, הרי אצל הרב מפניב' שגר בסמוך גם כן יש ספר התרומות, ואפשר להביאו משם כבר עכשיו, והתבטא ואמר: הלא הרמב"ן נמצא כאן בסמוך, ואני לא אלך? הרי אני יכול ללמוד אצל הרמב"ן! זהו כוח היסקרנות לתורה.

שמעתי שהגאון רבי נפתלי טרופ אצ"ל ראש הישיבה בראדין אמר פעם כי ממה נפשך שייך לישון, מי שלא יודע ש"ס הרי צריך לדעת ש"ס, ויש לך סקרנות גדולה מאד,

חמור ממי שלא לובש תכלת, כי התכלת הוא יקר וקשה להשיגו, וכיון שזה קשה החטא פחות חמור, אבל לבן שקל להשיגו, מי שאינו לובשו זה חטא יותר חמור, וכל מה שהדבר יותר קל הרי זה חטא יותר חמור למי שמבטלו.

וכך גם עסק התורה, כיון שהוא דבר לא קשה, ואדרבה זה מעניין ומושך ומתוק מדבש, דבש וחלב תחת לשונך, וגם יש לזה סקרנות, וזה מעניין מאד, לכן החטא יותר חמור אם מתבטלים.

מתיקות

הנה על דברי תורה נאמר (תהלים יט, יא) הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונופת צופים, ויש להבין אם כן למה לא כולם לומדים תורה, הרי זה ערב ומתוק מדבש, יותר מדבש.

וכן יש להבין מהו שמבקשים בברכות התורה והערב נא השם אלוקינו את דברי תורתך בפנינו, הרי באמת זו המציאות, שדברי תורה ערבים ומתוקים, ומדוע צריכים להתפלל ולבקש על זה.

אבל במציאות רואים שאף על פי שדברי תורה ערבים ומתוקים, לא כל אחד זוכה להרגיש את המתיקות, ויש כאלה שהלימוד קשה להם ואינם מרגישים מתיקות בתורה, וזה גורם שאינם לומדים בהתמדה, ולכן מי שאין לו מתיקות צריך להתפלל ולבקש רחמים לזכות להרגיש את מתיקות התורה.

אבל באמת הרי כולם מתפללים ומבקשים 'והערב נא', וגם מי שיש לו כבר מתיקות מבקש את זה, והענין בזה מפני שיש הרבה דרגות במתיקות, וכמו שיש מתיקות של דבש ויש מתיקות יותר מדבש, כך גם בתורה עצמה יש הרבה דרגות של מתיקות, וגם מי שזוכה ומרגיש כבר מתיקות בתורה, יכול לזכות לדרגות גבוהות יותר של מתיקות שאין לשער, ועל זה מבקשים 'והערב נא', שזוכה לתוספת מתיקות, ונרגיש עוד יותר ויותר ערבות בדברי תורה.

יש להבין למה מבקשים על מתיקות התורה, וכי לא עדיף ללמוד לשם מצוה, מתוך קושי ועמל התורה, שיש על זה יותר שחר, כמאמרם (אבות כ, ב) לפום צערא אגרא, ואם אדם מבקש על מתיקות, לכאורה הרי זה אהבת עצמו, שהוא רוצה ליהנות מדברי תורה, ומדוע שלא ילמד בלי מתיקות, לשם שמים, לקיים מצות תלמוד תורה.

אכן מזה שמבקשים והערב נא מוכח שיש חיוב של מתיקות, ואדרבה עיקר מצות תלמוד התורה היא ללמוד מתוך הנאה ומתיקות! כמו שכתב האגלי טל בהקדמה "כי עיקר מצות לימוד התורה היא להיות שש ושמה ומתענג בלימודו, ואז דברי תורה נבלעים בדמו, ומאחר שנהנה מדברי תורה הוא נעשה דבוק לתורה". וכן כתב בחידושי רבי אברהם מן ההר (נדרים דף מה) לגבי מודר הנאה מחברו, שמותר לו לישב בסוכתו של חברו, ואין זה נקרא עשנה ממנו, מפני שמצוות לאו ליהנות ניתנו. אבל ללמוד תורה ממנו אסור לו "שלא שייך למימר במצות תלמוד דלא ניתן ליהנות, שעיקר מצוותו היא ההנאה והתענוג במה שמשגי ומבין בלימודו".

ונתבונן מהו המקור לזה, ומהיכן יודעים שהמצוה היא ללמוד עם מתיקות. ונראה, שהיה חיוב תלמוד תורה הוא ללמוד כל היום וכל הלילה, כמו שכתוב (יהושע א, ח) "והגית בו יומם ולילה", ובגמרא מנוחת דף צ"ט מובא ששאל בן דמיא בן אחותו של רבי ישמעאל את רבי ישמעאל כגון אני שלמדתי כל התורה כולה מהו ללמוד חכמת יוונית, קרא עליו המקרא הזה לא ימוש ספר התורה הזה מפניך והגית בו יומם ולילה, צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ללמוד בה חכמת יוונית. והרי לא שייך במציאות שאדם יעסוק בתורה כל היום וכל הלילה בלי הפסק אם לא ירגיש מתיקות בזה, ולכן ברא הקב"ה את התורה עם מתיקות וערבות גדולה כל כך, כדי שאדם יוכל לעסוק יומם ולילה בתורה, מתוך המתיקות שיש בה, ובכך יקיים את נפשו ויזכה לחיי נצח.

וזוהו מקור החיוב ללמוד עם מתיקות, כי רק כך שייך לעסוק בתורה יומם ולילה. ולכן מבקשים בברכות התורה והערב נא שזוכה להרגיש את מתיקות התורה, וזוהו המשך לתחילת הברכה

יש מי שאינו כל כך גדול בכישרון, אבל כיון שמעשיו בשלמות כבר יש סייעתא דשמיא יותר מהכישרונות! ורואים את זה, דברים ידועים, בצעירים שלא היו בעלי כישרונות, ולבסוף נהיו גדולים יותר מבעלי הכישרונות.

פה קדוש

כג. הפה שמדברים בו דברי תורה צריך להיות פה קדוש, ואם הפה מדבר לשון הרע חסר בקדושת הפה וזה מפריע להצלחה בתורה, ובערכין דף ט"ו הפליגו חז"ל בחומר עוון זה, והעצה היא רק לחזור בתשובה ולעסוק בתורה, שזה יביא לתיקון פגם החטא, אבל כל זמן שיש לשון הרע זה סתירה להצלחה בתורה.

כד. בגמרא (יומא יט, א) אמר רבא השח שיחת חולין עובר בעשה שנאמר ודיברת בס ולא בדברים בטלים, ומשמע שהוא זה כנגד זה, וכדי שה"דיברת בס" יהיה בשלמות, והתורה שהאדם לומד תהיה לקדושה בכל הקדושה ששייך להיות, צריך לקיים "ודיברת בס ולא בדברים בטלים", והיינו שהפה לא ידבר דברים בטלים, כי אם מדברים באותו הפה דברים בטלים, חסר בשלמות קדושת התורה.

כה. וזהו שאמרו בירושלמי (ברכות פ"א ה"ב) רבי שמעון בן יוחאי אמר אילו הוינא קאים על טורא דסיני בשעתא דאתייהבת תורה לישראל, הייתי אומר לברוא את האדם בשתי פיות, אחד לקודש התורה ותפילה, והשני לדברי חול, והיינו מפני שדברים בטלים מקלקלים את כוח הדיבור, ורואי שיהיה פה קדוש ומיוחד לדברי תורה. ועכשיו שנברא האדם עם פה אחד, העצה היא למעט ככל האפשר בדברים בטלים.

כו. באגרת הגר"א כתב שכל רגע ורגע שאדם חוסס פיו, זוכה בשבילו לאור הגנוז שאין מלאך ובריה יכולים לשער. וחוסס פיו היינו כשרוצה לדבר דברים בטלים, אפילו לא לשון הרע, רק סתם דברים בטלים, והוא חוסס את הפה ואינו מדבר, כמו שאמרו (יומא יט, ב) ודיברת בס ולא בדברים בטלים.

ומשמע שיש להימנע מדברים בטלים לא רק בגלל ביטול תורה, אלא גם בלי זה, לא כדאי לדבר דברים בטלים, מפני שיש באדם כוח הדיבור, וצריך לקדש את כוח הדיבור, ולקדש את הפה, כמו שאמרו בגמרא על רבי מאיר 'פה קדוש' (סנהדרין כד, א), וכן במעשה הדיבור שהיה אצל החפץ חיים, אמר הדיבור על הגה"צ רבי אליהו דושניצר 'צ"ל שהוא פה קדוש, שמקדש את הפה.

וכשאדם חוסס פיו מלדבר דברים בטלים, זוכה לאור הגנוז שאין מלאך ובריה יכולים לשער, שום מלאך ובריה לא יכולים לשער מהו האור הגנוז, מששת ימי בראשית, שגנוז הקב"ה לצדיקים לעתיד לבוא, וזוכה לזה מי שחוסס פיו - ששוקק ואינו מדבר.

ואם בשתיקה לבד זוכים לאור הגנוז, קל וחומר מי שלא רק שותק אלא גם מדבר בדברי תורה, ויחוסס את פיו בדיבור של דברי תורה במקום דברים בטלים, ודאי אין לשער איזה אור הגנוז שהוא זוכה!

הבנה

כז. בסנהדרין דף צ"ט כי דבר השם בזה וגוי כל שאפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק, ושמעתי ממו"ר הגה"צ ראי"א דסלר בשם הגר"ח מבריסק צ"ל, כי 'אפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק' זה לא רק בזמן, שיש זמן שיכול ללמוד ומתבטל ואינו לומד, אלא אפילו כשהוא לומד, אם הוא יכול ללמוד יותר בעמקות ובהבנה, שכן החיוב מלבד ידיעת התורה צריך גם הבנה, כמו שאמרו (קידושין ל, א) ושיננתם שיהיו דברי תורה מחודדין בפיך, ופירש רש"י חזור עליהם ודוק בעומקם, וצריך שיהא הלימוד עם מה שיותר הבנה, ומי שיכול להבין יותר ומתעצל מלהבין, זהו גם כן 'אפשר לעסוק ואינו עוסק', והוא ביטול תורה בהבנה.

וזה 'חיוב' שהוא גם 'מעניין', וכיצד אפשר לישון? ומי שכבר יודע ש"ס גם כן כיצד אפשר לישון, וכי מי שש"ס שלם מונח בראשו יכול לישון!?

יח. אם אדם יעשה חשבון כמה זמן מתבזבז על דברים של מה בכך, מתוך סקרנות לדברים בטלים, יש טבע של סקרנות, שהאדם סקרן מטבעו, אבל צריך שהסקרנות תהיה לדברי תורה, לדעת מה התורה אומרת, ומה אומר השי"ס, ולא לבזבז זמן על דברים בטלים, אפילו כשעוברים ברחוב ומתעכבים לקרוא מודעות, זה גם כן בזבוז זמן, וכי הדברים הכתובים במודעה נוגעים אליו? וכמה יש הרבה דברים שמבטלים זמן מתוך סקרנות.

וצריכים לשים לב על זה, שכל הזמן יהיה מנוצל, ושלא יהיה זמן שאינו מנוצל, לנצל את הזמן מתוך סקרנות לידעת התורה והבנתה, וכי לזה אין סקרנות! הרי זה מעניין ומושך מאד, לדעת את כל המסכת שעוסקים בה, ללמוד ולחזור כמה פעמים, גמרא רש"י תוספות ומפרשים, זהו מאד מעניין!

כישרונות

יט. כל אחד יכול להיות גדול בתורה, ואין זה משנה כמה הוא כישרוני, אם יותר כישרון או פחות כישרון, הכישרון אינו עיקר, אלא הזכיות! ועם זכיות יש הצלחה בתורה לכל אחד ואחד, וכבר היו מעשים ידועים בבעלי כישרונות חלשים שנהיו גדולי תורה מאד, בזכות הזכיות שלהם, והזכיות הם מידות טובות, ויראת שמים, עם התמדה, כל אחד לפי כוחו, ולא יותר מהכוחות, על ידי זה יש סייעתא דשמיא וזוכים להצלחה בתורה.

כ. מרן החזון איש צ"ל שאל אותי פעם על תלמיד אחד איך הוא, ואמרתי שהוא בעל כישרון, אך הוא לא מצליח, ואינני מבין מדוע, ואמר לי החזון איש: כישרון אינו חריפות, ובעל כישרון זה לא מי שיש לו שכל חד וחזק, אלא כישרון הוא לשון 'הכשר', אדם כשר, עם כשרות, וכמו הכשר לקבלת טומאה, שהוא ענין תיקון, זה נקרא כישרון, שהאדם מתוקן ומוכשר לתורה, ויכול להיות מי שהוא בעל שכל חריף, אבל אישיותו אינה מושלמת, ואינו מוכשר לתורה, וההצלחה אינה תלויה בחריפות השכל אלא בכשרות האדם.

כא. שנינו באבות (שם ג, ט) כל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת, ובפשטות 'חכמה' זה תורה ו'מעשיו' זה מעשים טובים, אבל באמת התורה עצמה היא גם כן 'מעשה', שצריכים ללמוד ולעסוק בתורה! וביטול תורה זהו חסרון מעשה, ומי שהוא בעל כישרון ואינו לומד כמה שהוא יכול, הרי זה בכלל חכמתו מרובה ממעשיו, שהמעשים שלו אינם לפי התורה, וכבר אין חכמתו מתקיימת, אפילו שהוא בעל כישרון.

ולעומת זה, מי שהוא פחות בעל כישרון, אך הוא לומד כמה שהוא יכול, זה נקרא מעשיו מרובים מחכמתו, כי הוא עושה כמה שהוא יכול, ולומד בהתמדה, לפי כוחו כמובן, כי אסור להתאמץ יותר מהכוחות, ואם מתאמצים יותר מהכוחות אחר כך נשברים וזה מזיק, אבל אם זה לפי הכוחות ובשלמות, אזי אפילו שהוא חלש בכישרונותיו, מכל מקום כיון שמעשיו מרובים מחכמתו, חכמתו מתקיימת, ומצליח בתורה. כך המציאות.

כב. ואדרבה, לכן מי שהוא יותר בעל כישרון צריך יותר להשגיח על המעשים, וכאמור 'מעשים' כולל גם את ההתמדה בתורה, ללמוד בהתמדה, ואם ההתמדה היא בשלמות, אזי הוא מצליח.

ומרן החזון איש צ"ל אמר פעם לאחד שיידיע כי הגדולים לא היו העילויים, ולא הכישרוניים ביותר נעשו לגדולי הדור, אלא המושלמים, היינו מי שמעשיו מרובים מחכמתו.

וישנם בעלי כישרונות גדולים מאד שלא מצליחים כראוי את כישרונותיהם, וחסר אצלם 'בימעשים', כגון שיש קצת בטלה, או מעשים אחרים שאינם בשלמות, ולכן אינם מצליחים. ומצד שני

רַב לְהַבְנֵה

לב. ידוע שכל אלו שלמדו בישיבות וחזרו הרבה על השיעורים הצליחו מאד, מפני שימוש חכמים הוא יסוד ההצלחה. ויש לדעת כי בגיל הצעיר כשנמצאים בישיבה, עיקר ההבנה מקבלים ממה ששומעים בשיעורים, ואין זה הזמן לחפש לחדש חידושים, אלא צריכים קודם הרבה שימוש חכמים, עד שיודעים לחדש לאמיתה של תורה.

לג. הדרך לקבל הבנה ישרה היא בעיקר על ידי שימוש החכמים, כגון שיש שתי ידיעות סותרות, ושומע מפי הרב את יישוב הסתירה, על ידי זה מקבל הבנה שלא הייתה לו קודם, ובפעם אחרת כשיגיע בלימודו לסתירה כזו, יידע בעצמו כיצד ליישב אותה, ומבין על פי ההבנה שקיבל מרבו שאין זו סתירה, ויוכל גם להבין דבר מתוך דבר, ויתחדשו אצלו עוד דינים והלכות על פי מה שלמד מרבו.

לד. נכנס אלי תלמיד אחד וסיפר שמע מאחד כי את עיקר ההבנה צריך לקבל על ידי מה שמתעמק ולומד בעצמו, ולא מתוך השיעורים ששומע בישיבה, ואמר משל למה הדבר דומה לאדם שצריך לתפור בגד, שאם יקנה בגד תפור ומוכן, לא יידע בעצמו כיצד לתפור, ואם רוצה לדעת לתפור בעצמו, צריך להשתדל ולעסוק בתפירה בעצמו עד שילמד כיצד ותופרים, כך גם כשרוצה לקבל הבנה, צריך בעיקר לעסוק בהבנה בעצמו, ולא להסתפק במה ששומע בשיעורים.

ואמרתיו לו כי אמנם המשל נכון, אך הנמשל בדיוק להפך, שהרי לא שייך לדעת לתפור אם לא ילמד אצל מורה לתפירה, וצריך תחילה להתלמד ממי שיועד כיצד לתפור, ואם ינסה בעצמו לתפור, לא יוציא מתחת ידו דבר מתוקן, וכך גם בהבנה ובסברא, צריך רב בר סמכה לשמוע ממנו אם הסברות שהוא אומר נכונות או עקומות, ושמה הסברות נסותרות מגמרות או מראשונים מפורשים.

לה. ידוע ממרן הגאון רבי מאיר שמחה זצ"ל בעל היאור שמח' שאמר פעם, כי מה שמחשיבים אותו יותר מגאון אחר בדורו, זהו מפני שבצעירותו היה לו רב שהיה בוחר תמיד את חידושי, שכל חידוש שהיה מתחדש לו, היה נמצא אצלו בפני העיוג יום טובי שהתגורר בביאליסטוק, והעונג יום טוב היה עומד על גביו ומכוון אותו איזה חידוש נכון ואיזה חידוש לא נכון. צריכים רב ומורה דרך לדעת מה היא סברא ישרה ומה היא סברא לא ישרה, ואת התועלת הזו מקבלים משמיעת השיעורים בישיבה.

השיעורים בישיבות

לו. שמעתי ממרן הרב מפוניבז' זצ"ל כי פעם ניגש רב מבוגר אל רבו הגאון רבי אליעזר מטלז' זצ"ל, ושאל אותו לשם מה צריכים את השיעורים בישיבות, הלא כל אחד בעצמו יכול ללמוד בספר חידושי רבי עקיבא איגר, שזו ההבנה הטובה ביותר, ובשיעורים לא יתכן שיאמרו דברים טובים יותר מחידושי רבי עקיבא איגר.

ושאל אותו רבי אליעזר, האם אתה אוכל טשולנט בשבת? ואמר הן, ושוב שאל אותו, האם אתה גם יודע כיצד להכין טשולנט? והשיב כי אינו יודע, וקרא רבי אליעזר לבתו הקטנה ושאל אותה, האם את יודעת כיצד מכינים טשולנט? ואמרה כי אכן היא יודעת, ושאל אותה, מנין את יודעת? ואמרה כי היא נמצאת במטבח עם אמה בעעה שמכינה את הטשולנט, וממנה למדה וראתה כיצד מכינים.

ואמר רבי אליעזר לאותו הרב: חידושי רבי עקיבא איגר הם חידושים ערבים מאד, ודומים לטשולנט מוכן ומבושל, אבל צריכים גם להתלמד לדעת כיצד מכינים טשולנט כזה, לכן לא מספיק מה שלומדים לבד בספר חידושי רבי עקיבא איגר, אלא צריכים לשמוע מפי רב את אופן הבנת דברי הגרע"א, ומתוך השיעורים מבינים ולומדים גם כיצד לחבר חידושים כאלה - כמו חידושי רבי עקיבא איגר.

לז. יש כמה תועלות בשמיעת השיעורים. ראשית מקבלים מן השיעורים הרבה ידיעות חשובות, ויש ידיעות שאם

שימוש חכמים

כה. בזמננו יש צעירים שחושבים שאחרי שהם כבר מקבלים קצת הבנה והם בעלי סברות כבר אינם צריכים רב, כי יש הרבה ספרים ומראי מקומות, וחושבים שהם כבר יכולים בעצמם לעלות במעלות התורה ולהתעלות ברמת ההבנה, בלי שימוש חכמים.

וזה טעות גדולה מאד, ומפורש בגמרא (מגילה טו, ב) שכל זמן שברוך בן נריה קיים לא הניחו עזרא ועלה, ופירש רש"י שהיה לומד תורה מפי ברוך בן נריה בבבל, והיינו שכל זמן שברוך בן נריה היה חי בבבל, לא עלה עזרא לארץ ישראל, מפני שלמד ממנו תורה בשימוש חכמים, ואף על פי שעזרא כבר היה אדם גדול מאד, שראוי היה שתיתן תורה על ידו (סנהדרין כא, א), מכל מקום עדיין צריך לשמש את רבו, ועד סוף ימיו של האדם אם יש מישהו גדול יותר ממנו בתורה צריך שימוש אצלו.

ידוע שכל הגדולים היו להם רביים, וכל זמן שהיה רבי הם לא עזבו את הרב, כמו רבי ברוך בער ששימש את רבי חיים עד סוף ימיו, וכן הרב שך שימש את החזון איש והבריסקער רב עד סוף ימיהם.

כט. פעם הגיע לישיבה אדם זקן שלמד עם מרן הגרא"מ שך זצ"ל בבחרותו בסלוצק אצל מרן הגאון רבי איסר זלמן זצ"ל, לפני יותר משמונים שנה, לפני מלחמת העולם הראשונה, ואמר אותו אדם, כי כהיום כולם מכירים את הרב שך שהוא גדול הדור, אבל אז עדיין לא הכירו עליו דבר מיוחד, אולם בדבר אחד הוא זוכר שהיה מיוחד ושונה מכולם, שכל הזמן הוא הלך אחרי רבי איסר זלמן, ודיבר איתו ושאל אותו ולא עזב אותו, עם כזה שימוש חכמים! ובאמת זו הסיבה שנהיה גדול הדור, על ידי שימוש החכמים.

ל. שימוש חכמים הוא ראשית בתורה ובדרך הלימוד, שבוה צריך שימוש שהשכל יהיה ישר ולא יתעקס, כי האדם לבד אין לו ביקורת על השכל שלו, וכל מה שהוא חושב נראה לו ישר, וצריך מישהו שיאמר לו אם זה לא ישר, כי הוא בעצמו לא ירגיש שאין זה ישר, וכדי להיות ישר בשכלו צריך מישהו שידריך אותו.

אך בנוסף לזה יש גם שימוש בכל ההנהגה, וסיפר לי לאחרונה אברך אחד שהתחיל ללמוד בקביעות עם תלמיד חכם חשוב בירושלים, והוא נוסע אליו בכל יום לירושלים, ולפעמים נשאר ללון שם, ושאלתי אותו מה אשתך ואומרת על זה, שכל היום אתה לא נמצאת בבית, ואמר לו שאשתו אמרה כי מאז שהוא התחיל להיות בקשר עם אותו התלמיד חכם, הוא נהיה אדם אחר, והיא שמחה בזה מאד! כי שימוש חכמים משפיע על כל ההנהגה, וכשנמצאים ליד אדם גדול וראים ויודעים איך הוא מתנהג, נעשים גם כן כמוהו.

זהו הענין של שימוש חכמים, הנוגע לתורה וגם לכל ההנהגה. וכל הגדולים היה להם שימוש. כל גדול שימש גדול אחר, ואין גדולים בלי שימוש! לכן כשנמצאים בישיבה, שימוש חכמים זהו הדבר הראשון. ובכל ישיבה יש רבנים ומגידים וכל הצוות שיש בישיבה, וצריך להיות קשר תמידי עם הרבנים, שעל ידי זה מקבלים השפעה ויודעים איך להתנהג, וכן לשמוע את השיעורים ולחזור עליהם, שזהו השימוש בתורה.

לא. שימוש פירושו כמו שהעבד משמש את רבו, לדעת שהוא צריך להבין את מה שהרב אומר, ואם אינו מבין ישאל עוד פעם, זה נקרא שימוש, הכנעה עם התבטלות כלפי מה שהרב אומר, לשמוע ולהבין את דבריו, ואם אינו מבין, לשאול שוב עד שיבין. ואמנם יתכן שיהיו גם דברים למעלה מהשגתו, כי צעירים לא תמיד מבינים את כל מה שהם שומעים מהרב, ולפעמים יש דברים כאלה שקשה להבין, ואם לא מבינים, יבינו בפעם אחרת.

חברות

מב. יש טעות מצויה בחברות, שיש שמחפשים ללמוד דווקא עם חברותא שהוא מצוין ובעל כשרון, ולפעמים זהו מתוך שיקולים של כבוד, שחושבים לקבל יש טובי בזה שלומדים רק עם חברותות מצוינים, אך צריכים לדעת כי החשבונות האלו הם טעות. ופעמים רבות עדיף ללמוד דווקא עם מי שהוא פחות בעל כשרון ממנו, כי שלומד עם חברותא שאינו בעל כשרון כל כך, אז החברותא הוא כמו תלמיד שלו, וצריך להסביר לו את מה שלומדים, ועל ידי זה מקבל תועלת עצומה ובהיחוס גדולה בסוגיא.

ויש כאלה שבטבעם מוכרחים לזה, ויכולים ללמוד דווקא עם חברותא שישמע מה שהם מסבירים, ואם ילמדו עם חברותא בעל כשרון שירצה גם הוא להסביר, זה יגרום להם לבלבל הדעת, ואמנם לזה צריכים למצוא חברותא שיהא מוכן להקשיב, ויש הרבה כאלו, וכל אחד צריך לעשות מה שמתאים לו, מבלי לערב שיקולים שאינם נכונים.

מג. לפעמים לומדים חברותא, וכשיש איזה חילוקי דעות בהבנת הסוגיא, מתווכחים על זה במשך זמן רב, וכל אחד מבקש לשכנע את חברו שהוא הצודק בסברתו, וכך מתווכחים במשך הרבה זמן, ולפעמים עובר סדר שלם בוויכוחים.

והנה אם הוויכוח נובע משורש של נצחנות, שכל אחד רוצה לנצח את חברו, זה בודאי גרוע מאד, וצריכים להיזהר מוויכוחים של נצחנות, אבל גם אם הוויכוח הוא מתוך מידות טובות, שרוצה להעמיד את חברו על האמת, צריך לשים לב שלא להעביר הזמן סתם בוויכוחים, ואם יש לו הוכחה או ראיה שלא כדברי חברו צריך להעמידו על האמת ולומר לו, אבל אין להאריך סתם בוויכוחים שאין בהם תועלת.

ושמעתי ממרן הגר"ד פוברסקי זצ"ל שהיה לומד בחברותא עם מרן הגאון רבי אלחנן טרומן זצ"ל, וכשיש מתווכחים באיזה ענין וכל אחד אמר סברא אחרת, היה רבי אלחנן אומר שאין צריכים להאריך בוויכוחים לשכנע זה את זה, אלא כל אחד יישאר בדעתו.

מד. יש עוד דבר שנוגע למעשה בחברותות, אם חברותא לומדים טוב ומצליחים ביחד, עדיף שימשיכו ללמוד זה עם זה, ובדרך כלל רוב החשבונות שרוצים להרוויח על ידי שמחליפים חברותא, הם חשבונות של טעות, ורק אם אין התאמה ביניהם, שכל אחד רוצה ללמוד דבר אחר, או בצורה אחרת, אז צריכים להחליף, אבל אם יש ביניהם שיתוף פעולה ולומדים טוב, עדיף שימשיכו ללמוד ביחד.

מה. מלפנים בישיבות היו חברותות שלמדו יחד במשך שנים רבות, כי כשיש התאמה, וכל אחד מבין את השני, זהו קשר טוב מאד, ולמה צריך להחליף, ואפילו אם סבורים שיכול להיות יותר טוב עם חברותא אחר, מי יודע אם באמת כך יהיה, ומרן הרב מפוניבז' זצ"ל אמר פעם בצחות 'שב, ואל תעשה עדיף', היינו שלפעמים עדיף לישיב ולא לעשות את מה שנראה שעדיף, מפני שאי אפשר לדעת אם באמת זה עדיף.

וכשלומדים ביחד חברותא אחת במשך שנים רבות, הרי ככל שלומדים ביחד יותר זמן, הקשר ביניהם מתחזק יותר, ויש דיבוק חברים טוב מאד, ולא כדאי להפסיק וללמוד עם חברותא אחרת.

מז. מה שנתחדש לאחרונה שמחליפים חברותות בחנוכה, זהו מנהג חדש שלא היה בישיבות אף פעם, ושנה אחת כשקבעו בישיבה להחליף חברותות באמצע הזמן בחנוכה, שמע מזה מרן הגרא"מ שך זצ"ל, והורה ואמר שכל החברותות שקבעו לחנוכה בטלים ומבוטלים.

אמנם אם יש חברותא שאינם מתאימים ואינם יכולים להמשיך ביחד צריכים להחליף, אבל תנוכה אינו זמן מיוחד לזה, אלא בכל זמן שרואים שאין התאמה ביניהם, צריכים להחליף, או למצוא פתרון אחר.

מז. יש מעלה בלימוד החברותא שלומדים יחד בדיבוק חברים, וכבר אמרו (תענית ז, א) מחברי יותר מרבתי, אמנם חברותא הוא מן הדברים שאין להם שיעור, ואין 'גזירת הכתוב'

לומדים לבד צריכים הרבה זמן להתעבך למצוא אותם, ופעמים רבות שדברי רבי עקיבא איגר אינם מופיעים בחידושו על המסכת, אלא בתשובה, או במקום אחר בחידושים על השי"ס, ולפעמים הענין המבוקש נמצא בתוך מערכה שלמה עם הרבה הקדמות, וכשמעיינים לבד צריכים הרבה זמן וכוחות ללמוד הכל עד שמגיעים לסברא השייכת לענין שעוסקים בו.

וגם, עיקר התועלת בשיעורים היא שמקבלים בהם הבנה ישירה, וכפי שאמר הגר"א מטלז' זצ"ל, כי מי שאינו בעל הבנה, כשילמד בעצמו בספר חידושי רבי עקיבא איגר, לא יבין את עומק דבריו, רק יתפוס בצורה שטחית מה שכתוב שם, וכדי להבין את עומק הדברים צריך להיות בעצמו בעל הבנה, ולזה צריך לשמוע שיעורים מפי רב שהוא כבר בעל הבנה, ועל ידי זה מקבלים הבנה ישירה.

לח. כדי לקבל תועלת מן השיעורים, צריכים קודם להכין היטב את הסוגיא, שעל ידי זה מבינים את השיעור באופן ברור, ונהייתם מהשיעור, וגם מרגישים ורואים כיצד השיעור מוסיף בהירות בסוגיא, כמו שמסופר על הגר"ח מוואלוז'ין שאמר פעם שיעור, ובדבריו כלל בקצרה את כל הקושיות והתירושים של המהר"ם שיף על הסוגיא, ולזה יכולים לשים לב רק אם מכינים כראוי לפני השיעור.

ואחר כך צריכים גם לחזור על השיעורים, והתועלת בזה היא לא רק לזכירת הדברים, אלא גם לתוספת הבנה, כיודע שכל חזרה מוסיפה בהירות בהבנה, וכשחוזרים על השיעור, בפרט עם חברותא, זה מוסיף בהירות בהבנת השיעור. וככל שחוזרים יותר פעמים, מקבלים בהירות גדולה יותר. ועדיף לחזור על השיעור כמה שיותר סמוך לאמירתו, כי ככל שעובר הזמן זוכרים פחות את מה ששמעו בשיעור.

לט. מעשה שהיה בשני תלמידים שלמדו בישיבה לפני שנים רבות, שאחד מהם היה חוזר על השיעורים, וגם כתב אותם לעצמו, וחברו לא חזר על השיעורים, וכשראו את הראשון עוסק בחזרת השיעורים, לעג לו ואמר, מה אתה עושה, אתה חוזר על שיעורים ששמעת, ואילו אני כבר מכין שיעורים, שיהיה לי מה לומר כשאני רשע ישיבה. אך מה היה הסוף? התלמיד שחזר על השיעורים נעשה ראש ישיבה, ומצליח מאד, ואילו חברו שלא חזר על השיעורים, נשאר לעצמו עם השיעורים שהכין...

ולאחרונה שמעתי עובדא נוספת באחד שלמד בישיבה לפני יותר מעשרים שנה, ונעשה מגיד שיעור, ופעם אחת נכנס לשיעורו אברך בן גילו שלמד איתו בישיבה, והתפעל מאד מהבהירות הגדולה שאמר את השיעור בעניינים הקשים שבמסכת כתובות, ולאחר השיעור ניגש אליו ושאל אותו, מהיכן אתה יודע בבהירות כל כך את הדברים שאמרת בשיעורו ואמר לו, הן אני ואתה שמענו את הדברים ביחד בצעירותנו בישיבה, אלא שהוא חזר על השיעורים וחברו לא חזר עליהם, וזהו ההבדל ביניהם.

מ. יש בישיבות גם הרבה אברכים ובחורים מבוגרים ששומעים שיעור יומי, ומרגישים את התועלת המרובה שיש להם משהשיעורים, ואין לחשוש כיצד אחר כך יידעו ללמוד בעלם, כי אדרבה, דווקא על ידי השיעורים, ששומעים הרבה ידיעות על הבנה ישירה, לומדים בזה כיצד ללמוד ולבסוף יכולים להיות וגם מרביצי תורה, וכידוע שדווקא אלו ששמעו שיעורים גם בגיל מבוגר הם מבוקשים יותר להיות מרביצי תורה, מפני שיש להם הרבה ידיעות והבנה ישירה, ויכולים ללמד לאחרים בדרך שקיבלו מרבתייהם.

מא. יש כאלה שנהנים מחזרת השיעורים, ורוצים לחזור יותר זמן, ושאלוני תלמידים האם אפשר להמשיך בחזרת השיעור עד סוף הסדר השני, על חשבון לימוד הבקיאות.

והשתי כי בגיל צעיר כשנמצאים בישיבה עיקר התועלת היא משמיעת השיעורים וחזרתם, וחשוב מאד לקבל הבנה ברורה ולרדת לעומק העניינים המוזכרים בשיעורים, שעל ידי זה מקבלים ישירות ההבנה. לכן מי שמרגיש בעצמו שהוא נהנה מחזרת השיעורים, כדאי שימשיך לחזור גם על חשבון לימוד הבקיאות, כי בחזרת השיעורים יש תועלת גדולה לקבל הבנה ישירה, ואילו את הבקיאות יוכל להשלים בזמנים אחרים.

החזרה באה ההבנה! ובכל חזרה מרגישים יותר בהירות ומקבלים יותר הבנה ויותר הבנה, ובכל פעם זה דרגה אחרת של הבנה, בתחילה זה נקרא 'ראה' כמו ראייה בעלמא, ואחר כך 'ויספרה' שכבר יש מה לספר, ואחר כך 'הכנינה' וגם 'חקרה' הם דרגות נוספות של עמקות. ולכן צריכים לחזור ארבע פעמים, לא רק כדי שלא לשכוח, כי לזה מספיק גם לכתוב ולסכם את הדברים, אבל צריכים חזרה כדי לקבל את הבהירות בהבנת הדברים.

זכירת הלימוד

א. שמעתי בשם החתם סופר על הפסוק (תהלים קיט, צג) 'לעולם לא אשכח פיקודיך כי בם חיייתני', וביתר כח דוד המלך בא לומר מה הסיבה שהוא זוכר את מה שלמד: 'לעולם לא אשכח פיקודיך' מדוע? - כי בם חיייתני! והיינו מפני שכל חיותו היא בדברי תורה, וכמו ששמענו ממו"ר הגר"ש רזובובסקי צ"ל שהיה אומר בהתפעלות על סברא טובה שמישהו היה אומר "ער זאגט דאך א מחיה", ואם אדם עוסק בתורה באופן כזה, ממילא הוא זוכר את מה שלמד, כי טבע האדם לזכור את הדברים שעושים עליו רושם.

בא. ניגש אלי תלמיד אחד ואמר שאינו זוכר כלום ממה שלמד, וזה מעיק עליו עד שכבר אינו מסוגל ללמוד, והוא מודאג מאד מזה, ונכנסתי איתו בדברים והתברר כי הסיבה שאינו זוכר היא מחמת זה גופא שהוא חושב כל הזמן כיצד יזכור, וגם בשעת הלימוד הוא לא מסיח דעת מזה, וכיון שהוא טרוד ומודאג, חסר לו ישוב הדעת, ואינו מתרכז בלימודו כראוי, וממילא אינו קולט ואינו זוכר כלום.

ואמרתי לו כי העצה היא שיהיה רגוע ולא ידאג, ויחשוב רק על מה שהוא לומד כעת, שזוהי המצוה לעסוק בדברי תורה, אמנם יש גם מצוה שלא לשכוח את תלמודו וכמאמרם (אבות ג, ח) כל השוכח דבר אחד ממשתנו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו, וגם אמרו (קידושין ג, א) ושינתנתם שיהיו דברי תורה מחודדים בפך, אבל אם יחשוב על זה באמצע הלימוד לא יזכור ולא יצליח כלל. המצוה היא לעסוק בדברי תורה, ורק צריך שיהא עסק בצורה כזו שתביא לידי זיכרון ומחודדים בפך, אך מי שטרוד באמצע הלימוד בדאגה כיצד יזכור, הרי זה גופא גורם שלא יזכור, כיון שאינו מרוכז בלימודו, וממילא אינו זוכר, ואדרבה ככל שיהיה רגוע ומיושב בדעתו, יזכור ויבין יותר את מה שהוא לומד. לכן בשעת הלימוד יש להסיח דעתו מכל המחשבות האחרות ולהתרכז רק להבין את מה שהוא לומד.

בב. האמת היא שאם אדם עוסק בתורה בכל כוחו, גם אם אינו זוכר את מה שלמד, לא יפסיד מחלקו בעולם הבא, מפני שהוא אנוס בזה, והזיכרון אינו תלוי בו אלא בשיעיתא דשמייא, וכבר אמרו באבות שם שאינו עובר בפן תשכח אלא 'כשמסירם מלבו', והיינו כשהוא גורם לעצמו שישכח, אבל מי שעוסק בתורה בכל כוחו, גם מה ששוכח כאן בעולם הזה, יזכירו לו בעולם הבא [כדאיתא בוורה פרשת וישב].

ידיעות

גא. אמרו חז"ל (שבת סג, א) ליגמר איניש והדר ליסבר, היינו שצריכים קודם ללמוד הרבה ידיעות פשוטות ולחזור עליהם הרבה פעמים, ורק אחר כך שייך לקבל הבנה בסברא, כי אם חסרות ידיעות, לא יודעים מה היא סברא ישרה. כמו שכתב הרמב"ן בהקדמה למלחמות כי סברא ישרה לא שייך להוכיח בראיות כמו שמחשבים אחד ועוד אחד, אלא זה תלוי בשיקול הדעת ובהסכמת השכל הנכון, וצריכים תחילה לדעת הרבה ידיעות מכל השי"ס כולו, ועל ידי זה מקבלים את שיקול הדעת הנכון להבין מה היא סברא ישרה ומה לא ישרה.

וכך המציאות שמי שלמד ויודע הרבה ידיעות ויש לו שכל הישר בטבעו, כששומע סברא שאינה ישרה, מיד הוא מרגיש שלא מסתבר לומר כך, כמו שמצוי הרבה בראשונים ובאחרונים, שמזכירים סברא, וכותבים שלא מסתבר לומר כך, בלי לפרש מדוע, וזה מפני שהרגישו בדעתם כי זה חידוש שקשה לקבלו בהבנה ישרה.

ללמוד כל הזמן דווקא עם חברותא, אלא כל אחד ואחד לפי ענינו, ובדרך כלל יש גם זמנים שטוב יותר ללמוד בלי חברותא, שאז יהיה רגוע ומיושב בדעתו יותר, ויוכל ללמוד מה שלבו חפץ, והכל לפי הענין.

ואמנם יש מעלה בדיבוק חברים, שהוא מארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם, אבל לזה אין צריכים כל הזמן ללמוד דווקא בחברותא, ואפשר לקיים דיבוק חברים גם כשולמד לבדו בלי חברותא, שכל פעם שיש לו קושיא או חוסר הבנה, ניגש לחברו שיושב לצדו ושואל אותו, ומברר עמו את מה שקשה לו בסוגיא.

וכבר כמה פעמים נשאלתי אם צריך ללמוד דווקא בחברותא, והשבתי כי זה תלוי כל אחד לפי מצבו, ורבים צריכים חברותא בשביל החיזוק, שאם לא יהיה להם חברותא שחייב אותם לעולים להקפדה ולא ללמוד, אבל מי שמכיר את עצמו שלמד בהתמדה גם בלי חברותא, יכול חלק מהזמן ללמוד גם בלא חברותא.

חזרה

מא. יש עצה בדוקה ומנוסה, שהיא גם דרך לימוד טובה מאד בכל מה שלומדים, בפעם הראשונה לא להתעכב הרבה, מפני שהרבה דברים שאינם מובנים בתחילה יתבררו בנקל בחזרה, ועדיף תחילה ללמוד בפשטות, ולמחרת לחזור שוב פעם שנייה, ואז יותר קל להבין את הפרטים שלא הובנו בפעם הראשונה.

ומעשה שהיה בשני בחורים שלמדו חברותא בסדר שני, והיו ניגשים אלי לשאול שאלות, ולא תמיד ידעתי לענות להם, והייתי אומר להם שיחזרו למחרת פעם שנייה, ויראו אם הענין מתברר בחזרה, ובאמת עשו כך וראו שכל הדברים שלא הבינו מתבררים להם בחזרה, והחליטו לעשות ככה באופן קבוע, וכל סוגיא שהיו לומדים חזרו למחרת פעם שנייה, והבינו בעצמם את כל הדברים הקשים.

וכעבור תקופה ממושכת שלא באו לשאול, הגיעו אלי יום אחד ושאלו בביתא דברי הר"ן בנדרים, והתפלאתי שהרי הם לומדים כל דבר פעמיים ומה ארע שבאו לשאול, ואמרו שכבר למדו פעמיים ועדיין אינם מבינים, ועיייתי וראיתי שגם אני לא מבין, ואמרתי להם שינסו מחר לחזור שוב פעם שלישית ויראו אם יתברר להם, ובאמת עשו כך ולמחרת אמרו לי שהכל התברר היטב, כי זו הייתה סוגיא מסובכת יותר מן הרגיל, ולא הספיק מה שלמדו פעמיים, אלא צריכים עוד חזרה שלישית עד שיתבררו כל הפרטים.

והטעם בזה, כי כשלומדים סוגיא עם הרבה חשבונות, אי אפשר בבת אחת לקלוט את כל הפרטים, וכשלומדים בפעם הראשונה, רק חלק מן הדברים נקלטים, עד שהמוח מתעייף, וכבר אינו יכול לקלוט עוד באותו היום, אבל למחרת המוח כבר נח מניגיעו, וכשמתחילים שוב ללמוד מתחילת הענין, וכבר יודעים חלק מהפרטים, קל יותר לקלוט את שאר הפרטים. ויש סוגיות קשות עם הרבה מאד חשבונות ופרטי פרטים, שגם בפעם השנייה קשה לקלוט הכל, וצריכים להמתין יום נוסף ולחזור פעם שלישית כדי להבין את שאר הפרטים.

מב. מרן הרב מפוניבז' צ"ל אמר פעם בפתיחת הזמן, כי ארבעת הפעמים הראשונות של הלימוד אינם בגדר 'חזרה', אלא הם תחילת ההבנה. ואמנם בצורה שרגילים ללמוד היום, שמתעכבים שבוע שלם על לימוד הסוגיא בפעם הראשונה, כמעט שאין זה אפשרי לחזור ארבע פעמים, אבל אם לומדים בצורה יותר פשוטה, כמו שלמדו תמיד, אזי אפשר לחזור הרבה פעמים, ועל ידי החזרה זה נעשה קנין.

ומכבר אמרתי לבאר מה שדרשו חז"ל (תנחומא יתרו טו) על הפסוק באיוב (כח, כז-כח) "אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה ויאמר לאדם וגו'", שמי שבא לומר דברי תורה לציבור, צריך קודם לחזור ארבע פעמים, וכפי שזכרו בפסוק ארבע לשונות: אז ראה, ויספרה, הכינה, וגם חקרה, ורק אחר כך יאמר לאדם. ורואים שכל פעם כתוב במילה אחרת, ולא כתוב אז ראה ושוב ראה, ויספרה ושוב ויספרה, אלא ראה, ויספרה, הכינה, וגם חקרה, כי כל חזרה נותנת בהירות והבנה אחרת, שיש לה שם אחר.

וכשחוזרים ארבע פעמים, אפילו שחוזרים באותה הצורה שלמדו קודם, חזרה בפשטות, בלי לחקור מאי טעמא, למה אביי אומר כך ורבה אומר כך, רק חזרה על מה שהגמרא אומרת, מתוך

והטעם לזה מפני שכשכותבים את הדברים, צריכים לחילה לסדר אותם בהירות, ויש אנשים שאם יש להם ספק באיזה ענין, כותבים את הצדדים, ועל ידי זה מתבהר הספק, ויודעים כיצד להחליט.

ופעם הגיע אלי תלמיד מבוגר, ואמר שיש דבר שמעיק עלי, ובכה עד שלא היה יכול לדבר, ואמרתי לו שכתוב את מה שמפריע לו, ונתתי לו עט ונייר ויצאתי מן החדר, ולאחר כמה רגעים ראיתי שהוקל לו, כי כשנתיישב לכתוב ראה שאין מצבו קשה כל כך.

ובאמת זה תלוי אצל כל אחד לפי עניינו, יש כאלה שמקבלים בהירות על ידי כתיבה, ויש שמקבלים יותר בהירות על ידי שחזורים הרבה חזרות, ומשננים הרבה פעמים את מה שהם לומדים.

וכפי ששמעתי מבחור שהיה רגיל לכתוב הרבה סיכומי סוגיות, ובכל פעם שהיה לומד היה מסכם את הסוגיא בכתב, שעל ידי זה קיבל בהירות בכל הפרטים, אבל במשך הזמן ראה שאינו זקוק לזה, אלא התחיל לחזור הרבה פעמים על מה שלמד, ובכל חזרה נוספה לו יותר בהירות, ונעשו הדברים ברורים לא פחות ממה שהעלה בכתב.

סא. יש חיוב לכתוב חידושי תורה, כמו שכתב בספר חסידים (אות תקט) "וכל מי שגילה לו הקב"ה דבר ואינו כותבה ויכול לכתוב הרי הוא גזול מי שגילה לו, כי לא גילו לו אלא לכתוב", והיינו מפני שיש חיוב ללמוד וללמד, ומי שמגלים לו מן השמים חידושי תורה, חייב לכתוב אותם כדי ללמד לאחרים. אבל צריך שבאמת תהיה כוונתו למטרה זו, ולא לפרסם את עצמו, ומי שכותב רק בשביל הפרסום להראות את למדנותו, זה לא טוב, ולא כדאי לו, וכל מה שאדם עושה כדי שיחשיבו אותו, זוהי גאוה, והפך מידת הענוה.

סב. ידוע שהחזון איש היה מעודד צעירים בעלי כישרונות שידפיסו את חידושי התורה שלהם, וכל אלו שאני מכיר שעודד אותם להדפיס, היו בעלי מידת האמת בתורה, והדפיסו חידושי תורה בישרות, אבל מי שאינו אדם ישר, עלול להדפיס בשביל הכבוד, ואז להפך זה מוסיף חיזוק בחמדת הכבוד.

ואמנם מי שהוא אמת ובעל מידות טובות לפעמים דווקא הפרסום נותן לו חיזוק, וכפי שהיה מעשה באחד שקיבל חלישות הדעת, שראה אחרים שמדברים בלימוד ועושים רושם, והיה נראה לו שהם למדנים יותר ממנו, ואמרו לו שלא יתבייש, אלא ילך גם הוא לדבר בלימוד עם כל הלמדנים, ויראה שהוא למדן לא פחות מהם.

תורת אמת

סג. בדרך כלל מי שיש לו מידת האמת ומחפש לומר את האמת, יש לו סיינתא דשמיא לומר מה שבטוח שזה אמת, לא מה שיפה וחרף, אלא מה שבטוח שזה אמת, וידוע על כמה גדולים שהיו בעלי כישרונות עצומים ואף על פי כן היו מדייקים לומר רק מה שבטוח שהוא אמת.

סד. ידוע שאם אומרים הרבה סברות, לא יכול להיות שהכל אמת, כי הסברא האמיתית היא סברא אחת, או שתי סברות יכול להיות, אבל לא יתכן שכל הסברות יהיו אמיתיות, ובדרך כלל רוב הסברות האלה זה לא תורת אמת, ואינן סברות אמיתיות, אמנם כן עוסקים בתורה, אבל זה לא תורת אמת.

הלכה למעשה

סה. חיוב גדול מאד ללמוד בכל יום הלכות, הלכה למעשה, וחלק אורח חיים הוא החלק המעשי הנוגע מדי יום ביומו, כגון הלכות ברכות, ואפילו לבישת הבגדים, וגם מה לחשוב, המשנה ברורה כולל הרבה הלכות למעשה שהם חיובים גדולים ומעשים שבכל יום שאפשר להיכשל ולא לקיים אותם.

ובפרט בהלכות שבת, עם שחרון ידיעה בהלכות שבת עלולים חס ושולם להיכשל באיסורים דאורייתא, וזה מאד מסוכן, כמו שהביא המשנה ברורה בהקדמה להלכות שבת בשם העירות דבש

וכדי לקבל ישרות ההבנה, צריכים קודם ללמוד ולדעת הרבה ידיעות וסברות מוסכמות מכל השי"ס כולו, ומדברי הראשונים והאחרונים, ועל ידי זה במשך הזמן מקבלים הבנה לדעת מה היא סברא ישרה.

נד. ההצלחה בתורה תלויה בכמות הידיעות, והרב מפוניבו זצ"ל היה מדבר על זה תמיד שאין גדלות בתורה בלי ידיעת השי"ס, ולא שייך דבר כזה, אין גדול בתורה שלא יודע שי"ס, ומי שאינו יודע שי"ס הוא לא גדול בתורה, רק יכול לעשות רושם כאלו שהוא גדול, אבל באמת אינו גדול בתורה, כי התורה אינה תורת אמת אם אין ידיעה בשי"ס. לכן כל אחד צריך להשתדל וללמוד את כל המסכת הנלמדת בישיבה.

לגמור שי"ס

נה. ראיתי תלמידים צעירים ממש שלמדו וגמרו שי"ס, עם סדרי הישיבה ובלי מאמץ מיוחד, הם ישנים כמה שצריך ורעניים ואוכלים בזמן ורגועים בלי מתח, אבל הזמן מנוצל, וכשהזמן מנוצל אפשר לגמור שי"ס! לאט-לאט מתקדמים וגומרים את השי"ס, אפילו גמרא עם רשי"י בלי תוספות, יש הרבה שלא מבינים שגם בדברי רשי"י יש עמקות גדולה מאד, וכל הפשט הפשוט שרשי"י מסביר זה תורת אמת ממש, וידוע מהגאון שאין מילה מיותרת ברשי"י, ויש צעירים שבאמת למדו וגמרו את השי"ס, בלי מתח ובלי מאמצים מיוחדים, ישנו ואכלו ורגועים וגמרו שי"ס, כי הזמן מנוצל, ובמקום סקרנות לדברים בטלים שלא נוגעים למעשה הסקרנות היא לתורה.

נו. ידוע מהזוהר (פרשת וישב קפח, א) שכל מה שאדם לומד ואינו מבין בעולם הזה, יוכה להבין בעולם הבא, ושם ישלימו לו את ההבנה שחסרה לו, וכן מה ששוכח ואינו זוכר מתלמודו, יזכירו לו בעולם הבא.

וראיתי מכבר באחד מספרי החפץ חיים (ענין תורה אור פ"ח בהגה"ה וע"ה) שעורר כי לכן כדאי לאדם לגמור בחייו את כל השי"ס וכן את כל המדרשים והזוהר וכל מה שיש דברי תורה מחז"ל, כי אפילו אם ישכח או שלא יבין, בעולם הבא הוא יזכור ויבין, אבל מה שלא למד כלל בעולם הזה יחסר לו בעולם הבא.

כתיבת חידו"ת

נז. שנינו באבות (א, ו) עשה לך רב וקנה לך חבר, ובספר קב הישר פרק נ"ג כתב: "קנה לך חבר כמשמעו. גם רמו אל הקולמוס (קנה) יחא לך חבר, שתכתוב מה שתחדשי", והיינו שהקנה הוא כמו חבר, מפני שכתובה נותנת בהירות כמו לימוד בחברותא. ועוד אמרו (בי"ב, ג) אשרי מי שבה לכאן ותלמודו בידו, וכתב המהרש"א "כי עיקר הלימוד ושעשע בו רושם הוא הלימוד הבא מכתבת יד, אשר על כן נקראו החכמים סופרים".

נח. מרן הגרא"מ שך זצ"ל אמר לי כי העצה להיות שקוע בלימוד היא לכתוב את מה שמתחדש לו בלימודו, שעל ידי זה נעשה משועבד לתורה, וכל הראש תפוס ומונה בדברי תורה, מפני שהכתיבה מחייבת אותו, שצריך כל הזמן לחשוב מה לכתוב, וכיצד להמשיך את מה שהתחיל לכתוב, וממילא ראשו שקוע בתורה.

נט. מה נקרא חידוש? מה שנחשב אצלו לחידוש, שקודם לא היה מובן לו ועכשיו הוא מבין, וכך הובא בכתר ראש (אות נ"ו) בשם הגרי"ח מוואלוז'ין: חידושי תורה נקרא כל מה שלומד יותר ומתבררים הדברים מחוורים אצלו, כל זמן שאתה ממשמש בהם כ"י אתה מוצא בה טעם, וכשמרבה לחזור נתבאר בזה טעמים ופירושים שנתחדשו, וזה נקרא חידושי תורה, בין שהוא מחדש או אחר, רק שיצא הדבר לאור. ע"כ.

ס. ושמעתי מגיסי הגרש"מ דיסקין זצ"ל כי כשהיה מגיע אליו תלמיד ואמר בפניו חידושי תורה שאינם נכונים, היה מבקש ממנו שיכתוב את הדברים, וכך התלמיד עצמו עמד על עטותיו.

למתמיד יותר גדול, ותחילת ההתמדה היא לכל אחד לפי כוחו ולפי טבעו, ולמשל הרי כל אחד יכול ללמוד שעה אחת ברציפות בלי היסח הדעת ובלי דברים בטלים, ועל ידי זה במשך הזמן מתרגלים ומקבלים עוד התמדה.

עב. מה נקרא התמדה? כתוב בקונטרס הנהגות ישרות מהגה"צ רבי יוסף זונדל מסלנט צ"ל כי "בעת אשר יצטרך לעשות צרכי הגוף ההכרחיים כמו לאכול וכיו"ו יראה לחשוב במחשבתו דברי תורה, ויראה לקצר בכל האפשרי, ולחשוב בכל עת אימתי אוכל לילך וללמוד, והיינו שגם בזמן שמוכרח להפסיק ללמוד, צריך להשתוקק ולחשוב כל הזמן, מתי כבר יגמור את מה שצריך לעשות, ויוכל לחזור ללימודו.

ויותר מזה שייך גם לחשוב בלימוד, וכפי שאני מכיר יחידים שגם בזמן שאינם לומדים, תמיד הראש תפוס בתורה, וחושבים בדברי תורה, ולא מסיחים דעת מהתורה. ויש הרבה דברי תורה שאפשר לחשוב עליהם, על מה שלמד ועל מה שרוצה ללמוד.

עג. הטעם שצריך התמדה פשוט מאד, מפני שאמרו (ספרי פרשת עקב) גם תעובני יום יומיים אעזבך, והיינו שאם אדם עוזב את התורה, גם התורה עוזבת אותו ומתרחקת ממנו, ובאותו הזמן קדושת התורה נמחקת ממנו והיצר הרע שולט עליו, ואמרו יומיים אעזבך - היינו שצריך זמן כפול כדי לחזור ולהתעלות, וכן אם עוזבים את התורה שעה, התורה מתרחקת שעתיים, כי הירידה קלה יותר מן העלייה, והירידה היא מהר, אבל בעלייה צריכים להתאמץ, וצריך מאמץ כפול כדי לחזור למה שהיה קודם.

ניצול הזמן

עד. יש לדוגמא את הזמן שבין קבלת שבת למעריב, והוא זמן שיכול להיות שמתבזבז, אבל אפשר לצלל אותו, ואם לומדים דבר קבוע, איזה לימוד קבוע, אפשר הצליח וללמוד הרבה בזמנים כאלו.

ומעשה שהיה עם הגאון רבי זלמן ראובן בענגיס זצ"ל שהיה מתמיד גדול וסיים את השי"ס הרבה פעמים, ולא עשה עסק מזה, אבל פעם אחת בסיום השי"ס עשה סעודה מיוחדת שלא כהרגלו, והסביר כי זהו שי"ס מיוחד שסיים בזמני המתנה, שלפעמים הוא בא לאיזה מקום וצריך להמתין שם, ויש לו סדר מיוחד שהוא לומד שי"ס כסדר בזמני המתנה, ומסתמא התחיל מסכת ברכות והמשיך לפי הסדר את כל השי"ס, לימוד קבוע לזמני ההמתנה, שממשיך בכל פעם מהיכן שאחז בפעם קודמת, ובמשך כמה שנים הצטרף הכל לשי"ס שלם, פה קצת ופה קצת, וכיון שהיה בעל כישרון למד מהר וגמר את כל השי"ס, בזמני ההמתנה!

אם כן אפשר לסיים שי"ס בזמנים כאלה, ואיני אומר דווקא לסיים שי"ס, אבל זה דוגמא מה שאפשר להספיק בזמנים הקצרים, וכך גם בערב שבת ושבת וצ"ל קבלת שבת למעריב, אם יש תכנית של איזה לימוד קבוע, וכן לשער מה שצריך להספיק, ואם מתחילים אזי יתבאר ליטור מסייעין אותו ויש סיעתא דשמיא בזה.

עה. מעשה שהיה באחד שהיה זקוק לחברותא, וביקש ממתמיד אחד שילמד איתו, ואמר לו המתמיד, אני לומד כל הזמן, ואין לי זמן פנוי, ואמרו לו שבכל זאת יעשה חשבון וביקורת על כל היום, מתחילת היום ועד סופו, ובאמת הוא מצא שיש לו זמן פנוי שאינו מנוצל, איזה רבע שעה או חצי שעה שהזמן לא מנוצל, ואף שהוא לומד בהתמדה, אבל יש זמן שאינו מנוצל, שאפשר ללמוד עוד, והזמן מתבזבז, והוא ביטול תורה.

שקיעות בלימוד

עו. מעשה שהיה עם מרן הגאון רבי ברוך בער זצ"ל, שפעם בא אליו אדם לשאול עצה באיזה ענין, ורבי ברוך בער שמע את דבריו אך לא תפס ולא הבין את מה שהוא מדבר, כי היה באמצע הלימוד, ולא היה יכול להסיח דעת מן המחשבות בזה, עד כדי כך היה שקוע בלימודו, שהיה מתעמק מאד, ולא הצליח להסיח דעת מהלימוד להבין את דברי השואל, ובלית ברירה ביקש את חתנו הגאון רבי ראובן זצ"ל שישמע וישיב במקומו.

כי יאי אפשר כלל במציאות שייצל מאיסור שבת אם לא ילמד כל הדינים על בורים היטב-היטב! לכן חשוב מאד ללמוד משנה ברורה בקביעות, והוא ממש הצלת נפשות ורוחנית שלא להיכשל, לקיים את מה שצריך ולא להיכשל בדברים אסורים.

סו. החפץ חיים חיבר הרבה ספרים, וכל הספרים שחיבר היו בשביל זיכוי הרבים, מה שצריך לתועלת הדור, וכך גם המשנה ברורה הוא לזיכוי הרבים, לדעת את ההלכות בחלק אורח חיים, שהם דברים הנוגעים למעשה מדי יום ביומו. ובהקדמה למשנה ברורה הלכות שבת הביא מה שכתב בערות דבש, שמי שאינו בקי בהלכות שבת, מוכרח להיכשל באיסורי שבת. וכל שני הלכות תפילה וברכות, ועוד הלכות בחלק אורח חיים, הנוגעות למעשה בכל יום, ודאי צריך לדעת את ההלכות, כדי לקיים את מה שהוא חייב.

סז. ידוע לי על אנשים שלא היו מתמידים, והתחילו ללמוד הלכות, ונעשו מתמידים, ולא למדו הלכות תלמוד תורה וביטול תורה, אלא סתם הלכות הנוגעות למעשה, ועל ידי זה נעשו מתמידים. זהו כוח ההשפעה של לימוד הלכה למעשה. ולכן מה שלומדים משנה ברורה בקביעות, זו זכות גדולה מאד, שעל ידי זה יודעים את ההלכות ומקיימים את מה שלומדים בחלק אורח חיים הנוגע למעשה בכל יום ויום, ואפשר לומר גם בכל רגע ורגע.

סח. שאלה: האם יש חשיבות ללמוד הלכה בישיבה? רבינו שליט"א: בודאי, כל אחד לעצמו, ללמוד הלכה למעשה. שאלה: ובחור שאוהב יותר ללמוד הלכה, האם הוא יכול להשקיע בזה יותר זמן מהרגיל? רבינו שליט"א: חוץ מסדרי הישיבה. לא בסדרי הישיבה. שאלה: האם עדיף שילמד דברים שנוגעים למעשה? יום יום, או אליבא דהלכתא מתוך הסוגיות שלומדים בישיבה? רבינו שליט"א: מה שנוגע למעשה, משנה ברורה.

שעבוד לתורה

סט. אמרו חז"ל (אבות ג, ה) כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, ולכן כדאי לאדם לשעבד עצמו לתורה, ולחייב את עצמו בכל מיני שעבודים.

ואפילו לומר שיעור פשוט מאד לבעלי בתים, זהו 'עול תורה', ומי שבכוחו לומר שיעורים ויש לו טעם בזה, אם יש אנשים שמעוניינים לשמוע את דבריו, הוא יכול לומר להם שיעורים, והם נהנים ושומעים ושואלים והוא מסביר להם, ומלבד מה שיש בזה זיכוי הרבים, זוהי גם זכות גדולה לעצמו, שמקבל עליו עול תורה, ומשעבד עצמו לתורה, ומתורמם בזה למדרגה גבוהה יותר.

וכן כתיבת חידושי תורה, זה שעבוד נעים מאד, וגם מי שאינו רגיל בכך, יכול להתרגל ולקבל טעם בזה, לכתוב את לומר חידושי תורה, וזה עול תורה של שעבוד.

ובאמת יש אנשים גדולים שלא היו ראשי ישיבות, ועשו לעצמם שעבודים, לכתוב ולהדפיס חידושי תורה על ענין מסוים, כי כשכותבים חידושי תורה על מנת להדפיס, זה משעבד ונותן מדרגה.

ע. 'עול תורה' הוא כשור לעול, וכמו שאמרו (ע"ז ה, ב) לעולם ישים אדם עצמו על דברי תורה כשור לעול וכיו"ו והיינו כמו שור שהעול מונח עליו, והוא מוכרח לעבוד ולשחוב את העול, ואין לו ברירה אחרת, כי העול מונח עליו ואין באפשרותו לפרוק את העול, כך גם 'מקבל עול תורה' פירושו מעשה לעצמו שעבוד של תורה, שלא תהיה לו ברירה, ולא יוכל להיפטר מהשעבוד. כמו שהיו גדולים שעשו לעצמם שעבוד, לחבר ספר על איזה ענין בתורה שמרתק ומושך אותם, שהיו שקועים בתורה, לחדש חידושי תורה ולכתוב ולהדפיס אותם זהו שעבוד עצום! שהראש מרותק לתורה, וכאשר הראש מרותק ומונח בתורה זוהי ההצלחה הכי גדולה.

התמדה

עא. מהו סוד ההתמדה? כיצד מגיעים לידי ההתמדה? הסוד של ההתמדה הוא התמדה, התמדה מביאה לידי עוד התמדה, וכשאדם ולומד בהתמדה, נעשה על ידי זה

כאלו, ולכאורה וכי זה חידוש שלא עבר על האיסור, ומדוע זכה לאריכות ימים עבור זה.

הביאור משום שהוא היה דבוק בתורה עד כדי כך שאינו יכול להפסיק מלחשוב בדברי תורה, כי היה מורגל בה, וכפי שמבקשים בברכות השחר 'שתרגילנו בתורתך', וההרגל גורם שקשה להפסיק מלחשוב בדברי תורה, כי זה מושך ומעניין, והמחשבה ממילא נמשכת לזה.

ובאופן זהו אם ירהר בדברי תורה לא יעבור באיסור, כיון שהוא אנוס, שמחשבתו נמשכת בעל כורחו להרהר, ומפורש בגמרא (נבחים קב, א) שמי שמרהר בדברי תורה לאונסו במבואות המטונפות אינו עובר באיסור, אבל רב אדא נהג בחסידות והשתדל במאמץ מיוחד נגד האונס למנוע עצמו שלא לחשוב בדברי תורה במקומות אלו, למרות שמחשבתו נמשכת בעל כורחו לזה, ועל זה קיבל שכר מיוחד של אריכות ימים.

פג. מבואר שיש מדרגה שקשה להפסיק מלחשוב בדברי תורה, ואמנם בגמרא זה נזכר על רב אדא בר אבהו שהיה מהאמוראים, אבל מסתמא יש גם כאלה שאינם אמוראים שהם בדרגה כזו, ובודאי זה דבר גדול מאד להשתדל בה, שלא תהיה מחשבה בטלה, ולנצל את הזמן והמחשבה, בזמנים שאפשר לחשוב, כמובן כל אחד לפי כוחו, ויש להיזהר שלא יהיה יותר מדי, שזה לא יגרום מרירות, ולכל אחד יש את הכוחות שלו, אבל שיהיה ניצול הזמן, ולנצל גם את כוח המחשבה.

בלי היסח הדעת

פד. כיצד מקיימים מצות תלמוד תורה? כתוב ברמב"ם (הלכות תי"ג, ג, ה) מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה לא יסיח דעתו לדברים אחרים, היינו להשתדל ככל האפשר שלא להסיח דעת מדברי תורה. וידוע שאנשים גדולים אפילו בשיתנם חולמים בדברי תורה, כמו שמצינו בסי' (ח"ו"מ סימן פח) שכתב סבא שנתגלתה לו בחלומו, וגם בדורנו יש אנשים כאלה שחולמים בדברי תורה. מה שאדם חושב ביום הוא חולם בלילה. מי שחושב בברי תורה - חולם על דברי תורה, ומי שחושב שטויות - חולם על שטויות, וזהו סימן עד כמה אדם שקוע ומונח בתורה או בדברים אחרים.

ואמנם קשה להיות דבוק בתורה עד כדי כך, אבל אם הלימוד מעניין הרי ממילא לא מסיחים דעת מזה, כי זה מעניין ומושך! וכפי שסיפר לי אחד שם הוא מעניין בדברי תורה לפני השנה, זה מרתק אותו כל כך עד שאינו יכול להירדם. כשאדם לומד לפי טבעו, מה שמעניין ומושך אותו, ממילא אינו מסיח דעת מזה, ומחשבתו נמשכת לזה גם בשעה שהוא אוכל, ואפילו כשישן הוא חולם בדברי תורה.

פה. היה עובדא במרן הגאון רבי מאיר שמחה זצ"ל בעל האור שמח, שישב ולמד בביתו ומישהו דפק בדתו, והוא היה לבדו בבית והוצרך לקום לפתוח, ולקח את הגמרא איתו עם האצבע בפנים היכן שהוא אוחז, ושאלוהו מדוע הוא עושה כך, והשיב שהרי אמרו חז"ל (ברכות ה, א) כי בדברי תורה נאמר "התעני ענין בו ואינוני", ופירש רש"י: "אם תכפל וסגרת ענין בתורה היא משתכחת ממך", אם יש היסח הדעת מן התורה אפילו רגע אחד מיד עלולים לשכוח, וחבל גם על הרגע הזה, אמנם הוא מוכרח לקום לפתוח את הדלת, אבל הוא שם אצבעו כדי שיוכל מיד לחזור לתלמודו, ולא יתעכב אף רגע אחד מיותר. והרי האור שמח היה כל כך בקי בשי"ש ובעל זיכרון נפלא, ועם כל זה נוהר שלא יהיה היסח הדעת כלל מההתמדה בתורה.

הפסקות

פו. בימינו יש מכשיר שימושי מאד, שנקרא פלאפון, ויש שזקוקים לזה לעסקים או לצרכי ציבור, אמנם אברכים ובני ישיבה שיושבים ולומדים, אם מחזיקים מכשיר כזה בשעת הלימוד, זהו יצר הרע לביטול תורה, כי לפעמים מתעורר חשק להתקשר ולדבר, וזה גורם שלא להיות שקוע בלימוד כמו שצריך,

ידוע שמרן הגרי"ז זצ"ל בזמן המלחמה כשהיו צריכים לברוח בדרך הוא חשב בדברי תורה והתחדשו לו אז חידושי תורה נפלאים, ומסופר עוד כי בצעירותו כשעשה ברית לאחד מילדיו ובאו אורחים לשמחת הברית, אביו מרן הגרי"ח שאל אותו שאלה בלימוד כדי שיחשוב עליה באותו הזמן, כשהציבור בא וצריך לקבל אותם, שלא יסיח דעתו מהלימוד, ויחשוב בינתיים בדברי תורה, ויכול בתוך כך לקבל פני הבאים ולומר 'שלום עליכם' וימזל טוב, אבל להמשיך לחשוב בדברי תורה. אלו הן דרגות של דבקות בתורה.

במחשבה

עא. מצות תלמוד תורה היא גם במחשבה כמו שכתב הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (ג, ה) 'מי שנשאו לבו לקיים מצוה זו כראוי ולהיות מוכתר בכתר תורה לא יסיח דעתו לדברים אחרים', וגם בשעה שהולכים ברחוב אפשר לחשוב בדברי תורה, ולחזור על מה שלמד במשך היום, או לחזור פרקי משניות בעל פה, כל אחד יש לו דברים שידוע בעל פה ויכול לחזור עליהם.

וידוע כי מרן הקהילות יעקב זצ"ל ידע בעל פה את כל המשניות, והיה חוזר עליהם תמיד, וכן אמר המגיד לבית יוסף כי היצר הרע שולט עליך ומבקש להשמידך, והעצה היא ללמוד משניות, ולא להסיח דעת מהן אפילו רגע אחד "כי ברגע אחד שתסיח דעתך יצרך הרע יאבדך יחוממך ויפילך וישימך בבור תחתיות". כדי לזכות להיות 'בית יוסף' ולחבר שולחן ערוך, התנאי לזה הוא שלא להסיח דעת מן התורה.

עב. כשאדם נמצא בביתו ויש לו גמרא, אין בעיה לנצל את הזמן, והוא יכול ללמוד כל הזמן, אבל יש זמנים שלא נמצאים בבית, ואי אפשר לשבת ליד השולחן וללמוד, וידוע מהגרי"א (מובא בהקדמת פאת השולחן) שאמר עצה לזה, להיות בקי בעל פה לכל הפחות במסכת אחת, שאם בכל מקום שהולך יוכל לחזור ולשנן בזיכרונו את המסכת, וכך לא יבטל מצות 'יהגית' בעת לכתו בדרך, ולא יסיח דעתו מדברי תורה.

עג. באמת זה לא פשוט כל כך, אבל יש עוד דברי תורה שאפשר ללמוד בעל פה, כגון פרק איזהו מקומן של זבחים וכו', שבזה כולם בקיאים, וגם ילדים אמורים את זה וזוכרים בעל פה, וזה פרק במשניות זבחים, וכן תנו רבנן פטוס הקטורת כיצד וכו' שזה ברייתות, ויש גם פסוקים, פסוקי דזמרה ושאר פסוקי תהלים, או מה טובו אהליך יעקב וכו', וזה הרבה דברי תורה שזוכרים בעל פה, ואפשר בנקל ללמוד ולחזור עליהם בדרך.

וגם אפשר במחשבה, לחשוב בדברי תורה, אם קשה בדיבור אפשר במחשבה, לחזור על המשניות ועל הפסוקים כני"ל, וכן אפשר לחזור על מה שלמד במשך אותו היום, ומה שלמד אתמול, ושאר דברי תורה הזכורים לו, על הכל אפשר לחזור במחשבה, וכך הדבקות בתורה נמשכת בלי הפסק.

קשה להפסיק

פא. ככל שלומדים יותר תורה התענוג מתחזק יותר ויש חשק יותר ללמוד, ובאור החיים (זבחים כ, א) כתב שאם בני אדם היו מרגישים את מתיקות התורה היו משתגעים ומתלהטים אחריה, וכן ידוע במציאות שמי שדבוק בתורה ולומד בהתמדה מרגיש מתיקות עד כדי כך שקשה לו להפסיק מלימודו, ומעשה שהיה בתלמיד בישיבה שקיבל דרך מהמשגיח כיצד ללמוד בצורה שיש בה מתיקות, ולמד בהתמדה ונהנה מזה מאד עד שלא שם לב על כוחותיו, והתאמץ יותר מדי, ולבסוף נצרך לנסוע למנוחה כמה שבועות, זהו כוח התורה שהלימוד מושך עד שקשה להפסיק, ורק צריכים לשים לב שלא להתאמץ יותר מן הכוחות.

פב. יש מדרגה שקשה להפסיק מלחשוב בדברי תורה, כמו שמובא בגמרא (תנתי"ב, כ, א) על רב אדא בר אבהו ששאלוהו תלמידו במה הארכת ימים, והשיב שלא הרהרתי בדברי תורה במבואות המטונפות, והיינו שיש מקומות שאסור להרהר שם בדברי תורה, והוא נוהר שכל להרהר בדברי תורה במקומות

כמה ימים ראה שאינו מסוגל לעמוד בזה, והוא מרגיש מאד לא טוב מזה, כי אכן זה נגד הטבע, וצריך קצת 'מיעוט שיחה'.

אך לכאורה קשה שהרי כתוב (תהלים קט"ז, א) מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי, ומי שכל היום שיחתו בדברי תורה היכן הוא המיעוט שיחה שלו? אכן תשובתו בצדו, כי הפסוק אמר 'היא שיחתי', היינו שהתורה עצמה היא השיחה, ומקיים את המיעוט שיחה בדברי התורה עצמם, וכיצד זה יכול להיות! לכן הקדים הפסוק 'מה אהבתי תורתך', שאם יש אהבת תורה, אזי התורה היא השיחה.

ושיחה פירושה דיבור קל, שיוצא מעצמו בלי מאמץ, שיחה קלה, שמרוב אהבת התורה והתענוג והנעימות שבתורה, דברי תורה יוצאים מפיו ממילא, וגם המיעוט שיחה שלו הוא בתורה!

בלי תורה אין חיים

צב. מובא בגמרא (בי"מ פד, א) על רבי יוחנן וריש לקיש, שכשנפטר ריש לקיש בכה רבי יוחנן ואמר היכא את בר לקישא, כי הוא צריך את ריש לקיש שהיה לומד איתו, ובלי ריש לקיש אינו יכול, ועסק התורה שלו אינו בשלמות, ובא רבי אלעזר בן פדת וישב לפניו, ועל כל הלכה שאמר רבי יוחנן היה רבי אלעזר מביא ראיות, ואמר לו רבי יוחנן הרי אני יודע שזה נכון ואינני זקוק לראיות, אבל ריש לקיש היה שואל קושיות: עשרים וארבע קושיות! והיה שואל תחילה קושיא אחת והייתי מיישבה, ואחר כך היה מוסיף לשאול עוד קושיא ושוב הייתי מנרץ, וכך היו יוצאים עשרים וארבע קושיות עם עשרים וארבע תירוצים, ועל ידי כך 'רווחא שמעתתא' - היה הלימוד מעניין וברור, עם חיים מאושרים, ועכשיו אין עוד אחד במדרגת ריש לקיש שיכול לשאול קושיות כמוהו, ומובא שם בגמרא שרבי יוחנן לא החזיק מעמד בזה, ונעקרה דעתו מרוב צער.

צג. כיוצא בזה מצינו בגמרא (מכות י, א) שהרב שגלה מגלין תלמידו עמו, וגם הרב הגאון רבי איצ'ל מפוניבז' צי"ל שהיה עם להגלות את תלמידו עמו, משום שנאמר 'וחי' - עבד ליה מידי דתהוי ליה חיותא, והרב בלי התלמיד לא יוכל לחיות, כמו רבי יוחנן שלא היה יכול לחיות בלי ריש לקיש ולשון הרמב"ם פ"ז מרוצח "וחי בעלי חכמה ומבקשיה בלא תלמוד תורה כמיתה חשבוין", זוהי המציאות של תורה, שבלעדיה אין חיים!

צד. וכך היה מעשה גם בדורות האחרונים, בתקופת מלחמת העולם הראשונה, שגירשו הרבה יהודים ממקומם למקום אחר, וגם הגאון רבי איצ'ל מפוניבז' צי"ל שהיה עם תלמידו מפוניבז', גירשוהו למקום אחר בעומק רוסיה, ונשאר שם בלי התלמידים, והיה לו צער גדול מזה, וכשנודע מכך בישיבת ראדין אצל החפץ חיים [שם כן גלתה ממקומה בארצו המון] ביקשו תלמיד חריף ובעל כישרון גדול מבני הישיבה שילך ללמוד עם רבי איצ'ל, ונתנו לו את הוצאות הדרך ובגדים ללבוש שילך לרבי איצ'ל, לא בשבילו, אלא בשביל רבי איצ'ל, שיחה לו עם מי לדבר בלימוד, כי מזה הייתה חיותו, ובלי 'רווחא שמעתתא' לא היו חייו חיים.

מתוך הדחק

צה. דיברתי פעם עם מרן החזון איש צי"ל בענין הנוגע למעשה, שיהיו קשיים ללמוד, ואמר לי בזה הלשון: "תורה מתוך הדחק דער אויבערשטער האט דאס ליב", הקב"ה אוהב את זה, שעוסקים בתורה מתוך הדחק, ותורה מתוך הדחק זה לכתחילה, ואין צריכים שיחה בלי קשיים, אלא אם יש קשיים זה לכתחילה. ואמרו חז"ל (קהלת רבה ב, ט) על הפסוק אף חכמתי עמדה לי - תורה שלמדתי באף היא שעמדה לי, ועוד אמרו (אבות דרבי נתן ג, ו) טוב אחד בצער ממאה שלא בצער! וזהו מעלת התורה מתוך הדחק.

צו. האברכים בימינו כמה גשמיות יש להם? ועוסקים בתורה מתוך הדחק, זו זכות עצומה מאד, ובגמרא בסוף סוטה (מ"ט, א) אמר רב יהודה בריה דרב חייה כל תלמיד חכם העוסק בתורה מתוך הדחק תפילתו נשמעת וכו' רבי אבהו אומר

או שאחרים מתקשרים אליו, ומפסיק מלימודו, ונגרם ביטול תורה שלא לצורך.

ואם מחזיקים מכשירים אלו בשעת הלימוד, כיצד אפשר לעמוד ולבקש 'השיבנו אבינו לתורתך', מבקשים סיעתא דשמיא לתורה ועושים דברים הפוכים מזה!! מבקשים סיעתא לתורה ועושים דברים שהם סיעתא לביטול תורה! 'וקרבנו מלכנו לעבודתך והחזירנו בתשובה שלמה לפניך', מבקשים על עבודה ועל תשובה שלמה, ובו בזמן עושים דברים שהם ההפך מעבודת השם והפך מתשובה!!

וכן בברכות השחר מבקשים 'ואל תביאנו לידי ניסיון', וכיצד אפשר לבקש זאת אם מחזיקים מכשיר שמביא לידי ניסיון, ומבקשים 'והרחיקנו מחבר רע ומשכן רע ומפגע רע', והרי הפלאפון יש בו שלושתם: חבר רע לביטול תורה, שכן רע, וגם פגע רע, וכיצד שייך לבקש דברים ולעשות ההפך ממה שאומרים!!

פז. יש אברכים שבאים לישיבה ולכולל והטלפון מונח בכיס, ונשאר 'זמין' אפילו באמצע הסדר, כדי שאם יצטרכו משהו מהבית יוכל לענות מיד לטלפון. אבל צריכים לדעת שאם יש הפסקות באמצע הלימוד, על זה אמרו חז"ל (נהיגה יב, א) כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה מאכילים אותו גחלי רתמים, ומצד הלכות תלמוד תורה חייבים להשתיק את המכשיר בשעת הלימוד.

פח. תורה צריכה להיות ברציפות בלי הפסק, ואם יש הפסק מן התורה אזי אמרו חז"ל (ספרי פרשת עקב) "אם תעובדי יום יומיים אעובד", ואפילו אם ההפסק הוא בדברים שאינם אסורים, הרי זה ביטול תורה, ולמשל אם קוראים עיתון חרדי כשר, הרי זה לא דברי תורה, ולמאי נפקא מינה לדעת מה נעשה באמריקה ומה נעשה בכל מקום בארץ, צריכים להיגמל מזה, ואמנם זה קשה, כי העיתון כתוב בשפה קלה ומושכת מאד, ומעניין לקרוא מה שכתוב שם, אבל ידוע ששייך להיגמל מזה.

ולפעמים מחזיקים עיתון בשביל המשפחה, שיש נשים שפטורות מתלמוד תורה וזקוקות לזה, ולכן אין איסור ביטול אצל רבי ברוך בער בקמניץ כי בחוץ לארץ היה מופיע עיתון חרדי בשפת האידיש, וכשרבי ברוך בער ראה את העיתון על השולחן, הזיז אותו עם השרולל, ולא רצה לגעת בעיתון בידו, מפני שיש שם דברים בטלים ואין בזה קדושה.

בטלה

פט. היצר הרע מושך לדברים בטלה, ואפילו דברים שרים שאין בהם איסור, הבטלה עצמה היא האיסור שבו, וכגון קריאת עיתונים, אפילו עיתונים שרים ממש שאין בהם שום איסור, ורק כתוב שם סתם מעשים שהיו, או שיהיו, זה בטלה ממש, ומלבד הבטלה שבזמן קריאת העיתון, הרי הוא מביא עליו את היצר הרע בידים, ומגרה את היצר הרע בעצמו, כי זה מעניין ומושך, וכשמתחילים לקרוא כבר קשה להפסיק.

צ. שאלה: יש בחורים שמתעניינים מאד בחדשות, ומתקשרים לקווי טלפון הנקראים 'קווי נייעס'... רבינו שליט"א: בטלנים, יש בזה הרבה בטלה, זה התמכרות לבטלה. ידוע מהגאון (אבן שלמה פ"ו) שיש רוח טומאה שמושכת לדברים בטלים, וכמו שיש רוח קדושה שמושכת לדברי תורה, שיש בהם הנאה גדולה מאד, כך יש הנאה של דברים בטלים שהם טומאה ובטלה, ויש בזה הרבה שטויות, וגם ליצנות ולשון הרע.

היא שיחתי

צא. שינוי באבות פ"ו שהתורה נקנית במיעוט שיחה, וידוע מהר"א שדייק שלא אמרו 'בלי שיחה' כלל, אלא 'במיעוטי שיחה', כי אדם צריך ומוכרח לדבר קצת גם שיחה בטלה, כדי שתתיישב דעתו עליו, ומעשה באחד מבני הישיבה שיספר לו שהוא תחיל לא לדבר דברים בטלים כלל, אלא רק דברי תורה, ולאחר

ושמעתי שגם מרן הגר"ד פוברסקי זצ"ל בימי חברותו בישיבת מיר, היה יושב ולומד ברציפות בלי הפסק עד כניסת השבת, ובאופן כזה מנצלים את הזמן כראוי, ומוכנים לשבת בשעה מוקדמת.

קב. בערב שבת יש עיתונים גדולים מאד, עם חומר קריאה לשבת, אבל זהו יצר הרע, שהיצר הרע מחפש לבטל תורה, ובפרט בשבת וערב שבת, שיש קדושת השבת, היצר הרע משתלט על זה.

והעצה היא שלא לקרוא עיתונים בשבת! שבת הוא יום של קדושה, וצריכים לעסוק בו בדברים של קדושה, וכל אחד לפי מדרגתו ללמד גמרא או משניות או חומש עם רש"י, או יאמר תהלים, ויעשה שאר מעשים טובים, אך שלא יקרא את העיתון, ואף שלפעמים יש דברי תורה בעיתון, אבל נגררים מזה הלאה, וגם זה לא כדאי, אלא בינתיים לדחות את זה לאחר השבת, ואחר כך אפשר להשתמט מזה. ואמנם יש כאלו שצריכים את זה. אך על כל פנים ההנהגה הראויה ליום ששי ושבת היא לנצל את הזמן לתורה.

קג. היו ילדים שהיה להם רבי שהצליח להשפיע עליהם שילמדו במשך שני הימים של ששי ושבת שמונה עשרה שעות, ילדים בגיל צעיר, כשמתמא בני עשר או אחת עשרה, למדו שמונה עשרה שעות בששי ושבת, בלי מאמץ גדול, הם אכלו וישנו, עם סעודת שבת והכל, ולמדו שמונה עשרה שעות! כך צריכים לנצל את הששי ושבת שלא יהיה בטלה, ואפשר לנצל, כל אחד לפי האפשרויות שלו לנצל את הזמן, ולסדר הכל בצורה מסודרת שהזמן לא יתבזבז אלא ינוצל כראוי, ובוהו מקדשים את השבת.

בבין הזמנים

קד. בימי בין הזמנים יש רפיון מתורה אצל חלק מהציבור. ובאמת אין שום זמן של פטור מתורה, וחייב עסק התורה הוא תמיד בכל זמן, כמו שכתבו והגיתו בו יומם וליילה, ולא מוכרז חוץ מבין הזמנים... אדרבה בימי בין הזמנים החיוב גדול יותר, מפני שיש כאלה שמתרפים, וחסר זכות התורה.

וכל המתחזק בתורה בימים אלו נוטל שכר כנגד כולם, כמו שאמרו בירושלמי סוף ברכות אם ראית את הבריות שנתייאשו ידיהן מן התורה מאד עמוד והתחזק בה ואתה נוטל שכר כולם, וביאר מו"ר הגה"צ רמ"א דסלר זצ"ל כי המתחזק בזמני רפיון נוטל שכר כמו שהיו מקבלים כל הציבור אם היו כולם לומדים. ומאחר שזכות הלימוד בבין הזמנים גדול כל כך, גם החיוב בזה גדול יותר, כמו שכתב רבינו יונה בשערי תשובה (ג, טו) כי לפי גודל המצוה יגדל עונש מי שיחדל לעשותה, וכל אחד צריך להשתדל כפי כוחו לעסוק בתורה, וידוע שבימי בין הזמנים היו הרבה אסונות רחמנא ליצלן, מפני שחסר בהם זכות התורה, והמתחזק בתורה בימים אלו מנוצל על כל העולם.

קה. ידוע מגדולי ישראל שהיו נוסעים לדאציה לנוח בבין הזמנים, אך גם במקום המנוחה דיברו בלימוד כל הזמן, ורק לא התעמקו כהרגלם, אבל דיברו בלימוד ולא הסיתו דעת מתורה.

ויש תשובה מהגאון רבי שלמה איגר (שנדפסה בשו"ת רמ"א מהדו"ק סימן רכ"א) שהוא כותב בתחילת דבריו שהיה זמן שהיו לו הפריעות בסדרי לימודו, ולא היה לו כוח להתרכז, והוצרך לנוח וללמוד בצורה יותר קלה, וחזר אז על כל הרי"ף והנימוקי יוסף במסכת יבמות, ונתחדשו לו שם הרבה חידושי תורה, וכתב מהם במכתב ארוך לאביו, כל זה בזמן שהיה צריך לנוח, זו הייתה המנוחה שלו!

קו. בין הזמנים המוזכר בקדמונים לא היה זמן שאנשים גדולים ביטלו מלימודם, אלא זה היה לצורך המלמדים, מלמדי תינוקות, שלמדו כל היום עם התלמידים, ובחודש ניסן היו עסוקים בצרכי הפסח ואפיית המצות, שבזמנם לא היו מצות מוכנות כמו בימינו, וכל משפחה הייתה אופה מצות לעצמה, כפי שזכרנו מימי ילדותי ברוסיה, שבכל בית היה תנור גדול של חרס, ולפני פסח היו משפירים את התנור האופים בו מצות, וזו הייתה

משביעין אותו מזיו שכניה וכו' רב אחא בר חנינא אמר אף אין הפרגוד ננעל בפניו, ע"כ. וכדברי החו"א"א הרי הוא אהוב להקב"ה, וכמו שאמרו באבות פ"ו על מי שעוסק בתורה לשמה שנקרא ר' אהוב וכו', ונוכר קודם רע ואחר כך אהוב, שזו מדרגה יותר גדולה, וזו זכות עצומה מאד.

מגנא ומצלא

צז. חשוב מאד לדעת את המעלה של בחורי ישיבה שעוסקים בתורה, זכות התורה שלהם מגינה על כל עם ישראל! התורה לא בני הישיבות מגינה על כל עם ישראל, בארץ ובחוץ לארץ.

ומעשה שהיה, עם הצדיק מנתיבות רבי ישראל אבוחצירא זצ"ל, שבאו מאנשי הצבא לבקש ממנו ברכה לפני פעולה מסוכנת שעמדו לעשות, ושאל אותם, מתי הזמן שאתם חושבים לעשות, ואמרו לו, בשעה שתיים בצהריים, ואמר להם: זה לא הזמן המתאים, כי אז בישיבות זו שעת מנוחה, שנחים קצת אחרי מנחה גדולה, וחסר זכות התורה של העוסקים בתורה, לכן תחכו לשעה ארבע, שאז כבר כולם עוסקים בתורה. אפילו באותו היום! אם זה בשעה שיש פחות עוסקים בתורה, אפילו שיש עוסקים בתורה גם בשעות אלו, אבל לא כלל, וכשיש פחות עוסקים בתורה, חסרה הזכות לך עם ישראל. זהו כוח זכות התורה.

וגם כל השנה, בכל יום ויום, עם ישראל הוא זה אחד בין שבעים זאבים (אסתר רבה יא, ט), שבעים האומות הם זאבים, שרוצים לטרוף את השה, והקב"ה מצילנו מידם, בכל דור ודור, כפי שאומרים ב"והיא שעמדה' בהגדה של פסח, ובאיזו זכות? - בזכות התורה, רק זכות התורה! זה מה ששומר אותנו.

בששי ושבת

צח. יש ענין הצריך חיזוק, ימי ששי ושבת קודש, שהם כמעט שליש מהחיים, שני ימים בשבוע שמתבזזים, ויש בהם רפיון בציבור. וצריכים לדעת שאין שום פטור מתורה בימים אלו, אמנם יש לעסוק גם בצרכי השבת ולקיים מצות עונג שבת כהלכה, אבל שלא יעבור זמן סתם בבטלה.

ויש חלק מהציבור שמוזלזלים בזה, בפרט בקיץ, שהימים ארוכים, יש הרבה זמן בערב שבת אחרי מנחה גדולה, ויש כאלה שמאריכים בהכנות לשבת, ומושכים אותם על פני כל היום. וגם בישיבות ניכר ההבדל, שסדר הלימוד ביום ששי אינו כמו בשאר ימות השבוע, שבכל השבוע יש שיעורים, ובסדר אי מכינים את השיעור, אבל ביום ששי אין שיעור, וזה נעשה כמו 'יומא דפגרא' שיש בו רפיון מתורה.

והאמת היא שאין לזה שום הצדקה, וכל מי שיחשוב על זה ברצינות יחפש עצות כיצד למנוע את הרפיון, וראוי לקבוע חברותא מיוחדת לימים אלו, ששי ושבת ומוצאי שבת, ללמוד ולנצל את הזמן כראוי.

צט. כמדומני שבכולל בגייטסהד אצל מו"ר הגרא"א דסלר זצ"ל היה סדר לימוד מיוחד, מיום ששי עד אחרי השבת, שהיו לומדים ענין אחר מכל השבוע, וכך ראוי לעשות, לקבוע חברותא ללימוד פרק אחר או מסכת אחרת, כל אחד במה שמושך את לבו, וזה יביא לניצול הזמן בשלמות.

ק. בימי ששי ושבת אפשר ללמוד הרבה מאד. רק צריכים לעשות תכנית קבועה מראש, שיהיה סדר קבוע, עם דבר קבוע מה ללמוד, ומקום קבוע היכן ללמוד, שאם אין דבר קבוע מראש, אזי עד שמחליטים מה ללמוד עובר הזמן. בפרט בני ישיבה שאין להם הרבה הכנות לשבת, צריכים להתחזק בתורה בימי ששי ושבת.

קא. ואין לדחות את הכנת צרכי השבת לרגע האחרון, אלא להפך, יש להקדים ההכנות ולעשותם מיד אחרי מנחה גדולה, באופן שסדר הלימוד בבוקר יהיה כרגיל כמו בשאר ימות השבוע, ולאחר תפילת מנחה מיד מכינים את ההכנות לשבת, מתרחצים ולבושים בגדי שבת, וחוזרים ללימוד עד כניסת השבת.

תחת משאו - משאוי שיכול לעמוד בו, והוא אשם בזה שלקח על עצמו משא יותר מכוחותיו, ואין אנו חייבים לעזור לו. ואם כן לכאורה גם כאן, הרי הרב מפוניבו' לקח על עצמו עול שאין בכוחו להחזיקו, ומדוע שנעזור לו.

אך הסביר אותו הרב ואמר שאין זה דומה, כי הדין של יתר על משאו נאמר בזמן שהמשא הוא של מי שסוחר את המשא, אבל אם המשא הוא שלי ואדם אחר סובל ונושא את המשא שלי, ששייך לי, הרי הוא עושה לי טובה, שנושא משא שאני הייתי חייב לשאת, וכי לא אעזור לו בזה, ודאי שצריך לעזור לו! וכך גם ישיבה הרי זה חיוב ומשא של כלל ישראל, וכולם חייבים לעזור להחזיק את הישיבה.

הרבצת תורה

קיב. יש דבר שנוגע להרבה אברכים, שמציעים להם להגיד שיעורים לבעלי בתים, או בישיבות קטנות, או בישיבות שאינם כל כך מפורסמות, והם חושבים, שהרי עכשיו הם יושבים ולומדים טוב, בעיון גדול, ואם יצטרכו להגיד שיעורים לבעלי בתים, או בישיבות קטנות, או בישיבות גדולות עם רמה נמוכה, זה יוריד את רמת הלימוד שלהם. וזה טעות גמור, כי כל הרבצת תורה אפילו לבעלי בתים מוסיפה ברמת הלימוד.

קיג. ידוע שאחד שאל פעם את מרן הקהילות יעקב זצ"ל, שהוא לומד בעיון, ומציעים לו להגיד שיעור בדף היומי לבעלי בתים, והוא מסתפק אולי עדיף ללמוד רק בעיון ולא בבקאות בדף היומי? ואמר לו הקהילות יעקב שיקבל את ההצעה ויגיד את השיעור, מפני שצריך להיות בקי בשי"ס ולחזור מאה ואחד פעמים כדי לזכור, ומהיכן ימצא זמן לחזור כל כך הרבה פעמים, אבל כשאומרים שיעור זה מחייב להכין ומחייב לומר, וזה עושה רושם ונשאר בזיכרון, וזהו לימוד שמוסיף הרבה תועלת.

ואמנם זה גם תלוי לפי הטבע, ואם זה נגד טבעו ללמוד ולהגיד שיעור אי אפשר ללכת נגד הטבע, אבל בדרך כלל אדם הנהגה כשהוא מסביר לאחרים ויש לו מזה תועלת גדולה, וכן ידוע גם בלימוד בחברותות, שמי שהוא המסביר לשני, זה מוסיף לו הרבה מאד, וכל הרבצת תורה יש בה הצלחה.

קיד. כל שעבוד של הרבצת תורה יש לו תועלת, וידוע שהרבה מגדולי ישראל אמרו שיעורים לבעלי בתים, ומן אפילו הגר"א היה אומר שיעור בחומש לבעלי בתים פשוטים, ומן הסתם לא אמר להם חטרי תורה אלא דברים פשוטים, מה שהם מבינים, לפי הבנתם, וזהו זיכוי הרבים בתורה.

ומלבד הזכות שיש בזה, הרי זה גם מוסיף הבנה ללומד, על ידי שמכין ואומר את השיעור, ומי שיש לו טעם בזה ונהנה מההסברה זה מוסיף מאד בהבנה, ואפילו כשמלמד לבעלי בתים פשוטים, הרי צריך שיבינו את הפשטות, וכשמתכוון להרצות להם את הדברים בבחירות זה מוסיף ברמת ההבנה, וכל מי שניסה יודע שמקבלים בזה הבנה אחרת לגמרי.

קטו. מעשה שהיה באדם גדול שהציעו לו פעם ללמד ילדים בכיתות גבוהות בבית ספר, ושאל את מרן החוון איש זצ"ל והורה לו ללמד אותם, ואף שהם ילדים צעירים כבני י"א עד י"ג וילמד איתם רק גמרא רשי"י ותוספות, זה כדאי לו, מפני שיש דברים פשוטים שאינו חושב עליהם כשהוא לומד לבד, וכשיצטרך להסביר להם הוא יחשוב על זה, ויקבל יותר בהירות בדברים הפשוטים שלא חשב עליהם בעת שלמד לעצמו.

קטז. שנינו באבות (ה, יח) משה זכה וזיכה את הרבים, ומוזכר קודם יזכה', דהיינו שהיו לו זכויות עצמיות, וזכות זה יזיכה את זכיה', ומבואר כי כדי לזכות את הרבים צריכים זכויות קודמות, ומי שחושב על ידי השתדלות להיות מרביץ תורה, צריך לדעת שאין זה שייך, אלא תלוי בזכויות, ואם יהיו לו זכויות, יבואו אליו ויבקשו ממנו.

ואמנם אפשר לעשות משהו השתדלות, להמציא עצמו לזה, כמו שמצינו (סנהדרין יד, א) ברבי זירא, שבתחילה היה מתחבא שלא יסמכו אותו, כיון ששמע מרבי אלעזר שאמר 'הוי קבל וקיים', היינו

עבודה וטרחה גדולה, ולא היה למלמדים פנאי ללמד, וכן שחודש תשרי היו עסוקים בצרכי החג.

אבל שחודש אב לא היה כלל בין הזמנים, ורק מאוחר יותר התחילו לעשות כן פה בארץ, כי סוף סוף בקיץ יש שזקוקים למנוחה, ואם כל אחד ייסע מתי שירצה זה יגרום רפיון בישיבות, ולכך הניינו את תקופת בין הזמנים בשלושת השבועות שאחרי תשעה באב, שאז כולם יכולים לנוח, והרווח בזה שעד תשעה באב כולם ימשיכו ללמוד בלי הפסק, וכל הענין בזה הוא בשביל צורך חיזוק התורה, אבל זה לא זמן של פטור מתורה.

קז. בימי בין הזמנים ניתן לראות מה היא מדרגתו של האדם בתורה, כי באמצע הזמן יש מסגרת שמחייבת, ולומדים מפני שכולם לומדים, וכמעט שאין שייך בחירה שלא ללמוד, והלימוד הוא ימצות אנשים מלומדה', אבל בבין הזמנים, מי שלומד יותר ממה שהמסגרת מחייבת, זהו סימן שהוא בן תורה אמיתי, והוא בעל מדרגה ששולט על עצמו, ואילו מי שמתבטל בבין הזמנים, זהו סימן שגם באמצע הזמן הוא לומד רק מפני שמוכרח והמסגרת מחייבת אותו, והיצר הרע שולט עליו.

קח. יש לקבוע זמנים ללימודו, בשעות קבועות, ובמקום קבוע, וללמוד דבר קבוע, עם חברותא לפי הצורך, ולפני פסח צריך גם לעזור בבית, ויש לדבר עם בני המשפחה לרכז את העזרה בזמנים מסוימים, כדי שישתו ויבארו הזמן יוכל ללמוד, וכן להקפיד על תפילה בציבור במתינות בשלושת הדעות, ולקבוע זמן ללימוד מוסר דבר יום ביומו, אפילו כמה רגעים, שזה נוהג השפעה של חיזוק על כל היום כולו להתנהג על פי התורה.

החזקת תורה

קט. מי שמחזיק תורה, זוהי בעולם הבא לדעת את כל התורה שלמדו מכוחו, ומעשה שהיה באחד שהשאר עזיבון בשביל תורה, וקנו בזה ארון עם ספרים לישיבת פוניבז', ובאותו הזמן למדו בישיבה מסכת גיטין, ובין הספרים קנו גם חידושי הרשב"א על גיטין, והמנוח שהשאיר את העיזבון בא בחלום למי שטיפל בזה, ואמר לו בעל פה מדברי הרשב"א בגיטין מילה במילה, כיון שבזכותו מהעזיבון שלו למדו רשב"א, וזה גם הוא ללמוד ולדעת את הרשב"א במתיבתא דרקייעא. והיו עוד מעשים כאלה.

וכבר כתב כן החפץ חיים בשם עולם (פרק ט"ו) כי המחזיק תורה יזכה שיפקח השם את עיניו לעתיד וירחיב את אור שכלו עד שיוכה לישב בישיבה של מעלה, כמו שאמרו (פסחים ג, ב) כל המטיל מלאי לכיסן של תלמידי חכמים יזכה ויושב בישיבה של מעלה שנאמר כי בצל החכמה בצל הכסף, ע"כ.

קי. מצינו לגבי השבת אבדה (ב"מ ג, א) שאבדת רבו קודמת לאבדת אבוי, מפני שאבוי הביאו לחיי העולם הזה ורבו מביאו לחיי העולם הבא, וכתבו הפוסקים (בב"ד רמב) שגם מי שמשלם שכר לימוד עבור ילד, דינו כמו ירבו' והוא קודם לאבוי, כי הוא משלם את שכר הלימוד עבורו, ומביאו בזה לחיי העולם הבא, חיי נצח. ונמצא אם כן, שמי שמחזיק תורה, הרי הוא כמו שמלמד תורה, ויש לו דין של רב. וכל העוסקים בתורה, אלו שמחזיקים אותם הם כמו רבותיהם, וקודמים להוריהם. וזהו הזכות הגדולה שיש למחזיקי התורה.

קיא. מרן הרב מפוניבו' זצ"ל סיפר לנו פעם, כי בזמן שהייתה ישיבתו בפוניבז', היו לו הרבה חובות, קשיים כספיים, וקרא אז לאסיפה של רבנים מהסביבה, מליטא, ואמר להם כך, כשפתחתי את הישיבה לא שאלתי רשות על זה, כי לפתוח ישיבה זהו חיוב, הרבצת תורה, אבל עכשיו במצב הקשה של הישיבה, שכבר אינני יכול להמשיך עוד, אני מבקש את רשותכם לסגור את הישיבה.

ועמד אז אחד מן הרבנים ואמר כך, ההלכה היא שאם אדם הולך עם משא כבד צריכים לעזור לו, כמו שכתוב (שמות כג, ה) 'עזוב תעזוב עמו', אך זהו רק בזמן שהמשא הוא לפי כוחותיו, אבל אם היה טעון יותר על משאו, משא כבד שאינו לפי כוחותיו, אזי כבר אמרו בשו"ת (ב"מ לב, א) שאין צריכים לעזור לו, משום שנאמר

אחר כך כששומע את התירוץ הוא הנהגה, שגם הוא מעצמו חשב על זה, ומקבל עידוד מזה. והבינוני אמנם לא יבין את התירוץ מעצמו, אבל לאחר שישמע מהרב ויתאמץ קצת יוכל להבין, ובסופו של דבר עם קצת מאמץ הוא יבין את כל השיעור, בשעת השיעור או בחזרה. והחלש שהוא ברמה יותר נמוכה, צריך שיכול להבין לכל הפחות חלק מן השיעור, וכשהוא מבין חלק, זה גם כן סיפוק בביבול, שקיבל משהו מהשיעור.

ובאופן כזה המצוינים מרגישים הרגשה מאד מצוינת, והבינוני גם כן מרגיש טוב, שהוא יודע ומבין את השיעור, וגם החלש מרוצה שקיבל משהו מהשיעור, ויוצא עם עידוד ומרץ להמשיך ללמוד. אבל אם אומרים שיעור ברמה יותר גבוהה, שהמצוין צריך להתאמץ ומבין רק בקושי, והבינוני לא מבין את כל השיעור, והחלש לא מבין כלום, אזי הם נשברים, כי הרב אומר שיעורים כל כך טובים ויפים והם מרגישים שאינם שייכים לזה, שאינם במדרגה הזו ואינם יכולים להבין את זה, ומתייאשים! וזו בעיה גדולה מאד שיש שאומרים שיעורים ברמה גבוהה מדי, והתלמידים מרגישים שזה לא בשבילם ואינם יכולים להגיע לרמה כזו - והם באמת לא יכולים.

ושמעתי שגם הנשירה שיש בזמנינו רח"ל, מתחילה לפעמים בכיתות הגבוהות בחדרים, כשמלמדים שיעורים קשים יותר מהרמה של התלמידים ויש שנשברים ומתייאשים, ומה מתחילה כל הירידה. וזה תלוי במלמדים, שאם אומרים שיעורים ברמה גבוהה יותר מכוחם של התלמידים, זה לא טוב, וגורם לתוצאות לא טובות, כי הם מרגישים שאינם יכולים והשיעורים לא בשבילם. אך כאשר מחנכים לפי כוחם של התלמידים יש להם טעם ומתיקות בלימודם, והם גדלים ומתעלים בתורה.

שמוטב לאדם שיהיה נסתר ולא יידעו ממנו, אבל אחר כך שמע עוד מימרא מרבי אלעזר שאמר כי העולה לגדולה מוחלץ לו על כל עוונותיו, ואם כן כדאי לקבל סמיכה, שהיא גדולה רוחנית, שמקבל כוח וסייעתא דשמיא לדון דיני קנסות, ועל ידי זה יזכה למחילת עוונות, ומאז הפסיק לברוח מהסמיכה, והמציא את עצמו לזה.

חינוך לאהבת תורה

ק"ז. צריכים להחדיר בתלמידים את ההשקפה מה זה תורה, ומהו עסק התורה, שיבינו שעסק התורה זה העסק הכי טוב שבעולם, והוא החיים הכי מאושרים כמו שאמרו ואבותינו, וזו אשריך בעולם הזה, עסק התורה וידעת התורה, שבוה תהיה ההתעניינות, ויידעו את החשיבות של זה!

ק"ח. שאלה: איך מכניסים ערבות התורה לתלמידים? רבינו שליט"א: ערבות התורה זה כמו סיפור. לך אוהב לשמוע סיפורים, כי זה פשוט וקל. וכך גם צריכים ללמד, בצורה פשוטה, מה שיותר פשוט, שהילד יוכל להבין בקלות, בלי מאמץ, וזה נותן את הטעם בלימוד.

ק"ט. בנוגע לדרך הלימוד, איך מחנכים תלמידים לאהבת תורה, הנה בכל שיעור יש מצוינים בעלי כישרונות שמבינים מהר, ויש בינוניים, ויש חלשים, וצריכים שכולם ייצאו עם סיפוק ותועלת מהשיעור.

והדרך היא לומר את השיעור ברמה כזו, שהמצוינים יבינו לבד את ההמשך, וכשהרב שואל שאלה, המצוין יוכל לומר מעצמו את התירוץ, ואמנם הוא שותק ומחכה בדרך ארץ ואינו עונה, אבל

תפילה

עבודה שבלב

ק"ב. יש מצוה של תפילה, להתפלל, והתפילה נקראת עבודה שבלב, כמו שאמרו חז"ל (תענית ב, א) ולעבדו בכל לבבכם איזוהי עבודה שהיא בלב הוא אומר זו תפילה, ולדעת הרמב"ם (ריש הלכות תפילה) זו מצות עשה דאורייתא להתפלל בכל יום, ורבנן הוסיפו שיש להתפלל שלוש פעמים ביום, וקבעו גם את נוסח התפילות, אבל עיקר התפילה בכל יום היא מצות עשה מדאורייתא.

והרבה ראשונים חולקים וסוברים שמדאורייתא אין חיוב להתפלל בכל יום, ומה שכתוב ולעבדו בכל לבבכם זו מצוה כללית בכל המצוות שצריכים לעשות אותם עם כוונת הלב, אבל התפילה בכל יום היא רשות מדאורייתא, ומכל מקום יש בזה גם כן קיום מצוה של עבודה שבלב, ואין זו מצוה 'יחיובית' אבל היא מצוה 'יקוימית', שכאשר מתפללים מקיימים מצות עבודה שבלב, כמו שביאר בחידושי רבינו חיים הלוי הלכות תפילה.

ק"ג. לכאורה הרי התפילה היא בפה, ומדוע היא נקראת עבודה שבלב? והביאור בזה כי תפילה בלי 'לבי' אינה תפילה, כמו שהאריך החובות הלכות בשער חשבון הנפש (פ"ג בשבועות ט"ו) "וכשיתפלל המתפלל בלשונו ולבו טרוד בזולת ענין התפילה, תהיה תפילתו גוף בלא רוח וקליפה בלא לב, מפני שגופו נמצא ולבו בל עמו עת תפילתו, ובכמהו אמר הכתוב יען כי ניגש העם הזה בפיו ובשפתיו כיבדוני ולבו רחוק ממני".

ועוד הוסיף וכתב שם "וימשלו זה עוד לעבד שבא אדוניו לביתו, וציווה [העבד] לאשתו ובני ביתו לכבדו ולעשות כל אודותיו, והלך לו הוא והתעסק בשמחה ובשחוק, ונמנע מעבוד אותו בעצמו ומהשתדל בכבודו ולעשות מה שהיה ראוי לו, וקצף עליו אדוניו ולא קיבל כבודו ועבודתו, והשיב הכל בפניו. וכן המתפלל כשיהיה לבו ומצפונו ריק מענין התפילה, לא יקבל הקל ממנו תפילת איבריו ותנועת לשונו".

ק"ב. נצריך לעצמנו אם אדם עומד ומדבר עם המלך ואינו חושב כלל על מה שהוא מדבר, והמלך יודע שהוא סתם מוציא מילים מפיו ואינו חושב על מה שהוא מדבר, מה יחשוב עליו המלך, הרי זו חוצפה, שהוא עומד ומדבר אל המלך ואינו חושב על מה שהוא מדבר, אמנם הוא משבח, אבל הוא לא מתכוון לשבח, והוא מודה ואינו מתכוון להודות, ומבקש ואינו מתכוון לבקש, וזו חוצפה לדבר כך לפני המלך.

לכן תפילה היא 'עבודה שבלב', מפני שצריך בלב לדעת ולהרגיש שהוא מדבר עם המלך, מלך מלכי המלכים! אליו הוא מדבר, והמלך יודע שהוא מדבר אליו, וכיון שכן הרי הוא עומד ברצינות, וחושב באמת על מה שהוא מדבר, שהוא מבקש ממנו, ומשבח אותו, ומודה לו, וזה בא מתוך הלב, דברים היוצאים מן הלב, וכשמתפלל באופן כזה, המלך יודע ורואה את אופן תפילתו, ומקבל את התפילה ברצון.

ולכן נקראת התפילה עבודה שבלב, כי עיקרה תלוי בכוונת והרגשת הלב, וזה תלוי באמונה, להאמין שהכל בידי שמים, ושום דבר אינו בדרך הטבע אלא הלב תלוי ברצון השם, ורצון השם הוא לפי הזכויות, אם יש זכויות יש מידת הרחמים, ואם אין זכויות אין מידת הרחמים, ועל כל דבר צריכים להתפלל ולבקש רחמי שמים.

כוח התפילה

ק"ג. המהרש"א בקידושין דף כ"ט כתב שאם נעשה לאדם נס על ידי תפילתו, זה לא נס אלא דרך הטבע, שאדם שמבקש רחמים מרחמים עליו, והמלך מרחם על מי שמבקש ומתחנן לפניו.

ובזה ביאר את מה שמובא בגמרא שם שאביי שלח את רב אחא בר יעקב לישון במקום שיש בו מזיקים, כדי שיתפלל ויהרוג את המזיק בתפילתו, ולכאורה הרי אין סומכין על הנס, וביאר

עזומד לפני המלך

קלא. בדרגת תפילה בכוונה כתוב בשולחן ערוך (או"ח סימן צח) שצריך להרגיש כעומד לפני המלך, ויש בזה שני עניינים, מצד אחד זה יראה ופחד לעמוד לפני המלך, ומצד שני זה גם שמחה שהמלך שומע אותך, הוא יכול לדבר עם המלך, והמלך מוכן לשמוע אותך.

קלב. בתפילה אדם עומד לפני המלך, והקב"ה שומע אותך, כמו שביאר המסילת ישרים בפרק י"ט מה היא תפילה, שהוא מדבר אל המלך, והמלך שומע ומקשיב לדבריו, ואם הוא מתפלל בלי כוונה, הרי המלך יודע מחשבות, ויודע שהוא לא חושב בלבו על מה שהוא מדבר! - וסתם מלך בשר ודם אינו יודע, אבל הקב"ה מלך מלכי המלכים יודע מה שבלב, ויודע שהוא אומר דברים בלי כוונה ואינו חושב על מה שהוא אומר.

קלג. בארחות חיים להרא"ש (סימן לו) כתב "מה טוב לבקש סליחה על אמרך סלח לנו בלא כוונה", היינו שצריכים לומר סלח לנו על היסלח לנו - לבקש סליחה על זה גופא שאומרים סלח לנו בלא כוונה, וכיצד יכולים לומר בלא כוונה ולהתפלל מן השפה ולחוץ, הרי עומדים ומדברים עם המלך שיועד האם מתכוונים, ואם אחד מדבר אל המלך והמלך יודע שהוא מדבר ולא מתכוון, איך המלך יתייחס אליו!:

תפילה בשמחה

קלד. יש פסוק בתהלים (ב, יא) עבדו את השם ביראה וגילו ברעדה, היינו שצריכה להיות עבודת השם עם יראה ורעדה, אבל יחד עם זה גילה, לשמוח בעבודה. ולכאורה זו סתירה, וכיצד יכולה להיות שמחה יחד עם יראה, הרי היראה היא פחד, וזה לכאורה סתירה לשמחה.

אבל באמת אין זו סתירה, וכמו שהביא המסילת ישרים (פרק יט) בשם מדרש, כשאתה מתפלל יהא לך שמח עלך שאתה מתפלל לפני מלך שאין כמוהו, היינו שבתפילה צריכה להיות שמחה, שמתפללים לפני מלך שאין כמוהו, והרי תפילה היא בודאי עם יראת שמים, כיון שעומדים לפני המלך, ויש בזה יראה לעמוד לפני המלך, אבל יחד עם זה יש גם שמחה, לך שמח עלך!

ורק יראת בשר ודם אינה שמחה, אבל יראת הרוממות יכולה להיות עם שמחה, וכן יראת הרוממות של אדם גדול, כגון כשעומדים ליד החזון איש, מצד אחד יש בזה יראה, יראת הרוממות, אבל זו גם שמחה והרגשה מאד נעימה, שנמצאים ליד החזון איש, וזו יראה עם שמחה. לכן יראת שמים אינה סתירה עם שמחה, והתפילה היא עם יראה, אבל לך שמח עלך, כי קרבת אלוקים מוסיפה שמחה.

כדבר איש אל רעהו

קלה. במסילת ישרים פרק י"ט כתב על תפילה בכוונה: "צריך שיתכלל האדם ויתבונן היטב וכו' שהוא עומד ממש לפני הבורא יתברך שמו ונושא ונותן עמו אף על פי שאין עינו של אדם רואהו, ותראה כי זה הוא היותר קשה שיצטייר בלב האדם ציור אמיתי, יען אין החוש עוזר לזה כלל. אמנם מי שהוא בעל שכל נכון, במעט התבוננות ושימת לב יוכל לקבוע בלבו אמיתת הדבר איך הוא בא ונושא ונותן ממש עמו יתברך, והוא יתברך שמו מאזין לו מקשיב לדבריו כאשר ידבר איש אל רעהו ורעהו מקשיב שומע אליו", עכ"ד.

והיינו שעם 'שכל נכון' אין זה קשה להתפלל בכוונה, להרגיש שהוא מדבר עם מישוה, ונושא ונותן עמו, כאשר ידבר איש אל רעהו, ואמנם לא מרגישים זאת בחוש, אבל עם שכל נכון במעט התבוננות ושימת לב זה לא קשה, להתרכז ולהרגיש שאני מדבר עם מישוה, שהוא שומע את מה שאני מדבר, ואני מדבר מה שאני רוצה לומר, עם שכל נכון אפשר להרגיש זאת, וזוהי תפילה בכוונה.

קלו. זכורני כשהייתי ילד קטן ועמדתי ליד אאמ"ר צ"ל, שמעתי איך שהוא מתפלל, והיה ממש כמו שכתב המסילת

המהרש"א כי "בודאי סמך אביי על חסידותו ושמיתוך תפלתו לא יהיה ניוזק ויהרוג את המזיק ואין זה מקרי נסי'.

קכד. ידוע מה שכתב החזון איש בעת קום המדינה, כשפעלו והשתדלו הרבה להצלת ילדי טהרן, "מי שמתפלל ומרבה תחנונים על הצלה הוא פועל יותר מהמשתדל!" (קובץ איגרות ח"ג סב).

קכה. צריכים להאמין בכוח התפילה, כמו שכתב בספר העיקרים (מאמר רביעי פרק ט"ו) "והוא דבר ראוי ומחויב על כל מאמין בהשגחה שיהתפלה מועילה לו להצילו מרעתו", וכעין מה שכתב הרמב"ם (הלכות שגגות ג, י) שיום הכיפורים מכפר רק לשבים המאמינים בכפרתם, כך גם בתפילה, צריך להאמין כי בכוח התפילה לעזור לו, ואז אם יתפלל כראוי מעומק הלב, יזכה שתתקבל תפלתו.

קכו. צריך שהתפילה תהיה עם אמונה, להאמין שהתפילה יכולה לעזור, ומי שאינו מאמין בזה בשלמות, תפלתו אינה תפילה, כי הוא סתם אומר מילים שאינו מאמין בהם, או שהוא קצת מסופק בזה, וצריך להאמין באמונה שלמה שהתפילה יכולה לעזור! ואם מתפללים ומבקשים מכל הלב אזי באמת התפילה תעזור, ושמעתי מהרבה אנשים שאמרו לי 'התפללתי ונושעתי', כשיש צורך בישועה ומתפללים מכל הלב - זוכים לישועה!

ולפעמים אדם מתפלל רק מפני שכואב לו ומוציא מלבו את מה שכואב לו, אבל תפילה עם אמונה היא 'בקשת הישועה', שמבקש על הישועה ומקווה באמת שהתפילה תעזור, ומחכה לישועה שתבוא מכוח התפילה, ולכן הוא מתפלל מכל הלב, ותפילה כזו הרי התפילה עצמה היא זכות, והתפילה נותנת זכויות שתבוא הישועה.

קכז. אמנם לא תמיד התפילה מתקבלת, ולפעמים יש סיבות לטובת האדם שלא תתקבל תפלתו, אלא יצטער ויסבול ייסורים, שעל ידי זה יהיה לו יותר עולם הבא ופחות גיהנום, וכל קושיות ששואלים מדוע לא נתקבלה התפילה זה נגד האמונה, כי האמונה היא שכל דעביד רחמנא לטב עביד וברכות ס, א, וכל הקשיים הם לטובת האדם, וכפי דרגת האמונה כך הוא גם השכר בעולם הזה ובעולם הבא.

שני חלקים בתפילה

קכח. בתפילה יש שני חלקים. ראשית התפילה עצמה, שאדם מתפלל באמת ובלב שלם, זה עצמו דבר גדול מאד, אפילו אם אין הבקשה מתקבלת, עצם התפילה שמתפלל זה כבר דבר טוב מאד בשבילו, שעל ידי התפילה הוא מתקדש ומתעלה, והתפילה משפיעה שמחה בכל העולמות העליונים כפי שהאריך בזה הנפש החיים, עצם התפילה היא דרגה גבוהה מאד, ויש דרגה נוספת לזכות שתתקבל בקשתו.

קכט. וזה הפירוש בנוסח התפילה: שמע קולנו חוס ורחם עלינו וקבל ברחמים וברצון את תפילתנו וכו' ומלפניך מלכנו ריקם אל תשיבנו, שבתחילה מבקשים על התפילה עצמה, שתיחשב תפילה, ותתקבל ברחמים וברצון לפני הקב"ה, ואחר כך מבקשים ריקם אל תשיבנו, שגם הבקשה תתקבל ומן השמים ירחמו עלינו שזוכה לישועה.

השפעתה על האדם

קל. אמרו חז"ל (ברכות ו, ב) שהתפילה היא דבר העומד ברומו של עולם, ובעלי המוסר פירשו בזה (עין סידור הגר"א בהקדמת שיח יצחק) כי התפילה מרוממת את האדם, שהאדם הוא גם כן עולם, ונקרא עולם קטן (תנחומא פקודי א, ו) ועל ידי התפילה אדם מתרומם ועולה בעל מדרגה שאין לשער! התפילה נותנת הרבה מדרגות, כמושב תלוי איזה תפילה, בכוונה, ועם איזה כוונה, ויש הרבה דרגות בכוונה.

ישרים, כמו שאחד מדבר עם השני, והשני שומע את מה שהוא מדבר אליו.

עצות לכוונה

קלז. מעשה שהיה לפני כמה שנים באברך אחד שהגיע אלי לפני ימים נוראים והיה שבור מאד, כי בכל השנים כשהוא היה יותר צעיר בימים נוראים היה בוכה בתפילה, והיה מרגיש את אימת הדין ובוכה, אך בשנים האחרונות הוא לא מצליח לבכות, והיה שבור מאד מזה.

ואמרתיו לו שכתוב בספרים (מובא במ"ב צח, א) שכל גדולי המקובלים שידעו את הכוונות הנסתרות שיש בכל מילה בתפילה, אף על פי כן בשעת התפילה עצמה התפללו כמו ילד קטן, עם כוונת פירוש המילים הפשוט ולא יותר, ויש גם צדיקים גדולים שמתפללים מהר, ולא מתעכבים הרבה בתפילה.

אמנם יש כאלה שיש להם כוחות ומאריכים יותר, אבל הרבה מן הגדולים וגם מגדולי המקובלים לא היו מאריכים בתפילתם, אלא היו מכוונים רק פירוש המילים הפשוט, כמו שילד קטן מבין, ולמשל החפץ חיים היה גומר תפילת שמונה עשרה מהר, ולא היה מאריך הרבה בשמונה עשרה, ואילו החזון איש היה יותר מאריך, כל אחד לפי מה שהרגיש, לפי כוחו.

ואמרתיו לאותו אברך, שגם הוא יתפלל כך, ולא ינסה לבכות, אלא יתפלל בפשטות, עם כוונת פירוש המילים הפשוט, והוא אכן עשה כך, והתפלל בימים נוראים בפשטות, ואחר כך סיפר לי שבאותה שנה בכה יותר מכל השנים! כי הוא התפלל בלי שאיפות להגיע לבכייה, וכל מחשבתו הייתה נתונה על תוכן מילות התפילה כפשוטן, וזה ממילא מביא להתרגשות, ובפרט בימים הנוראים שהם ימי רחמים ורצון והם זמן שיש בו השפעה, הבא ליטור מסייעין אותן, והמילים הפשוטות של התפילה גרמו שיבכה יותר מכל שנה.

קלה. ידוע שאם מתעכבים יותר מדי בתפילה עלולים בינתיים להיכנס בראש מחשבות זרות של יצר הרע, ומו"ר הגה"צ ר"א דסלר זצ"ל המשיג בזה ואמר כי עגלה שנוסעת לאט, יכולים לטפס ולעלות עליה בדרך נכל מיני מרעין בשיח, ואילו רכבת שנוסעת מהר, אי אפשר לעלות עליה באמצע נסיעתה...

קלט. יש דבר חשוב מאד שמועיל לכוונה: להתפלל מתוך הסידור, וידוע בשם הגר"א רמז לזה ממגילת אסתר ט, כה "ובבואה לפני המלך אמר עם הספר ישוב מחשבתו הרעה", וכל מלך סתם במגילה הוא מלכו של עולם, והוא רמז כי כשבאים ועומדים לפני הקב"ה בתפילה, 'אמר עם הספר' - צריכים להתפלל מתוך הספר, ואזי ישוב מחשבתו הרעה - לא יהיו מחשבות בטלות בשעת התפילה, וכל התפילה תהיה בכוונה כראוי.

ואמנם זה תלוי כל אחד לפי טבעו, ומי שמכוון יותר טוב בעצימת עיניו עדיף שיעצום את עיניו.

קמ. בסידור הגר"א מובא מהש"ה עשר עצות לכוונה בתפילה, וכתב שהדבר הראשון והמועיל ביותר הוא דבקות בתורה, כי התורה מקדשת את האדם, וכמו שאמרו באבות פ"ו על העוסק בתורה לשמה "ומכשרתו להיות צדיק וחסידי ישר ונאמן", וככל שהאדם דבוק יותר בעסק התורה ולומד יותר בהתמדה, כך האמונה ברורה יותר אצלו ומרגיש שהוא מדבר עם הקב"ה, וממילא לא קשה לו לכוון בתפילה כראוי.

לחשוב פירושים

קמא. התפילה היא עבודה שבלב, ובאמת זו עבודה גדולה מאד לכוון בתפילה כראוי, ובהקדמה לשיח יצחק בסידור הגר"א כתב ששאל את הגה"צ רבי נפתלי הערץ הלוי זצ"ל שהיה רב ביפו, מה העצה לכוונה בתפילה, ואמר לו "לעיין בביאור חדש כי זה ממשך את הלב", והיינו להתבונן בפשט הפסוקים ולחדש חידושים במילות התפילה, שזה מביא לחיזוק הכוונה האלהרבה לפני מי אלה עומד.

קמב. סיפר לי תלמיד שהיה קשה לו לחשוב כל הזמן בדברי תורה ולא להסירה דעת מעסק התורה, וחיפש ומצא עצה שלא יהיה ביטול תורה במחשבה, על ידי שיחשוב בזמנים הפנויים על נוסח התפילה, מה פירוש המילים, שיש מילים שהם מיותרות לכאורה, וגם עצם פירוש המילים, יש הרבה מה לחשוב ולהתבונן בו.

דקדוק

קמג. יש להעיר דבר הנוגע למעשה בתפילה, שישנם כללי דקדוק בלשון הקודש, וידוע כי אדם הראשון נברא עם כוח הדיבור בלשון הקודש, וכן צורת הכתב והאותיות הם מששת ימי בראשית וכמו שאמרו בפרקי אבות (ה, ו) שהכתב נברא בערב שבת בין השמשות, וגם צורת הניקוד יש בה משמעות ויש עליה הרבה פירושים בספרי הקבלה, וצריכים לשים לב לבטא את מילות התפילה בצורה הנכונה על פי כללי הדקדוק.

הזכרת השם

קמד. יש עוד ענין בתפילה, שבכל פעם שמוזכרים את השם, צריכים לדעת שזה שם השם, ולהזכירו במרא, כמו שכתב רבינו יונה באגרת התשובה (אות י) "ויזכור אדם שלא יזכיר את השם לבטלה שנאמר את השם אלוהים תירא וכו', והמוזכר את השם או את הכינוי צריך להזכירו באימה וביראה, ואותם שאינם מזכירים את השם באימה וביראה אינם יודעים את השם שנאמר ישראל לא ידע עמי לא התבונן" (וראה עוד בשערי תשובה ג, סא). והיינו שאם מוזכרים שם שמים בלי מורא זה חטא. וזה לא פשוט.

כוונה בברכות

קמה. וגם בכל ברכה שמברכים, מובא במשנה ברורה (סימן ה) בשם ספר חסידים "כשהוא נוטל ידיו או שמברך על הפירות או על המצוות השגורות בפי כל אדם, יכוון לבו לשם בוראו אשר הפליא חסדו עמו ונתן לו הפירות או הלחם ליהנות מהם וציווהו על המצוות, ולא יעשה כאדם העושה דבר במנהג ומוציא דברים מפיו בלי הגיון הלב. ועל דבר זה חרה אף השם בעמו, ושלח לנו ביד ישעיה ואמר יען כי נגש העם הזה בפני ובשפתיו כיבדוני ולבו רחק ממני, ועיני שם עוד מה שהארך בגודל העונש עבור זה".

והיינו שבכל ברכה שאדם מברך, כגון ברכת הנהנין, שאוכל ומברך לפני האכילה, צריך בשעת הברכה להרגיש בלבו 'איני חייב להודות', כי זה חסד השם שיש לי את האוכל הזה, ואני חייב להודות, ואני מודה לו ומשבחו עובר זה, וחשבה כזו צריכה להיות בכל ברכות הנהנין! ואם לא עושים כן זה חטא, כפי שכתב בספר חסידים, וכן בברכת המצוות, כשמברכים על מצוה, צריכים שבלב תהיה הרגשת שמחה, שאנו מודים להשם על שזכינו לקיים את המצוה, וגם בברכות השבח, שתהיה הרגשה כזו שאנו חייבים לשבח.

קמו. שמעתי מאממו"ר זצ"ל כי הוא זוכר שרבי ברוך בער כשהיה צריך לברך ברכה, לפני שאמר 'ברוך אתה' היה עומד בפחד וברצינות עם הכנה, ומתבונן וחושב אל מי הוא מדבר, מה הוא אומר ולמי הוא אומר.

חזרת השי"ץ

קמז. [מההספד על מרן הגרמ"י ליפקוביץ זצ"ל:] נזכיר דבר חשוב מאד ששמעתי שהנפטר היה מעורר רבות על זה וכן מובא בשם הגר"א (עיני משעש רב אות מג ובכתר ראש אות מה) לשמוע ולכוון כל מילה ומילה בחזרת השי"ץ, ואפילו שכבר הייתה קודם כוונה בתפילה בלחש, אין שיעור לכוונה, וכשמכוון בחזרת השי"ץ זה נחשב כמו שהתפלל עוד פעם, כי שומע כעונה, ושכרו כפול כמו שהתפלל שני פעמים, וגם אם התפילה בלחש קודם הייתה בלי כוונה וצריך לחזור ולהתפלל, אם הוא מכוון בחזרת השי"ץ

זה עולה לו כמו שהתפלל בכוונה (עייני אגרות התשובה לרבינו יונה והובא בב"י סימן קכד).

ולא רק כששומע ומכוון בכל חזרת השי"ן, אלא אפילו כוונת ברכה אחת, ואפילו מילה אחת לכוון, זה גם נחשב! כי הרי עיקר התפילה היא עבודה שבלב, כמו שדרשו חז"ל בריש תענית על הפסוק "ולעבדו בכל לבבכם" עבודה שבלב זו תפילה, וכל נוסח התפילה והברכות הוא מדובר, אך מדאורייתא כל שבח או הודאה או בקשה אם זה בכוונה יש בזה קיום מצות עבודה שבלב: כי העיקר הוא כוונת הלב.

ובפרט חזרת השי"ן שהיא בציבור, הרי תפילת ציבור היא תפילה אחרת, ואם שומעים כל מילה בכוונה, לא במתח אלא ברוגע, רק להבין את פירוש המילים הפשוט, זוהי עבודה שבלב שמטרתה את האדם.

תפילה במחשבה

קמח. יש לדעת כי אפילו תפילה שבלב מועילה לסייעתא דשמיא, ומעשה שהיה באדם שאינו שומר תורה ומצוות שהגיע מחוץ לארץ לבקר בכותל המערבי, ובבואו אל הכותל התעורר והתחיל לחשוב, הן אני אינני מאמין ואיני יודע שהתורה היא תורת אמת, אבל אם אכן זה אמת אני רוצה שמן השמים יעזרו לי להבין זאת, ומיד כשחשב כך ניגש אליו אחד הפעילים העוסקים בקירוב, ושאל אותו אם הוא רוצה לדעת מה זה יהדות. זהו כוח התפילה שבלב, שמיד ברגע שחשב כך בלבו זכה לסייעתא דשמיא!

ואמנם בתפילה בלב אין יוצאים ידי חובת תפילה, כי הרחוק לאו כדיבור דמי, וצריכים להתפלל כדיבור שחיות מנחה ומעריב, אך בנוסף לתפילות החובה אפשר גם לבקש בלב, במשך כל היום, אדם יכול לפנות להקב"ה ולבקש ממנו בלבו, וזו גם כן בקשה שיכולה להועיל.

קמט. לפעמים יכול להיות שבתפילות החובה אדם מתפלל בלי כוונה, אך במשך היום הוא גם חושב מחשבות של תפילה בלב, שהוא רוצה לסייעתא דשמיא ברוחניות, והמחשבות האלה הם תפילה אמיתית מעומק הלב, ובהם זיכה לקבל את מה שהוא רוצה, ויעזרו לו מן השמים.

ולעומת זה בתפילת החובה שהייתה בלי כוונה, אף שיצא בה ידי חובה, מכל מקום לא יזכה לקבל את מה שהוא רוצה, ואפשר שיקבל משהו אבל לא כמו התפילה שבלב.

ואף שהתפילה שבלב אינה המצוה והחייב, והיא רק במחשבה ולא בדיבור, מכל מקום כיון שהיא בקשה מעומק הלב, הרי זה מועיל יותר מתפילה בדיבור בלי כוונה, והתפילה שבלב היא התפילה שתתקבל, ובה זיכה לסייעתא דשמיא!

תפילה על תפילה

קנ. באמת צריכים גם תפילה על תפילה, להתפלל שהתפילה תהיה בכוונה, וכמו שמצוי גם הפוך, שכתב באחרות חיים להרא"ש (סימן לו) "ומה טוב לבקש סליחה על אמרן סלח לנו בלא כוונה", היינו שצריכים לבקש סלח לנו על מה שאומרים סלח לנו בלי כוונה, כך גם להפך, אפשר לבקש רחמים שהתפילה תהיה בכוונה.

וכן אנו מבקשים בברכת אהבה רבה ותן בלבנו וכו' לאהבה וליראה, שיהיה בנו יותר יראת שמים נוממילא גם התפילה תהיה יותר בכוונה! וזוהי תפילה על תפילה, תפילה על רוחניות.

ובכל ענייני רוחניות אפשר לזכות עם תפילה, כמו שאמרנו בשם הגרי"ש שבדוק ומנוסה שזה עוזר, אבל צריך שהתפילה תהיה תפילה אמיתית ובכל הלב, וזה לא פשוט, אך הבא ליטרה מסייעין אותו.

קנא. המסילת ישרים בפרק י"ט כתב שמי שהוא בעל שכל נכון לא קשה לו להתפלל בכוונה, אמנם הרי זה מדרגה, ולא כל אחד זוכה להגיע לשכל הנכון, והעצה היא להתפלל על זה גופא, תפילה על תפילה! להתפלל שזכה לתפילה בכוונה, ועל כך

מבקשים בברכת השיבנו וקרבתו מלכנו לעבודתך, ועבודה היינו תפילה, שהיא עבודה שבלב, ומבקשים בזה מהקב"ה שנהיה קרובים לעבודה, וזוכה לתפילה בכוונה.

אבל גם את זה צריכים לומר בכוונה, וכאשר אומרים את זה בכוונה ממש עם הלב, שאני מבקש ומתחנן על זה בתחנונים אמיתיים, אזי יש סייעתא דשמיא וזוכים להתקרב לעבודה.

קנב. כיצד זוכים למדרגה של הרגשת הלב בתפילה? על זה גופא צריכים תפילה! להתפלל לזכות למדרגה של הרגשת הלב בתפילה. וכדי שהתפילה תעזור, צריך להתפלל מעומק הלב, שבאמת הוא רוצה את המדרגה הזו, וכואב לו: למה אני לא מרגיש טעם בתפילה ומדוע אינני מרגיש שאני מדבר עם מישוהו! ומי שזה כואב לו ומבקש באמת מעומק הלב - התפילה עוזרת. ואם לא כואב לו, צריך שוב תפילה, להתפלל שיכאב לו! כי אם לא כואב לו ואינו מתפלל מעומק הלב אין זו תפילה, וצריך התבוננות ומחשבות של תפילה להגיע לזה שיכאב לו, שיהיה אכפת לו למה אינו במדרגה, ומדוע הוא לא מרגיש את האמת.

על רוחניות

קנג. שמעתי ממו"ר הגרא"א דסלר זצ"ל בשם רבי ישראל סלנטר, כי בדוק ומנוסה שתפילה על רוחניות עוזרת, כל תפילה שאדם מבקש על ענייני רוחניות, על תורה ועל מעשים טובים, התפילה עוזרת ומתקבלת.

קנד. ולכאורה זו גמרא מפורשת (ברכות ג, א) על הפסוק הרחב פיך ואמלאהו - ההוא דבברי תורה כתיב, ובפשטות זהו כדברי הגרי"ש, שאם מבקשים תפילה על דברי תורה, זוכים לסייעתא דשמיא, וזו הבטחה, 'רחב פיך' ומיד 'אמלאהו', ורק צריך לבקש, הרחב פיך, וכמה שתבקש - תקבל!

קנה. ונמצא לפי זה, מאחר שאם מבקשים על רוחניות מקבלים, אם כן אדם שאינו מבקש הרי הוא אשם, שהוא יכול לבקש ואינו מבקש, ומראה בכך שלא אכפת לו, כי הרי היה יכול יותר להצליח בתורה, ובמעשים טובים, ובאהבת הבריות, אם רק היה מבקש ומתפלל על זה, ומדוע אינו מבקש!?

קנו. באמת אנו מתפללים הרבה תפילות על רוחניות, ורבי ישראל סלנטר היה גם עושה מניין מיוחד להתאסף ביחד בעשרה לתפילות ופרקי תהלים מיוחדים על רוחניות, אבל גם בכל תפילה בציבור, בשמונה עשרה ובכל התפילות, יש הרבה בקשות על רוחניות, כגון אלוקי נצור לשוני מרע, וכן על תורה מבקשים בברכות התורה ובאהבה רבה, ובעוד הרבה מקומות בתפילה מבקשים על רוחניות, ואם אדם מכוון עם יישוב הדעת בכל הלב בשעת התפילה בציבור על הבקשות האלה, אזי זה בדוק ומנוסה שיש סייעתא דשמיא.

על תורה

קנז. בספר 'יערות דבש' לבעל התומים (ח"א דרוש ד) מעיד על עצמו כי "בעת שאיני מתפלל בכוונה כראוי, כל היום אין שמועתי בתורה מכוננת וקריעים אלביש, ולהפך אם אדעק ואשוע להשם מקירות לבבי בתפילה לחונני דעה כי דלותי עד מאד בעוונותינו הרבים, אף הוא ירחם עלי להאיר עיני בתורתו", כי הצלחה בתורה תלויה בבקשת רחמים, ואפילו שהיו לו הכישרונות של התומים! בלי בקשת רחמים הוא לא היה מצליח בתורה.

וכן שמעתי ממרן הגרא"מ שן זצ"ל על הנצי"ב שאמר כי ביום שאינו בוכה ב'אהבה רבה' אין לו הצלחה בתורה, מפני שצריך רחמי שמים לזה, ועל ידי בקשות מעומק הלב עם בכיות זוכים להצלחה בתורה.

קנח. אמרו בגמרא (נדה ע, ב) מה יעשה אדם ויחכם? ירבה בשיבה ויבקש רחמים ממי שהחכמה שלו, ומבואר בהמשך הגמרא וברש"י שם כי לבקש רחמים פשיטא שצריך! והחידוש הוא שצריך גם להרבות בשיבה, אבל בלי בקשת רחמים ודאי שאי אפשר, ולא שידך הצלחה בלי תפילה, ורק שידך איזה

הצלחה לפי הכישרונות, אבל זה כלום לעומת ההצלחה שיכולה להיות עם תפילה, ולכן חייבים להתפלל עבור הצלחה בתורה.

קנט. בלי תפילה לא שייך, ואם אחד חושב שיכול ויעוצם ידי הועיל בתורה, זה לא נכון, וכמו שבגמטריה אין כוח ויעוצם ידי, כך ברוחניות אין כוח ויעוצם ידי, וצריך סייעתא דשמיא, ובלי תפילה אין סייעתא דשמיא, כי אדם שאינו מבקש סימן שהוא חושב שהוא יכול להצליח בעצמו, וכבר אין לו סייעתא דשמיא.

קס. [מהספד על מרן הגר"מ שך זצ"ל:] ראינו אצל הרב שך זכרנו לברכה, שבקשת הרחמים אצלו הייתה תמידית, גם בכל שיעור לפני שהוא אמר את השיעור היה ניגש למישהו לבקש ברכה שהשיעור יהיה טוב, אף על פי שכבר הכין את השיעור והכל היה מוכן ומסודר אצלו, עדיין צריך סייעתא דשמיא שהשיעור יהיה טוב ויהיה לאמיתתה של תורה, ולא סמך על יכוהי ויעוצם ידי ברוחניות, שזה גם כן טבע הקיים באדם, לטמון על כוחו ויעוצם ידו, אך צריכים לדעת כי לא משיגים רוחניות ככוהי ויעוצם ידו, אלא צריכים סייעתא דשמיא עם זכויות, ולזה צריכים תפילה ובקשת רחמים, והוא היה ניגש לבקש ברכות מצעירים, שהיו צעירים ממנו בהרבה שנים, ממי שיכול להיות נכד שלו ביקש ברכה לפני השיעור, וזוהי תפילה.

קסא. ההצלחה בתורה תלויה לפי כמה שהאדם מבקש ומתפלל, ובאיזו כוונה הוא מתפלל, כגון בשמונה עשרה שמבקשים חנונו מאתך דעה בינה והשכל, זוהי בקשה בלשון רבים, ואחרי התפילה מבקשים בלשון יחיד פתח לבי בתורתך, ובעוד הרבה מקומות בתפילה מבקשים על תורה, כפי שציין החזון איש באיגרותיו (ח"י קסא) כמה דוגמאות בזה, כגון בקדושת ובה לציון הוא יפתח לבנו בתורתו, ובתפילת ההיכל בבריך שמייה יהא רעוא קדמך תפתח לבאי באורייתא, ובעוד הרבה מקומות.

וזה תלוי באיזה אופן מבקשים, האם הוא סתם אומר שרוצה וטוב יהיה לו כך, או שמבקש בלשון רחמים, שמגישה שהוא מסכן בלי תורה! וככל שהתפילה היא יותר מעומק הלב כך יש יותר סייעתא דשמיא.

קסב. התבוננתי דבר נורא, שיכול להיות אדם שהיה מצליח יותר בלימודו אם היה מתפלל יותר, ואם היה מבקש יותר בכוונה ובתחנונים מעומק הלב כבר היה גדול בתורה שאין לשער, אך הוא לא עושה כן ואינו מבקש מספיק מעומק הלב ולכן אינו מצליח לו כך, וזה גם כן בבחינת "אפשר לעסוק בתורה ואינו עוסק" שעליו נאמר כי דבר השם בזה רח"ל (עיין סנהדרין צט, ב), כי אם היה מבקש הרי היה מצליח יותר, ומדוע אינו מבקש!

על כלל ישראל

קסג. שמעתי על רבנית חשובה שהייתה באמריקה, ולפני הימים הנוראים שלחה מכתב לבניה שהיו כאן בארץ, שתפילות שהם מתפללים, לא יכוונו על עצמם, אלא על כלל ישראל, והיינו מפני שאם אדם מבקש על עצמו מי יאמר שמגיע לו, אבל כשמבקש על הכלל, גם הוא יכול לזכות ביחד עם הכלל.

וכבר אמרו חז"ל (ב"ק צב, א) כל המתפלל על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה, והיינו שזוכה לסייעתא דשמיא מיוחדת בזכות מה שהוא חושב על חברו ומתפלל עליו, ואין הכוונה רק שמוציא מילים מפיו ואינו מרגיש את מה שהוא אומר, אלא שבאמת מרגיש בלבב שאכפת לו על השני, ומתוך כך הוא מבקש עליו רחמים, ומתפלל שיצליח בתורה.

קסד. מצינו בשלמה המלך (מלכים א' י"ג) שהקב"ה שאל אותו מה הוא מבקש, ומה שביקש יתנו לו, ואמר שלמה כי הוא רוצה רק ילב שומעי לטובת אחרים, לטובת העם, ולא ביקש בשבילו אלא בשביל כלל ישראל, חכמה והבנה איך להשפיע על כלל ישראל, איך לנהל את העם וכיצד להנהיג את העם.

והשיבו הקב"ה כיון שביקשת רק בשביל העם, ולא ביקשת לעצמך ואיכות ימים או עשירות או נפש אויביך, לך "נתתי לך לב חכם ובנון אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך", ובזכות

זה זכה לחכמתו הגדולה, להיות החכם מכל האדם, שלא היה ולא יהיה עוד חכם כמוהו, וגם נתן לו הקב"ה עשר וכבוד, ולא היה עוד אדם עשיר ומכובד כמוהו, כל זה מפני שלא ביקש בשבילו, אלא בשביל הציבור.

קסה. ועוד רואים בשלמה המלך, שגם מאוחר יותר כשגמר לבנות את בית המקדש (מלכים א' פ"ח) הוא התפלל תפילה ארוכה מאד עם הרבה בקשות, ועל מה היו בקשותיו? על כלל ישראל! ואילו על עצמו ביקש רק משהו, שמלכות בית דוד תימשך, והזכיר זאת בקיצור, בכמה מילים, אך עיקר בקשתו וכל אריכות תפילתו הייתה עבור כלל ישראל, וכפי שמוזכר בפסוקים כל מיני בקשות שביקש, שכלל ישראל יינצלו מדבר וממגפה וכל מיני צרות שלא יהיו, ושיחיו רק חיים טובים.

כך הדרך וזו ההנהגה הראויה, להתפלל ולבקש עבור כלל ישראל. ואמנם צריכים שזה יהיה באמת, בקשה אמיתית מעומק הלב, ולא רק שפה יהיה כך, אלא גם בלב, בשלב יהיה אכפת לו מאד וזה מה שהוא ירצה, את טובת הציבור, טובת הכלל, ואז זו הזכות.

והנה בגמרא (ברכות נ"א א) הובא הפסוק "הרחב פיך ואמלאהו" לענין תפילה ובקשה על תורה, ולכאורה "הרחב פיך" משמע בשבילך, בשביל עצמך? ובאמת אין הכי נמי, וצריך לבקש גם בשביל עצמו, אבל על אחרים צריך לבקש עוד יותר! וגם זה נכלל ב"הרחב פיך ואמלאהו" - לבקש לא רק על עצמו, אלא גם על אחרים.

קסו. יש תפילות קבועות שאנו מבקשים על רוחניות, כגון בברכות התורה שמבקשים והערב נא וכי ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה, ואחר כך גם בברכת האהבה רבה מבקשים הרבה בקשות רחמים, בכל מיני לשונות של תחנונים: איבנו, אב הרחמן, המרחם, רחם עלינו! וגם בשמונה עשרה מבקשים השיבו איבנו לתורתך, וכל הבקשות הם בלשון רבים, לא רק על עצמו, אלא על כל הציבור, על כל כלל ישראל, תפילה על כל כלל ישראל שיעסקו בתורה.

והרי רבי ישראל סלנטר אמר שבדוק ומנוסה שתפילה על רוחניות עוזרת, ויש להבין אם כן למה זה לא עוזר, הרי אנו מבקשים הרבה תפילות על רוחניות על כלל ישראל, ואיננו רואים שזה עוזר, ואמנם באמת יש קצת התעוררות לתשובה, אבל זה לא כולם, והרי מבקשים על כולם, ומדוע אין התפילה עוזרת?

וכפי הנראה הסיבה היא מפני שחסר באיכות התפילה, שאינה בכל הלב, וזה לא כל כך אכפת ולא כל כך כואב לנו שיש כאלה שאינם עוסקים בתורה, ואם זה היה אכפת לנו באמת, והיינו מתפללים על זה מעומק הלב, אזי התפילה הייתה מתקבלת, וכולם היו חוזרים בתשובה ועוסקים בתורה, כפי שאנו מבקשים השיבו לתורתך. וכן בברכת האהבה רבה שמבקשים ותן לבבנו להבין ולהשכיל וכי, ויחד לבבנו לאהבה וליראה, אם זה היה אכפת, והיו מבקשים מעומק הלב, התפילה הייתה מתקבלת!

קסז. אם היינו כולנו מתפללים, תפילה אמיתית, שאכפת לנו וכואב לנו, אזי היינו משפיעים על כל הציבור שיחזרו בתשובה, כי תפילה זה דבר שמשפיע, ואין זה מעשה ניסים, כמו שכתב המהרש"א בקדושים דף כ"ט שתפילה אינה נס, אלא בדרך הטבע תפילה יכולה לעזור.

אבל תפילה צריכה להיות בכוונה אמיתית, שזה באמת אכפת לי וכואב לי, וזה לא פשוט, וצריכים מדרגה מיוחדת לזה, שהיה אכפת לי על יהודי אחר שאיני מכיר אותו, או שאני מכיר, ויכאב לי עליו למה הוא לא חוזר בתשובה ולמה שהוא לא יהיה מאושר, למה שלא יהיו לו החיים המאושרים בעולם הבא ובעולם הזה, כל אחד צריך שיהיה אכפת לו מזה, ואם היה אכפת לנו כל כך והיינו מתפללים מעומק הלב על זה, בודאי התפילה הייתה עוזרת.

ואמנם זה לא פשוט, אבל זה שייך, כל אחד ואחד שייך שיהיה אכפת לו ויצטער ויכאב לו על השני שעדיין אינו במדרגה שצריך להיות, ולא רק על חילוני, אלא אפילו שומר תורה ומצוות יכול להיות שאינו בשלמות, וכגון אדם שאינו חושש לביטול תורה, הוא היה אכפת לי וכואב לי על מצבו והיינו מבקש רחמים עליו, ואם היה מתחזק, אבל זה לא אכפת לי כל כך ואינני מרחם עליו, וזו

תפילת האם על בנה

קעג. שמעתי מעשה שהיה בילד בעל כישרון חלש שלא היה מצליח בלימודים בחיידר, ויום אחד השתנה והתחיל להבין ולתפוס מהר, וברירו את הענין עם אמו, ואמרה כי לפני ארבעים יום קיבלה על עצמה איזה הנהגה טובה, ולא אמרה מה היא ההנהגה, ועכשיו זה היום הארבעים, ובו ביום ראו את השינוי על הילד, אך הוסיפה ואמרה שגם הילד בעצמו התפלל הרבה על הצלחתו, והתפילה על רוחניות עוזרת.

ויש נוסח תפילה שהחזון איש נתן לאשה אחת שרצתה שבנה ילמד והוא לא רצה ללמוד (דפס בקובץ איגרות ח"א עד) שתבקש בברכת שמע קולנו י"הי רצון מלפניך השם אלוקי ואוקי אבותי שתרחם על בני... ותהפוך את לבבו לאהבה וליראה שמך ולשקוד בתורתך הקדושה ותסיר מלפניו כל הסיבות המונעות אותו משקידת תורתך הקדושה ותכין את כל הסיבות המביאות לתורתך הקדושה" כי אתה שומע וכו', וזוהי תפילה לאם שתתפלל בשביל הבן, והיא בודאי מתפללת מכל הלב, ותפילה כזו מתקבלת.

דמעות של סבתא

קעד. מרן החזון איש זצ"ל סיפר מעשה באחד שבצעירותו לא היה בעל הבנה כלל, ולא הבין אפילו רש"י פשוט בחומש, ואחר כך פתאום התחיל להבין, ונעשה תלמיד חכם גדול ורב עיר בחוף לארץ, ואמר החזון"א כי הוא זכה לזה בזכות שהסבתא בהדלקת הנרות בבתה שהנכד יצליח בתורה, ובזכות הדמעות של הסבתא קיבל חשק ללמוד, ואף שהיה בעל כישרון חלש מאד, זכה לסייעתא דשמיא לקבל הבנה עד שנהיה רב.

ואם בדמעות של הסבתא זוכים כך, קל וחומר אם השאדם בעצמו בוכה על הצלחה בתורה, בודאי זוכה לסייעתא דשמיא שאין לשער, ומעשה שהיה באחד שבילדותו נכנס לבית הכנסת בזמן שלא היו שם אנשים, ופתח את ארון הקודש והתפלל בבכיות עצומות שהוא רוצה הצלחה בתורה, וזוהי עור! הוא התפלל מכל הלב ובכה בדמעות שיזכה בהצלחה בתורה, ובאמת זכה ונעשה גדול בתורה מפורסם.

ריבוי בתפילה

קעה. הסייעתא דשמיא שעל ידי התפילה תלויה באיזה אופן וכמה פעמים מתפללים ומבקשים רחמים, ומצינו במדרש (עין מדרש תהלים פי"ד וירושלמי ברכות פי"ט ה"א) כי מלך בשר ודם אם מבקשים ממנו פעם אחת והוא לא עוזר, ומבקשים עוד פעם והוא שוב לא עוזר, אם חוזרים ומבקשים פעם שלישית הוא כועס, שהרי רואים שאינו רוצה לעזור, ולמה מוסיפים עליו ומבקשים שוב ושוב, אבל הקב"ה אינו כך, אלא אדרבה כתוב (תהלים פ"א, י"א) הרחב פיך ואמלאהו, והקב"ה רוצה שהאדם ירבה בתפילה.

קעו. ככל שאדם מרבה לבקש, כך יש יותר תקווה שתקבל תפילתו, וכן מצינו במשה רבינו, שהתפלל תקט"ו תפילות כמנין ואתחנן שיזכה להיכנס לארץ ישראל, ואם היה מוסיף להתפלל עוד תפילה אחת היה נענה בתפילתו, אלא שהקב"ה אמר לו (דברים ג, כ"ו) "רב לך את הוסף דבר אלי עוד בדבר הזה", שלא ימשיך להתפלל עוד, כי אם היה ממשיך להתפלל היה מקבל את מה שביקש.

ומצינו גם אצל יצחק אבינו שכתוב (בראשית כ"ה, כ"א) "ויעתר יצחק להשם לנוכח אשתו", ופירש רש"י: ויעתר - הרבה והפציר בתפילה, וכן מצינו במשה רבינו כשפרעה ביקש ממנו שיתפלל אל השם שישורו ממנו המכות, אמר לו משה (שמות ח, כ"ה) הנה אנכי יוצא מעמך והעתרתני אל השם וגו', ולהלן (שם כ"ו) ויצא משה מעם פרעה ויעתר אל השם, ופירש רש"י: נתאמץ בתפילה וכו' וירבה להתפלל.

בקשה

קעז. שמעתי ממרן הרב מפוניבז' זצ"ל שהביא דברי הגמרא (בי"ק ג, ה) שאדם נקרא 'מבעה', והיינו מבקש בלשון

אכזריות, שבאה מתוך חוסר הבנה, שלא מבינים את האכזריות שבוה. וצריך גם תפילה על זה גופא, תפילה על עצמי שאני אהיה במדרגה יותר גדולה שיהיה אכפת לי, שתפילתי תהיה תפילה נכח שתשפיע על אחרים.

בלשון רבים

קסה. בכל התפילה מזכירים דברים שאנו רחוקים מהם, כגון 'כי לישועתך קיוונו כל היום', ולכאורה וכי באמת כך המציאות שכל היום לא מסיחים דעת מהציפייה לישועה, וכיצד מותר לומר דבר שאינו נכון? ומסתבר כי ההיתר לומר כן הוא מפני שמבקשים בלשון רבים, והכוונה בזה על כל כלל ישראל, שבתוך כלל ישראל יש באמת יחידים כאלה שמקווים כל הזמן לישועת השם.

קסט. בשמונה עשרה יש הרבה בקשות בלשון רבים, כגון השיבנו, סלח לנו, חננו, והם כולם בקשות בשביל הציבור ולא בשביל עצמו, ורק בסוף התפילה מבקשים בלשון יחיד אלוקי נצור לשוני מרע וכו', שזו כבר בקשה פרטית, אבל כל התפילות הם בשביל אחרים ולא רק בשביל עצמו, ואמנם הוא עצמו גם כן כלול בזה, כי לשון רבים כולל את כולם, אבל הבקשה היא בלשון רבים, על כלל הציבור, והוא עצמו אינו העיקר.

קע. יש מקום אחד בתפילה שמזכירים בלשון יחיד, בסוף שמונה עשרה בברכת אלוקי נצור מבקשים 'פתח לבי בתורתך', וכן שאר הבקשות שם בלשון יחיד נצור לשוני מרע ושתפי מדבר מרמה ולמקללי נפשי תידום ונפשי כעפר לכל תהיה. וצריך להבין מדוע אין מבקשים בלשון רבים כמו בכל התפילה.

וכפי הנראה זהו מפני שתפילת 'אלוקי נצור' אינה חלק מברכות התפילה אלא בקשה לאחר התפילה, ובוה עדיף לבקש בלשון יחיד כדי לחזק הכוונה, כי כשאדם מבקש באופן פרטי על עצמו, הלב מרגיש יותר את מה שחסר לו 'פתח לבי בתורתך' וכמה שצריך סייעתא דשמיא לזה, וכדי לחזק הכוונה מבקשים בלשון יחיד, אבל בברכות התפילה עצמה מבקשים בלשון רבים, לא רק על עצמו אלא על כל כלל ישראל.

על הצאצאים

קעא. באיגרת הגר"א כתב "כי חס ושלום בקלקול הבנים ייענשו אב ואם מאד", היינו שההורים אחראים על חינוך הילדים, ואם יש איזה קלקול, הם אשמים בזה. ולכאורה הרי יש מקרים שההורים מתנכים כראוי, ואף על פי כן יש חטאים לא טובים שמשפיעים לרעה, ומה הם אשמים בזה?

ויתכן כי התביעה על ההורים היא, שהיו צריכים יותר להתפלל שלא יארע קלקול כזה, כמו שמצינו (מכות י"א, א) שיש תביעה על הכהן הגדול שהיה צריך לבקש רחמים על דורו שלא תהיה בהם רציחה, ומי שיכול להתפלל ואינו מתפלל הרי הוא אשם, וגורם את הקלקול בזה שאינו מתפלל.

וזה הסיבה שכתב הגר"א כי ההורים נענשים על קלקול הילדים, כי לא מספיק מה שנותנים חינוך טוב, וצריכים גם להרבות בתפילה שלא יארע שום קלקול.

קעב. כתב המשנה ברורה (סימן מ"ז ס"ק י"ז) "ותמיד תהיה תפילת האב והאם שגורה בפיהם להתפלל על בניהם שיהיו לומדי תורה וצדיקים ובעלי מידות טובות, ויכוון מאד בברכת האבה רבה, ובברכת התורה בשעה שאומרים אנתנו וצאצאינו, וכן כשאומר בובה לציון למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה", וכן באהבה רבה כשמבקשים ותן בלבנו להבין ולהשכיל וכו', מבקשים בלשון רבים - על כלל ישראל, וגם הצאצאים כלולים בבקשה זו, שיוזכו להבין ולהשכיל בדברי תורה. ומי שאינו מתפלל על הצאצאים, או אפילו אם מתפלל אבל לא מכל הלב, הרי הוא אשם ונתבע על הקלקולים הנגרמים כתוצאה מכך.

ארמית, ואמר הרב כי רואים מכאן שמהותו ומציאותו של אדם זה 'מבקש', שהוא מבקש ומתפלל להקב"ה, וזוהי שלמות האדם! אדם צריך להיות תמיד במצב של תפילה, ואז הוא 'אדם', ובוה יזכה לטוב הנצחי.

קעה. כתוב בספרים שאם אדם אינו מבקש, סימן שהוא סבור כי הדבר תלוי בידו, וכאילו הוא יכול להצליח בעצמו ללא סיעתא דשמיא, ומי שחושב שאינו זקוק לעזרה לא עוזרים לו מן השמים, אלא מחכים אותו שיראה כי אינו יכול להצליח בכוחו ועוצם ידו, וכדי שיעזרוהו מן השמים צריך להתפלל ולבקש רחמים.

קעט. צריכים לדעת כיצד לבקש, ואי אפשר לתת הוראות לריבונו של עולם תן לו את זה, כי אדם אינו יכול לדעת מה הדבר שטוב לו ומה הוא צריך, ולא יבקש על פרט מסוים אני רוצה ללכת לישיבה הזו, כי אולי לטובת עדיף שילך לישיבה אחרת, וצריך לבקש באופן כללי על הצלחה בתורה, אך לא לקבוע אני רוצה את הפרט הזה בצורה כזאת, וכן בשאר בקשות בכל ענייני רוחניות וגשמיות.

הודאה

קפ. בהודאה יש שני חלקים, הא' לשון מודה על האמת, וב' אמירת תודה, והיינו הכרת חיוב ההודאה למי שעושה לנו טובה. ובתפילה אנו אומרים, מודים אנחנו לך שאתה הוא וכו' צור חיינו מגן שענו אתה הוא לזור ודור, וכל זה הוא הודאה על האמת, שאנו מכירים ומודים שהאמת היא 'אתה הוא' צור חיינו, וכל מה שיש לנו אינו בדרך הטבע אלא חסדי שמים. ואחר כך ממשכים נודה לך ונספר תהלתך, וזוהי כבר אמירת התודה, על חיינו, ועל נשמותינו, ועל נסידך, על הכל אנו אומרים תודה.

קפא. בחזרת השי"ץ אומרים 'מודים דרבנן', מודים אנחנו לך שאתה הוא השם אלוקינו ואלוקי אבותינו אלוקי כל בשר ויצרנו ויצר בראשית, והיינו הודאה על האמת, שאנו מכירים ומודים שהכל בידי שמים. ואחר כך ממשכים, ברכות הודאות לשמך וכו' על שהחייטנו וקיימתנו, ומזכירים בזה שני עניינים: 'שהחייטנו וקיימתנו', וכן בברכת שהחיינו: 'שהחיינו וקיימנו', ויש להבין מה הם שני עניינים הללו?

ובפשטות הביאור הוא, כי 'שהחיינו היינו הודאה על החיים עצמם, אך לפעמים יכול להיות שאדם חי אבל הוא לא מתפקד, והוא משותק ואינו יכול לעשות פעילות, ועל זה ההודאה 'על שהחייטנו' מה שאנו חיים, ו'קיימתנו' שאנו גם קיימים ויש לנו כוחות לתפקד ולעשות מה שצריך.

ומסיימים ואומרים על שאנחנו מודים לך, וביארו המפרשים (עין סוטה מ, א) דהיינו הודאה על מה שאנחנו יכולים להודות! כי לא כל אחד יכול להודות, ולמשל חס ושלום אם אין כוח הדיבור אזי אי אפשר להודות, וגם על זה אנו אומרים תודה, על עצם הדבר שאנו יכולים להודות.

קפב. כתוב בחובות הלבבות (עבודת האלוקים פ"ו) שלפעמים אדם מזכיר בפיו לשון הודאה, וכוונתו היא כוונת מבקש, שהוא מודה להקב"ה מפני שרוצה לקבל עוד טובות ממנו, ולא מפני שמרגיש באמת את חיוב ההודאה, ולשון ההודאה הוא שקר, שאינו מרגיש באמת שכל הטובות שיש לו הם חסדי שמים ולא בדרך הטבע.

תפילה על חולים

קפג. כתב בספר היראה לרבינו יונה (אות שלי"א) ויתפלל בכל יום כפי צחות לשונו על כל חולי בני ישראל שיתרפאו ועל הבריאים שלא יחלו וכו', היינו גם אלו שלא ביקשו ממנו שיתפלל עבורם, ואינם קרובי משפחה שלו, יתפלל עליהם שיתרפאו והיו בריאים, ולכן מבקשים רפאנו בלשון רבים, על כל חולי ישראל. ובאמת זה לא פשוט, זוהי מדרגה גדולה מאד,

לחשוב ברפאנו על הכלל, ולא רק על עצמו, שהוא ברוך השם בריא, וגם בני משפחתו בריאים, אבל יש אחרים הזקוקים לרפואה, והוא מתפלל עליהם שיתרפאו.

קפד. יש חיוב לבקש רחמים לא רק על עצמו, אלא על כל אחד ואחד! להתפלל על הבריאים ועל החולים, על הבריאים שימשיכו להיות בריאים, ועל החולים שיהיה להם רפואה שלמה, וזהו חיוב גמור מצד ואהבת לרעך כמוך, שיהיה 'כמוך', כמו שאתה רוצה להיות בריא ומבקש רחמים על עצמך, כך תבקש רחמים גם על אחרים, ואהבת לרעך כמוך! זה חיוב חמור וגדול מאד, וכל מי שמאמין באמונה שלמה שהכל בידי שמים, זה מחייב אותו לבקש רחמים על כל אחד ואחד, על הבריאים ועל החולים רחמנא ליצלן, שיהיו בריאים.

וכבר אמרו חז"ל (יבמות עט, א) שלושה סימנים יש באומה זו: רחמנים, ביישנים, וגומלי חסדים, היינו שמידת הרחמים זה טבע של עם ישראל, ויהודי אם אינו מרחם זה נגד הטבע שלו, ואם כן זו ממש אכזריות, כי הטבע זה לרחם, והוא אינו מרחם, וצריך לרחם ולבקש רחמים, כטבעם של ישראל רחמנים וגומלי חסדים.

קפה. ידוע שרבי ישראל סלנטר אמר, שתפילה על רוחניות, בדוק ומנוסה שזה עוזר, כי על רוחניות אין קצבה, ומה שאדם רוצה מידות טובות והתמדה בתורה זה לא על חשבון אחרים, וכיון שאינו מפריע לשום אדם בזה, ודאי שהתפילה עוזרת. ואם כן גם בתפילה על ישועה לאחרים, שאדם מתפלל על הגשמיים של אחרים, כגון בניין המחלה, שהוא אינו נוגע בדבר, ואינו מבקש לעצמו אלא בשביל אחרים, ודאי שבכוח התפילה להועיל. ובאמת יש תפילות על אחרים, וכבר נדפס בסיפורים נוסח תפילה על חולים.

קפו. אם היינו מתפללים בכל הלב ובכל הכוונות, מתוך רחמנות ומתוך צער על אלו שמצטערים מהמחלה, התפילה הייתה מתקבלת! ורק צריכים שתהיה תפילה בכל הלב, שבאמת יהיה אכפת מזה.

וחייבים בזה מצד ואהבת לרעך כמוך, להשתתף בצער אחינו בני ישראל, ולהצטער ולבקש רחמים בתפילה שמן השמים ירחמו עליהם, וזהו חיוב גדול וחזק מאד על כל אחד מאיתנו! ואמנם כן אומרים תהלים אחרי התפילה, פרק אחד לאחר כל תפילה, אבל תלוי איך אומרים את זה ובאיזו כוונה אומרים את זה, וצריכים חיזוק בזה, ואם היינו מתחזקים כולנו כמו שצריך בתפילה על החולים, התפילה הייתה מתקבלת.

הזכרת הזכויות

קפז. כשישיבת מיר הייתה בשנחאי, היה אחד מבני הישיבה חולה מסוכן והרופאים התייאשו מחייו, ומרן המשגיח הגה"צ רבי יחזקאל לווינסקי זצ"ל אמר שיהיה חיזוק בפני תלמידי הישיבה לרפואתו, והביא את דברי הגמרא בשבת דף ל"ב תנו רבנן מי שחלה ונסה למות וכו', ואפילו תשע מאות ותשעים ותשעה מלמדים עליו חובה ואחד מלמד עליו זכות ניצול, ואמר המשגיח "וכי אין לבחור זה מלאך מליץ אחד מני אלף שיהא מליץ יושר עליו, האם אין לו מצוה אחת שתעמוד לזכותו להצילו מן הסכנה?" - כך דיבר ברבים ללמד זכות לרפואתו של התלמיד, ואחר כך עמדו כל בני הישיבה והתפללו לרפואתו, ובאמת נתרפא ויצא מכלל סכנה.

קפח. וכן זכרנו פעם אחת שמרן הרב מפוניבז' זצ"ל היה בחוץ לארץ, ונתעורר מצב של סכנה לבריאותו וחשבו לעשות איזה ניתוח שיש בו סכנת חיים, וכאן בישיבה היה ליל שבת, והמשגיח הגה"צ ראי"א דסלר זצ"ל נשא דברים בפני בני הישיבה, ואמר כי בדרך כלל לא כדאי לאדם שיספרו ויגידו את זכויותיו, ועדיף שיהיה הזכויות נעלמות ולא ידועות, אבל יש מצבים וזמנים שכדאי לפרסם את הזכויות, אם האדם נמצא במצב של סכנה צריכים ללמד עליו זכות ולספר את זכויותיו, והתחיל הרב דסלר ללמוד ולהזכיר את זכויותיו ומעשיו הטובים של הרב זצ"ל, ובאמת הסוף היה שהבריאה ולא היה צריך את הניתוח.

החולה בעצמו

ולא היה בכוחו להמשיך לעמוד, ופעם היה אחד שביקש לראות את תפילתו של החזו"א, ועמד בסמוך מבלי שירגיש בו, ושם לב איך שהוא מתפלל, ויצא בהתפעלות גדולה ואמר כי רואים שתפילתו היא משהו מיוחד.

קצד. וידוע כי פעם ניגשו אליו באמצע שמונה עשרה לשאלו שאלה בענין של פיקוח נפש, וניסו כמה פעמים לדבר אליו ולא שמע עד שהיו צריכים לענעו אותו להפסיקו מן הריכוז בתפילתו. עד כדי כך היה מרוכז עם כל החושים בעבודת התפילה! וכמו שכתב בשולחן ערוך (או"ח צח, א) על חסידים ואנשי מעשה שהיו מגיעים בתפילתם להתפשטות הגשמיות - שלא הרגישו כלל שיש להם גוף מרוב שהיו דבוקים בתפילתם, וצריכים לזה הרבה הכנה והתבוננות על ידי מחשבות, וכל אחד ואחד יכול להתקדם בזה לפי דרגתו.

תהלים

קצה. החזון איש היה עומד בקדושת ובה לציון, ולא כתוב בהלכה דבר כזה שצריך לעמוד, ופעם שאלוהו על כך למה הוא עומד? ואמר כי הוא לא יכול לשבת, הוא לא יכול! כשהוא מדבר על המלאכים הוא חי ומרגיש את זה, כאילו שהוא רואה את המלאכים אומרים קדושה, וריבונו של עולם עומד שם, וכיצד שייך לשבת?! - עד כדי כך הייתה בהירות האמונה, שכבר היה בדרגה כזו שהוא מכורח לעמוד ואינו יכול לשבת.

קצו. ידוע לי מעשה שהיה שמרן החזון איש זצ"ל שיתף עמו עוד אחד להתפלל על בחור צעיר שהיה צריך חיזוק, שיתחזק ויצליח ברוחניות, ואכן התפילה עזרה והוא התחזק, ואמנם שם היה את כוח תפילתו של החזון איש, אבל לא רק החזון איש אלא כל אחד ואחד שרוצה הצלחה ברוחניות, יכול להצליח על ידי תפילה אמיתית, אם באמת הוא מתפלל בלב שלם, מתוך אמונה שלמה, והתפילה היא תפילה כעומד לפני המלך, עם תפילה אמיתית זוכים סייעתא דשמיא לקבל את מה שצריך.

התפשטות הגשמיות

קצז. בשולחן ערוך (או"ח צח, א) כתב שחסידי הראשונים היו מגיעים בתפילתם להתפשטות הגשמיות, שלא הרגישו כלל שיש גוף, רק הנשמה פועלת ומדברת. עד כדי כך שייך ריכוז וכוונה הם בתפילה. אין זה כתוב בשולחן ערוך זה שייך! וגם בדרות האחרונים היו גדולים כאלה, ויש דגות בזה, עם יותר כוונה ויותר כוונה.

קצה. יש הרבה דרגות של תפילה בכוונה, וכגון מה שכתב בשולחן ערוך שיש מדרגה של התפשטות הגשמיות בשעת התפילה, שהמתפלל לא מרגיש כלל שיש לו גוף, וכל החושים הגשמיים בטלים אצלו. וכן כתב גם בספר הכוזרי (מאמר ג פרק ה). וכבר סיפרנו המעשה שהיה עם מרן החזון איש זצ"ל, שבשעת התפילה דיברו אליו ולא שמע, כי כל החושים הגשמיים לא פעלו אצלו, מרוב שהיה שקוע בתפילתו.

וכן היה מעשה עם מרן הגרי"ז זצ"ל, שפעם אחת שכח לומר יעלה ויבוא בשמונה עשרה, והוא היה מתפלל בקול בשביל הכוונה, והעומדים לצדו שמעו שהוא שוכח, וצעקו ואמרו לו יעלה ויבוא, אך הוא לא שמע, וכשסיים תפילתו אמרו לו ששכח, ותמה: אם כן למה לא אמרתם לי! כי הוא לא שמע את מה שדיברו אליו.

אלו הן מדרגות של התפשטות הגשמיות בתפילה, ואמנם יש עוד הרבה מדרגות קודמות לזה, שתהיה עבודה שלב, וגם מקום התפילה, במקום רינה שם תהא תפילה (ברכות ו, א), ובמקום קבוע (שם ו, א), ובמקום שלומדים (שם ה, א), ולהתפלל בצבור, ולהוסיף כוונה, להרגיש יותר ויותר את מה שאומרים.

תפילתי מקובלת

קצט. מעשה שהיה עם החזון איש, שבא אליו אדם ואמר כי הוא חולה, והרופאים אומרים שצריך ניתוח, וברכו החזון איש שהניתוח יצליח, וזה היה לפני תפילת מנחה, ואחר כך נשאר אותו אדם להתפלל מנחה בביתו של החזון איש, ואחרי

קפט.

ידוע כי כשהיו באים אל החפץ חיים לבקש ממנו שיתפלל על חולה, היה אומר לחולה שיתפלל תחילה הוא בעצמו, שאם אינו מבקש מדוע שיקבשו בשבילו, הרי הוא זקוק לישועה, ויכול לבקש ממי שבידו לישועה אותו, ומדוע אינו מבקש בעצמו! וענין זה תלוי בדרגת האמונה והביטחון של כל אחד ואחד, שמבין שאין מי שיכול לעזור לו זולת הקב"ה, ורק ממנו אפשר לבקש, שהכל בידי שמים, וכתוב בחובות הלבבות כי אדם החושב שבהשדלות אחרת יוכל להשיג את מה שמבקש, זהו חיסרון באמונה.

קצ.

ידוע לי על אחד שהיו לו יסורים, ושאל את מרן הגרי"ח קניבסקי שליט"א מה העצה לכך, ואמר לו רבי חיים שיאמר בכל יום עשרה פרקי תהלים, ובאמת זה עזר, והקשיים עברו, על ידי הזכות של עשרה פרקי תהלים.

אם כן מסתבר שגם עכשיו, שיש את מחלת הקורונה, אם יאמרו עשרה פרקי תהלים בכל יום, הרי זה לא הרבה, ואין זה קשה, לומר עשרה פרקים בכל יום, ואם הציבור יתחזקו בזה, מסתבר ויכול להיות שזה יעזור את המגיפה! ורבי חיים שליט"א אמר כן בתור עצה, ואולי זו הייתה גם ברכה, אבל זה גם עצה, לזכות כל הציבור, וזוהי העצה איך לעזור לציבור, לעזור את המגיפה.

שליח ציבור

קצא. כתוב בשולחן ערוך לגבי שליח ציבור (או"ח נג, יא) "שליח ציבור שמאריך בתפילתו כדי שישמעו קולו ערב, אם הוא מחמת שישמח בלבו על שנותן הודאה להשם יתברך בנעימה, תבוא עליו ברכה וכו', אבל אם מכוון להשמיע קולו ושמח בקולו הרי זה מגונה".

ושמעתי ממרן הגרי"ד פוברסקי זצ"ל שבקלם אמרו, כי כששליח ציבור ניגש להתפלל, הרי שומעים אותו איך שהוא מתפלל, ויש מהשומעים שיכולים להבין האם הוא אומר בכוונה וחושב על מה שהוא אומר, או שהוא אומר סתם וחושב באותו הזמן על דברים אחרים. וכשמתפלל ביחידות, אף אחד לא יודע איך הוא מכוון בתפילה, ואז יותר קשה לכוון, אבל אם הוא שליח ציבור, כולם שומעים איך שהוא מתפלל, וירגישו אם הוא מכוון או לא מכוון, ועל ידי זה יותר קל לו לכוון.

ועל זה כתב השולחן ערוך כי תלוי מה המטרה ולשם מה הוא רוצה להיות שליח ציבור: האם מפני שהוא נהנה מהכבוד שיש בזה, ואמנם לאחר שהוא כבר שליח ציבור הוא גם מכוון, אבל הסיבה שהוא שליח ציבור אינה בשביל לכוון, אלא מפני הנאת הכבוד שיש לו מזה, ואז הרי זה מגונה.

אבל יש אדם אחר, שרוצה לכוון בתפילתו, ובתור עצה לכך הוא ניגש להיות שליח ציבור, שעל ידי זה יהיה מוכרח להתפלל בכוונה, וכשזוהי כוונתו ומטרתו זה דבר טוב מאד. אבל אם המטרה היא לשם כבוד ורק שיחיד עם זה יש גם כוונה, כבר אין זה בשלמות (ענין מוסר ודעת ח"ב עמי קב וח"ג ע"ר).

תפילת החזו"א

קצב. מרן החזון איש כותב באיגרת (ח"א א) כי "הלימוד והתפילה קשורים זה בזה, עמל הלימוד עוזר לאור התפילה והתפילה עוזרת את הלימוד", ופעם אמר על עצמו שהתאמץ ועבד על תפילה לא פחות ממה שהתאמץ בתורה, והרי ידוע כמה שהתאמץ בכל כוחו ביגיעת התורה, לחשוב ולברר כל דבר עד תומו, ולא הסיח דעתו אפילו לרגע מריכוז המחשבה בדברי תורה, וכך גם התאמץ בתפילה שהיא מרוכז בכל כוחו בעבודת התפילה.

קצג.

היה מאריך בשמונה עשרה, וכמדומני שהיה מתיישב מיד לאחר שפסע לאחוריו, כיון שהתאמץ מאד בתפילה

התפילה קרא לו החזון איש ושכשיו אחרי תפילת מנחה כבר אין צורך בנייתו.

והיינו מפני שהחזון איש התפלל עליו, והרגיש שתפילתו מוקבלת; כמו שמצינו בגמרא (ברכות לד, ב) דבר כזה על רבי חנינא בן דוסא, שהיה מתפלל על החולה והיה אומר אם יחיה או ימות, כי הוא היה מרגיש בתפילתו אם היא נתקבלה או לא נתקבלה, וכך גם החזון איש הרגיש בתפילתו שהתפילה נתקבלה, עד כדי כך שהיה בטוח שאין צורך בנייתו! וכמו תפילתו של התנא רבי חנינא בן דוסא.

מסופר על רבי עקיבא איגר (אגרות סופרים נ"ו) שביקשו ממנו להתפלל עבור חולה, והוא התפלל ואמר 'התפללתי ולא נעניתי, ואולי יש טעות בשמותי', והיינו שהרגיש בתפילתו שהתפילה לא נתקבלה, והבין מזה שכנראה יש טעות בשם החולה, כי התפילה עצמה לא היה בה חיסרון, ולפי הטבע היה צריך להיות שירגיש שהתפילה נתקבלה, ואם לא נתקבלה - זהו מחמת סיבה אחרת שאינה תלויה בו, שיש טעות בשמות.

תפילת וברכת צדיק

צריך להבין כיצד הועילה תפילת משה רבינו על כלל ישראל, הלא תפילת האדם על עצמו מועילה מפני שהוא בעצמו מתורמם בתפילתו ומוסיף דרגות באמונה, ועל ידי התפילה מוסיף זכויות לעצמו שתתקבל ותיענה בקשתו, אבל בתפילה על אחרים הלא הם עצמם לא הוסיפו שום זכויות, וכיצד תועיל התפילה עבורם.

ומו"ר הגה"צ דסלר זצ"ל ביאר בזה בג' אופנים. הא' כי תפילת משה רבינו על כלל ישראל הייתה מתוך אהבת הבריות שלו, שהרגיש כי חייו אינם חיים אם יהיה כליון ח"ו, וכאדם המאבד את קרובו שמצטער צער רב בזה, וכעין שכתב המסילת ישרים בפרק י"א "ואהבת לרעך כמוך ממש", כך הייתה מדרגת אהבת הבריות של משה רבינו, ומתוך כך ביקש רחמים על כלל ישראל והפציר בתפילה עבורם.

ולכן הועילה תפילתו על כלל ישראל, מפני שהוא עצמו הצטער בצערם, והצער של משה רבינו כבר היה סיבה מספקת למנוע את הצרה מכלל ישראל, כי הקב"ה (דברים לב, ז) הצור תמים פעלו, ואינו מעניש אדם באופן שייגרם צער או הפסד לזולתו שאין הצער מגיע לו, ומאחר שמה רבינו הצטער עם ישראל ולא היה מגיע לו צער כזה, לכן הועילה תפילתו לפטורם מן העונש.

והנה כל זה בזמן שהצדיק מצטער, אבל לפעמים הצדיק לא מצטער ובכל זאת מועילה ברכתו, וצריך ביאור בטעם הדבר. וביאר הרב דסלר כי בקיום ברכת הצדיק יש גם גילוי כבוד שמים, שרואים את ההשגחה, שהקב"ה נותן לצדיק את מבוקשו, וזה מביא לחיזוק האמונה.

וטעם נוסף ביאר הרב דסלר, כי בתפילת הצדיק וברכתו לרשע יש ההגת מידות טובות, שהוא מוסר נפשו ומתפלל עבורו, ומתנהגה זו נמשך השפעה של מידות טובות על הרשע לשנות את דרכו, וזה עצמו כבר סיבה לזכות שתתקיים הברכה. וראה מה שכתב בזה בספר מכתב מאלהיו ח"א עמ' 149.

יש אנשים שחושבים שצדיקים יכולים לעשות כל מה שהם רוצים, כביכול זוהי 'סגולה' לקבל את ברכת הצדיק, כמו שיש אנשים שהם סגולות לכל מיני עניינים, ואינם מבינים כי הצדיק אינו פועל לבד בכותבו עצמו, ורק מן השמים מתחשבים בתפילת הצדיק, וכפי שהאריך בספר מכתב מאלהיו הנ"ל.

ושמעתי בשם אחד מגדולי הצדיקים, שכשהיו באים לבקש ממנו ברכה היה קורא את הפסוק (תהלים טו, ו-ו) "אלוקים אתה ידעת לאיוולתי ואשמותי ממך לא נכחדו; אל ייבושו בי קוויך השם אלוקים צבקות אל ייכלמו בי מבקשך אלוקי ישראל", ואמר, אלוקים, הרי אתה יודע את האיוולת והשטות שלי, ואתה יודע שאני אשם ואיני זכאי, ואני מבקש ומתפלל עבור אלו מפני שהם 'קוויך ומבקשך', ואתוך הם מבקשים ולא אותי, אלא שאין להם אומץ לבקש בעצמם, אבל הרי יודע אתה האמת שאני אוויל ואין לי שכל ויש לי חטאים ואשמות, ומכל מקום מתחשב בבקשתם מפני שהם קוויך ומבקשך, וכי

הם אשמים במה שאיני ראוי לזה, ומדוע צריך שיהיה להם בושא וכלימה בגללי, וראוי שתתקבל תפילתם בשכר האמונה.

על הגאולה

צריכים להתפלל ולבקש מעומק הלב על הגאולה, ועל כפרת עוונות כלל ישראל, כמו שכתב הרמב"ן בביאורו על פרק הנה ישכיל עבדי (שערי צדק, ו) על הפסוק כולנו כצאן תעינו איש לדרכו פנינו: יאשימ את ישראל בעבור כי הם גבלותם ישימו כל כוונתם בעסקי העולם, ומשים כל אחד כוונה לעצמו ביתו ועסקיו, וראוי להם להיות בוכים ולהתפלל לפני השם לילה ויום שיכפר על עוון ישראל ויחיש קץ הגאולה, כי המשוח בתשובה יבוא מיד, ואם לאו יתאחר עד הקץ הבא עליו בשבועה וכו', עכ"ל.

היינו שכלל ישראל אשמים בהמשך החורבן, מפני שאינם בוכים ומתפללים להקב"ה שיכפר על עוונות הכלל, שיש שנת חנינם וביטול תורה ועוד עבירות בשוגג ובמזיד, וצריכים להתפלל להקב"ה ולבקש רחמים מלפניו שיערה רוח טהרה על הכלל שיחזור בתשובה ויתכפרו עוונות כלל ישראל, כפי שאנו מבקשים בתפילה הישיבנו בלשון רבים, והיא בקשה על הכלל, שכל מי שצריך לחזור בתשובה ישוב בתשובה שלמה, ואם היינו בוכים ומתפללים באמת מכל הלב כבר הייתה הגאולה באה.

והנה הרמב"ן בודאיה היה מתפלל על זה מעומק הלב, וכן כל הגדולים והצדיקים, אבל הכלל לא מתפללים מספיק, ומה ישנו גדולי הדור שאין דורם דומה יפה (עין תענית דז), לכן העצה היא להתפלל ולבקש רחמים על הדור, ואם מבקשים רחמים מכל הלב וזוכים לישועה.

פיוטים

פיוטי הסליחות נתחברו לא בזמן התנאים והאמוראים ולא בזמן הבייאים, שאז עדיין לא היו סליחות, רק מאוחר יותר מזמן הגאונים ואילך יש סליחות, ויש כמה סליחות שחיברו הגאונים, או הראשונים, אבל קודם לזה בזמן התנאים והאמוראים לא היו סליחות. ויש להתבונן אם כן למה עכשיו יש, ומדוע אנו חייבים יותר מהם?

ונראה הטעם בזה, מפני שהסליחות באות לעורר, ובזמן האמוראים לא היה צורך בסליחות, כי הייתה התעוררות גם בלי הסליחות! ורק מאוחר יותר הייתה ירידת הדורות וכבר היו צריכים סיבות נוספות להתעוררות - על ידי הסליחות, אבל קודם לא היו צריכים איזה סיבות, כי היו מתעוררים לבד.

הקניות שאנו אומרים בתשעה באב רובן מתקופת הראשונים, אבל בזמן התנאים לא היה צורך בקניות, כי גם בלי זה הרגיש את האבלות, רק אחר כך הייתה ירידת הדורות, שכבר לא מרגישים כל כך את האבלות, לכן תיקנו לומר קניות לעורר ההרגשים להתאבל על החורבן. ובכל יום בתפילה אנו מבקשים 'וירושלים יעריך ברחמים תשוב', וכן בברכת רצה יחשב את העבודה לדביר ביתך, אבל אין זו קינה אלא תפילה, ואנשי כנסת הגדולה לא תיקנו לומר קניות, רק מאוחר יותר הוצרכו לזה מפני ירידת הדורות.

גם מה שנוהגים בשבת לשיר זמירות, יש הרבה זמירות מגדולי הראשונים, שכן ברוך השם יום יום, שהוא מרבי שמעון הגדול, רבי שמעון ברבי יצחק, שהיה בעל רוח הקודש, וחיברו את הפיוטים ברוח הקודש, ובדורות שלפני זה לא היה צורך בזמירות ופיוטים, כי היו מתעוררים גם בלי זה, אבל במשך הזמן הייתה ירידת הדורות, והוצרכו לחבר זמירות ופיוטים כדי לעורר ההרגשים ולקבל חיזוק.

ניגונים

הניגונים מעוררים להרגיש יותר את תוכן המילים, כמו בימים נוראים שמתפללים עם ניגונים שיש בהם הרבה רגש, וזה מעורר להרגיש יותר את אימת הדין וקדושת הימים הנוראים, ויש מקומות שמתפללים לא רק עם ניגונים, אלא גם

לישון בזמן, ולא בשעה מאוחרת מדי, שאם ישנים מאוחר קשה לקום בזמן, ואפילו אם קמים בזמן מרגישים עייפות וקשה להתפלל כראוי, והשינה בזמן אינה עצלות אלא זריזות!

תפילה בישיבה

ר"ג. רבים שואלים מהו הענין המיוחד להתפלל בישיבה, הרי ישנם הרבה מניינים ישיבתיים בבתי כנסיות שמתפללים בהם עוד בני ישיבות, והתפילה שם היא בצורה רגועה ביישוב הדעת ובכוונה כמו בישיבה, ומדוע אין לזה מעלה כמו תפילה בישיבה.

והטעם בזה, על פי מה ששינוי במסכת תמיד (א, א) כי התפילה בבית המקדש הייתה בלשכת הגזית, והיינו מפני שלשכת הגזית היא מקום התורה ששם ישבו הסנהדרין ועסקו בתורה, ואף על פי שאמרו (יומא כה, א) כי לשכת הגזית הייתה חציה בקודש וחציה בחול, בכל זאת לענין תפילה זה עדיף מתפילה בעזרה הקרובה יותר להיכל, מפני שלשכת הגזית היא מקום ישיבת הסנהדרין לעשות בתורה, והתפילה במקום תורה עדיפה יותר מקדושת מתנה שכינה: כך מפורש הטעם בתפארת ישראל על המשניות שם.

עד כדי כך אפילו בבית המקדש, לא די בקדושת בית המקדש, אלא עדיפה התפילה במקום התורה, ולכן אפילו שבת כנסיות הם מקדש מעט, מכל מקום אין קדושתם חשובה כבתי מדרשות שהם מקומות התורה.

ר"ד. בטוחני שאם יעשו ביקורת ובדיקה, ימצאו ויראו כי אותם אלו שיש להם קביעות להתפלל בישיבה הם אנשים אחרים לגמרי, וכל התורה שלהם טובה יותר משל אלו שאינם מתפללים בישיבה. גם אנשים מבוגרים, אפילו מבוגרים מאד, שבאים בקביעות לתפילה בישיבה, סיפרו לי שהתפילה בישיבה היא תפילה אחרת, והם מרגישים את הטעם בתפילה בישיבה יותר מכל מקום אחר.

ומפני גודל המעלה בתפילה בישיבה, שהיא כמעלת התפילה בלשכת הגזית שבבית המקדש, לכן היצר הרע מתחזק ביותר להפריע לזה, ועושה את כל המאמצים להקשות את התפילה בישיבה, ותחילת ההפרעה היא כשהולכים לישון מאוחר, וידוע שהחפץ חיים היה מכבה את האור בישיבתו בלילה כדי שילכו לישון, והיה אומר כי היצר הרע הוא שמפתה ללמוד בשעות אלו, כדי שיהיה עיניו למחר או שיאחר את זמן התפילה.

ר"ו. אף על פי שיש עוד מקומות שמתפללים בכוונה ויישוב הדעת, התפילה בישיבה מעלתה גדולה יותר, להתפלל במקום הלימוד, כמו שאמרו (ברכות י, א) במקום רינה שם התא תפילה, ואמרו (שם ה, א) אמר אבבי וכו' כיון דשמענא להא דאמר רב חייא בר אמי וכו' לא הוה מצלינא אלא היכא דגריסנא. רבי אמי ורבי אסי אף על גב דהוה להו תליטר בי כנישתא בטבריא, לא מצלו אלא בני עמודי היכא דהוה גרסי. ועוד הפליגו חז"ל במעלת הקובע מקום לתפילתו (שם ו, א). ובדוק ומנוסה שמי שקובע תפילתו בישיבה הצלחתו גדולה יותר!

ר"ז. מי ששומר על סדרי הישיבה ובא לתפילה בזמן ואינו מאחר, זה נותן הצלחה גדולה. וביותר מי שבא אפילו לפני הזמן, ומקדים לבוא, דקה לפני התפילה, כשבאים דקה קודם אין לשער מה שזה מוסיף, וכן בסדרי הלימוד, לבוא דקה קודם, ואמנם גם באים במדויק זה עם כן טוב, אבל התועלת הגדולה מאד היא אם מחשיבים את סדרי הישיבה ומקדימים קצת, זריזים מקדימים! וזה נותן הרבה מאד.

חינוך לתפילה

ר"ז. היה עובדא בתלמיד בישיבה קטנה, שהיה לומד כראוי, אבל בתפילות לא היה מתפלל בישיבה, אלא בבית כנסת, וההורים חשבו להכריחו להתפלל בישיבה, אך כששאלו את מרן הגראי"ל שטיינמן זצ"ל אמר להם, כי אם הם רוצים שבנם יישאר יהודי, אל יכריחו אותו, כי אם יכריחו - זה יגרום לתוצאה הפוכה. ולפעמים ילד אין לו טעם בתפילה, מפני שלא ראה אצל אביו מה היא תפילה, ולא קיבל חינוך לתפילה, או שהכריחו אותו

ניגונים של שמחה, ואמר לי אדם אחד שהניגונים האלו מעוררים אותנו, ומרגיש שהוא עומד לפני המלך ושר לכבודו, וזה גם הענין בזמירות של שבת, שהניגון משפיע ומעורר את הלב.

זמירות

ר"ח. יש להתבונן מה המצוה בזמירות של שבת, ואיזו מצוה מתרי"ג מצוות מקיימים בזה, וזכורני ששאלתי פעם יהודי אחד מן החסידים מה המצוה שמקיימים בזמירות, והתרגו על השאלה ואמר מדוע לחקור חקירות, הרי דבר פשוט הוא שצריכים לשר זמירות בשבת, אכן יש מקום להגדיר איזו מצוה מקיימים בזה.

והג"ר דוד צבי הילמן זצ"ל אמר לבאר בזה, כי בשבת יש מצוה "זכור את יום השבת לקדשו", ולפי דעת רוב הראשונים זכירה על היין היא רק מדרבנן, והמצוה מדאורייתא היא לזכור את השבת בדברים, ולא מצינו שיעור לזה כמה דברים, אלא ככל שאדם מוסיף יותר לדבר על מעלת וקדושת השבת, הרי הוא מקיים בזה מצוה עשה של זכירת שבת בדברים, ומצוה זו מקיימים גם על ידי זמירות של שבת, שמזכירים בהם קדושת השבת, כגון כל מקדש שביעי, מנוחה ושמחה, מה ידידות מנוחתך, ועוד הרבה זמירות כיוצא בזה.

ר"ט. אמנם הרי יש גם זמירות שלא מזכירים בהם כלל ענין שבת, כגון קה ריבון עלם, שבתחילתו מזכירים שבחי הקב"ה, ובהמשך מבקשים בקשות פרוק ית ענך מפום אריותא וכו', למקדשך תוב וכו', ובוה לא שייך לומר שמקיימים מצות זכירת שבת בדברים, כי אין מזכירים בזה מקדושת השבת כלל.

ואמר הגר"צ כי בזמירות אלו יש ענין אחר, שמקיימים בהם מצות עבודה שבלב, כמו שאמרו חז"ל (תענית ב, א) עבודה שבלב זו תפילה, והתפילה כוללת שלושה חלקים: שבח, בקשה, והודאה, כגון בשמונה עשרה, שלוש ברכות ראשונות הם שבחי של הקב"ה, וברכות האמצעיות זה בקשות, ומודים זה ברכת ההודאה, וכך גם בזמירות ישנם שלושה חלקים אלו: שבח, בקשה, והודאה, וזה כמו תפילה, שאם שרים את המילים בהרגשת הלב, מקיימים בזה מצוה עבודה שבלב.

ר"י. והנה לפי זה צריכים בזמירות לכוון ולשמעו מה שאומרים, כי אם לא מבינים זו לא זכירה, וצריך לזכור ולהבין את מה שאומרים, וגם עבודה שבלב צריכה להיות עם הלב, ושרים את הזמירות בניגון ובנעימה כדי לעורר את הרגש ולחזק העבודה שבלב, ולכן גם בתפילה מתפללים עם ניגונים, וידוע מהמהרה"ל (הלכות יום כיפור ועוד) שיש ניגונים מיוחדים לכל תפילה במסורת מדורות הראשונים, וכמדומה שיש אומרים שחלק מניגוני התפילה מבוססים על שירת הלויים בבית המקדש, והניגונים מעוררים להרגיש יותר את תוכן המילים.

ר"א. מעשה שהיה במרן הקהילות יעקב זצ"ל שבאו אליו ואמרו לו, האך מותר לשר פסוקים בשמחות, הרי התורה אומרת עשאוני בניך ככלי זמר (סנהדרין קא, א). והקפיד ואמר, ויכי גם זה אתם רוצים לבטל, את מעט ההתעוררות שיש, גם זה שלא יהיה...!! כי הזמירות מביאות לידי התעוררות, המשפיעה גם על הפנימיות.

ועוד מעשה שהיה עם מרן החזון איש זצ"ל שישב פעם בשמחה ושרו יבנה המקדש בניגון וברגש זמן רב, ואחד המשתתפים חשב אולי זה מפריע למרן, ושאלו אם כדים שיפסיקו לשיר, ונענה מרן 'הרי הם בונים את בית המקדש', ולא הייתה דרכו לומר בדיחות, אלא כך האמת, שאם שרים יבנה המקדש, וזהו תפילה עם רגש שמבקשים ומתפללים על בית המקדש, והתפילה יכולה לעזור.

השכמה

ר"ב. יש דבר הנוגע לתפילה, להשיכם ולקום בזמן לתפילת שחרית, ובמשנה ברורה (א, ט) כתב "יהיה זהיר מאד לקום שעה ולכל הפחות חצי שעה קודם קריאת השמש בבית הכנסת כדי שיוכל להינין עצמו להתפלל בציבור ובנקיות", ולכן צריכים

צריכים להעיר להם על כך? רבינו שליט"א: להעיר בצנעה. לדבר עם כל אחד לחוד ולומר לו שזה לא כדאי לך ולא מכבד אותך, ומזלילים בך כשאתה מתנהג כך. לבוא אליו מצד כבודו, וגם בתור שזה חטא כמובו, אבל גם שזה לא מתאים לך, ולא כדאי לך. הכל לפי הענין.

בבין הזמנים

רי"ט. צריכים בבין הזמנים להקפיד גם על התפילה בציובור, שיהיה מקום קבוע וזמן קבוע לתפילה, בכל מקום שנמצאים, בבית או במקומות אחרים, להתפלל וללמוד במקום שיש ציבור שלומדים ביחד בזמנים האלה, כמה שאפשר יותר במקום קבוע, שיהיה יותר בכוונה, ועל ידי זה ההרגשה מאד מאושרת!

ר"ב. גם צריכים זריזות לקום בזמן לתפילה, ומי שישן יותר ממה שצריך זוהי עצלות, כמו שכתוב (משלי ו, ט) "עוד מתי עצל תשכב", וכל אחד יודע כמה צריך בשביל בריאות הגוף, ויש לשמור על זמני התפילה ולהתפלל במקום קבוע, שמצינו בחז"ל (ברכות ו, ב) שיש מעלה מיוחדת בקבוע מקום לתפילתו, וראוי להתפלל במקום שהציבור מתפללים ביישוב הדעת ובמרגוע, שזוהי תפילה אחרת לגמרי.

להתפלל. יש גם ילדים בחיידר או בשיבה קטנה, שמתפללים בקלות ראש, בלי רצינות כראוי, והסיבה לזה מפני שאינם יודעים את ערך וחשיבות התפילה, ולא שייך להכריח אותם להתפלל כראוי, רק צריכים ללמוד איתם הלכות תפילה, ולהסביר להם מה זה תפילה, ומה היא הקדושה שיש בתפילה, שבינו את הרווח בזה, למה כדאי להתפלל בכוונה, ומה מפסידים אם לא מתפללים כראוי.

ר"ה. שאלה: כיצד מחנכים תלמידים לתפילה שיתפללו כמו שצריך, זה חלק קשה מאד בחינוך... רבינו שליט"א: להסביר להם את פירוש המילות, מה כתוב בתפילה. וגם את עצם הענין שמדברים עם הקב"ה, שמבקשים ממנו, ומשבחים אותו, כל אחד לפי הבנתו, לפי הבנת התלמידים מה זה תפילה, שבתפילה יש בקשות ושבחים וגם הודאה, ואדם צריך להודות, וצריך לבקש, וצריך לשבח.

שאלה: המציאות היא שקשה לילדים להתפלל מילה במילה, כיצד אפשר עוד לחזק את זה? רבינו שליט"א: אכן זה קשה שילדים יתפללו בכוונה, אבל אפשר להרגיל אותם לאט-לאט, לא את כל התפילה, אלא קטע קטן, חלקים מסוימים בתפילה, שאותם יאמרו בכוונה. להתחיל מקטעים קטנים.

שאלה: ילדים בכיתות גבוהות שכבר מתפללים בבית המדרש, ויש שמדברים בשעת התפילה, או שלא מתפללים כראוי, האם

מוסר

מי שיוכיחו. וגם שלמה המלך עליו השלום כתב בספרו הוכח לחכם ויאבהך. ובמצוה זו יש לאו שנאמר וערפכם לא תקשו עודי. והיינו שיש מצות עשה לאהוב תוכחה! לשמוע תוכחה, ואפשר גם לראות תוכחה, בספרי המוסר, שגם הם מוכיחים, וצריכים לאהוב ולקבל את התוכחה, ויש על זה מצות עשה מיוחדת 'ומלתם את ערלת לבבכם', וגם לאו 'וערפכם לא תקשו עוד'.

סדר מוסר בישיבות

ר"ב. לפני שנים רבות היו שתי דעות בין הגדולים אם לקבוע סדר מוסר בישיבות, והיו מגדולי ישראל שאמרו כי אמנם בודאי שכל אחד צריך ללמוד ספרי יראה ומוסר, אבל אין לקבוע זמן מסוים לזה, מפני שנמצאים באמצע הלימוד, ולא שייך לסגור את הגמרא כדי ללמוד מוסר, ומאיידך היו גדולים אחרים שאמרו כי כשם שמפסיקים את הלימוד לתפילה ואין בכך ביטול תורה, וכמאמרם (שבת ג, א) זמן תפילה לחוד וזמן תורה לחוד, כך גם אפשר להפסיק לצורך לימוד המוסר, ואין בכך ביטול תורה, אלא זמן מוסר לחוד וזמן תורה לחוד.

אמנם בימינו הכל מודים שסדר המוסר הוא דבר הכרחי, וכן הנהיגו בכל הישיבות זמן קבוע ללימוד המוסר בכל יום, וכבר כתב החפץ חיים (בית ישראל פ"ט) "ראוי ונחוץ לקבוע בכל הישיבות עת קבוע ללימוד המוסר בכל יום, וכן דיברתי עם גדולים שהתנגדו מלפנים ללימוד המוסר בישיבות, ועתה הודו הכל כי כהיום נחוץ מאד לימוד המוסר, ובלא לימוד המוסר אין אנו בטוחים שתקיים תורת השם ויראתו בדינו".

היצר הרע נלחם

ר"ז. ידוע שהיצר הרע מתגבר בעיקר נגד תורה, ולא אכפת לו שאדם יעשה הרבה מצוות ומעשים טובים במקום ללמוד, אבל שלא ילמד תורה! כי התורה היא התבלין נגד היצר הרע, וכשאדם עוסק בתורה אין ליצר הרע שליטה עליו, ולכן היצר נלחם ועושה את כל המאמצים שאדם לא ילמד תורה, ואז יוכל לשלוט עליו.

והרי מובא במשנה ברורה סימן א' בשם קדמונים שעיקר התבלין ליצר הרע הוא לימוד תורת היראה, והיינו ספרי המוסר, ולכן

ענין המוסר

ר"א. יש שני עניינים בלימוד המוסר. ראשית מפני שיש הרבה דברים שאינם ידועים, ועל ידי לימוד המוסר יודעים את מה שחייבים לעשות, כי יש דברים שאדם אינו יודע שהוא חייב בהם, והחשב שהם מידת חסידות, או שאינו יודע כלל שיש דבר כזה, וספרי המוסר מבארים ומסבירים מה זה מידת חסידות ומה זה חיוב גמור.

ר"ב. והענין השני הוא פשוט יותר, כי יש מצוה של יראת שמים, כמו שכתוב (דברים י, ב) את השם אלוהיך תירא, והיא מצות עשה שיש בה הרבה מדרגות, ואנו מצווים לקיים את המצוה בשלמות, להוסיף ולהוסיף יראת שמים, כמו שכתב רבינו יונה בכמה מקומות (ש"א יז ועוד) שאדם חייב להוסיף יראת שמים יום יום, כי שייך בכל יום להוסיף יראת שמים ולהתחזק יותר באמונה, שהכרת האמת תהיה יותר ברורה ויותר ברורה, וזה חיוב, להוסיף יראת שמים בכל יום, וזה גם כן מחייב את הלימוד בספרי המוסר, שעל ידם מגיעים לזה.

מצוה דאורייתא

ר"ג. סדר המוסר אינו מידת חסידות, אלא חיוב דאורייתא, לחזק את האמונה, וכמו שהביא הביאור הלכה בסימן א' מספר החינוך שש מצוות תמידיות שחייבן בכל רגע, ואחת מהן היא "אנכי השם אלוהיך", והיינו לזכור תמיד את האמונה, ולחיות לפי האמונה, ובכל יום חייבים להוסיף חיזוק באמונה, שאין גבול למדרגות בזה.

ר"ד. כבר כתבו כל הפוסקים וכן הביא המשנה ברורה (סימן א' וסימן תר"ט) שחיוב גמור להתחזק בכל יום על ידי ספרי מוסר, וזה דבר פשוט, מפני שיש יצר הרע, וכן מפורש בגמרא (נרכות ג, ב) ארבעה דברים צריכים חיזוק, ופירש רש"י שם: שיתחזק אדם בהם תמיד, וזה נאמר אפילו על גדולי הדור, כמו שמובא בגמרא שם על יהושע, שהקב"ה אמר לו רק חזק ואמץ, וכל שכן אנחנו בדרגתנו.

ר"ה. בסמ"ק סימן ט' כתב על הפסוק (דברים י, טו) ומלתם את ערלת לבבכם "פירוש, לאהוב את התוכחות ולאהוב

מעניין ומרתק, זה משפיע השפעה פנימית, ולאט לאט ההשפעה מתחזקת עד שזה נעשה טבע ומשתנים לגמרי.

רלה. סיפר לי אחד שהגיע מחוץ לארץ, שהוא היה במקום שהכריחו אותו ללמוד מוסר, והיה יושב ולומד ספרי מוסר שעות רבות ולא יצא לו שום תועלת מזה, כי הלימוד בכפייה אינו משפיע, ופעמים שאף גורם לתוצאה הפוכה שישנא את דברי המוסר, לכן יש לעסוק במוסר מתוך התעניינות ומתוך הבנה שלימוד המוסר הוא דבר חיוני מאד לכל מדרגת האדם, ואז בודאי תהיה השפעה גדולה.

שמחה

רלו. לימוד המוסר אינו גורם עצבות, אלא להפך, מוסר נותן שמחה, כמו אדם שיש לו בעיה רפואית, כשמגלה שיש תרופה למחלתו הוא כבר שמח, אפילו לפני שקיבל את התרופה, עצם הידיעה שיש תרופה גורמת שמחה, וכשקונה את התרופה הוא יותר שמח, וכשלוקח את התרופה הוא עוד יותר שמח, כך גם במחלות הנפש, דהיינו החטאים, בספרי המוסר מוצאים את התרופות לכל תחלואי הנפש, וזה משמח מאד.

רלו. בילדותי חשתי לעיין בספר מסילת ישרים, ופחדתי לקבל עצבות מהדברים הכתובים שם, אבל אחר כך ראיתי כי לא רק שאין זה גורם לעצבות, אלא זה נותן שמחת חיים תמידית.

רלה. אף על פי שפחד מזיק לגוף וכמו שאמרו (בי"ב י, א) גוף קשה פחד שוברו, מכל מקום הפחד של יראת שמים אינו מחליש את כוחות הגוף וגם לא את כוחות הנפש, ואדרבה כתוב (משלי י, כז) "יראת השם תוסיף ימים", ומי שלומד ספרי מוסר ביישוב הדעת ובקביעות לכל הפחות פעם ביום, זה משמח את הנפש, מפני שהוא רואה מה חסר לו, ויודע מה צריך לתקן.

רלט. לימוד המוסר הוא דבר נעים מאד. אחרי ששומעים שיחת מוסר, וכן אחרי סדר לימוד המוסר, יש הרגשה נעימה כל כך! הרגשה נעימה מאד של יישוב הדעת, וגם התפילה היא יותר ביישוב הדעת ובמנוחת הנפש, בודאי יש הרבה שמרגישים את זה, אלא שלא מדברים על כך, אבל זו המציאות.

לאברכים

רמ. מרן הגרא"מ שך זצ"ל הנהיג גם בכללים שילמדו מוסר בכל יום, ואם בחור צעיר זקוק לזה, כל שכן אברך שיש לו עול של משפחה, ודאי שהוא חייב יותר לעסוק בדברי מוסר שלא לשכוח את חובתו בעולמו, ויש בזה תועלת גדולה ברוחניות וגם בגשמיות.

רמא. מרן הגרא"ל שטינמן זצ"ל אמר פעם בכינוס אברכים שאם לומדים בכל יום אפילו חמש דקות בספר מסילת ישרים זה משפיע, כיון שזה בקביעות, ודבר קבוע משפיע, כמו שכתוב (איוב ד, יט) ויעין אדרי"ם פ"ו) "אבנים שחקו מים", טיפה ועוד טיפה ועוד טיפה של מים עושה חור באבן, אם זה בקביעות, וכך גם תורה ויראת שמים משפיעים על לב האבן, שלב האבן מתרכך ומשתנה.

רמב. חשוב מאד להתחזק להמשיך את מה שהיה בישיבה, בקביעות של סדר מוסר קבוע, לתוספת יראת שמים ולחיוזק האמונה יום יום, כל אחד היכן שהוא נמצא, ובאיזה תנאים שהוא נמצא, להמשיך בקביעות של ספרי מוסר, ועל ידי זה בטוח שזיכה להצלחה ולחיים טובים ומאושרים (כנס בוניו ארחות תורה).

רמג. גם מי שאינו לומד בישיבה צריך שתהיה איזה קביעות, לכל הפחות משנה קביעות, אפילו דקה או כמה דקות, להתבוננות ומחשבה בספר מוסר שמשפיע, כל אחד במה שהוא מרגיש שמעניין אותו.

היצר הרע נלחם גם שלא יעסקו בספרי מוסר, והמציאות היא שאף על פי שיש סדר מוסר קבוע בישיבות חצי שעה לפני מעריב, זה לא בשלמות אצל כולם, ויש חלק מהציבור שמזולזלים בלימוד המוסר, למרות שזה מחזק מאד ומשפיע על כל היום כולו.

פיקוח נפש רוחני

רכה. בישיבות יש סדר קבוע ללימוד המוסר, ויש שחושבים שזה מידת חסידות, אבל באמת זה חיוב ופיקוח נפש רוחני, שבלי זה ח"ו מוכרחים להיכשל, אם אין חשבון הנפש ואין ביקורת עצמית האדם נכשל, וצריכים ביקורת עצמית, וזה שייך רק אם יש קביעות יום יומית בזה, וכך כתב המסילת ישרים מיד בהתחלה, שבלי ביקורת עצמית האדם מוכרח להיכשל, כך המציאות וכך טבע האדם.

רכט. סדר המוסר הוא מסדרי הישיבה, וצריכים לדעת שאין זו מידת חסידות, ולא יחשוב הלומד שהוא עושה בזה טובה למישהו, לראש הישיבה או למשגיח, אלא זה בשבילו, לטובתו! כי לימוד המוסר נותן שלמות לאדם, ונותן לו ביקורת עצמית, שהוא בודק את עצמו ומוצא את מה שצריך תיקון ומתקן, וזה הכי טוב שיכול להיות, ובוהו זוכים לסייעתא דשמיא להצלחה בכל מה שצריך.

כמה זמן

רל. העצה לחיוזק היא ללמוד מוסר בכל יום בסדר המוסר הקבוע בישיבות, ולא רק כמה דקות, אלא חצי שעה כנהוג בישיבות, ובקלם שהיו בעלי מדרגה למדו מוסר שעה בכל יום, אמנם חצי שעה זהו זמן שכל אחד ואחד יכול לעמוד בו, ללמוד בספר מוסר המשפיע עליו ומושך את לבו, ואפילו אם קביעות הלימוד כרוכה במאמץ, זהו מאמץ שכדאי להתאמץ בו, שעל ידי זה יזכה לחיים טובים ומאושרים.

רלא. יש שיעור לעסק המוסר, ואין לעסוק בספרי מוסר יותר מן הצורך, שהוא על חשבון עסק התורה, אבל קשה לצמצם את השיעור בזה לכל אחד ואחד. ויש מגדולי בעלי המוסר בדורות הקודמים שהיו עוסקים במוסר אפילו כמה שעות, ובספר אור המוסר (ח"א עמ' רמו) הובא מכתב הגה"צ רבי נפתלי אמסטרדם זצ"ל: "אנכי יושב כעת לבדי בחדר מיוחד, וכשתי שעות ביום אני עוסק בספר המוסרי, שעה אחת בבוקר וכשתי שעות קדושה, ובערב שעה אחת בספר ארחת חכמה, וכאשר נכנסו הרעיונות בלב כראוי, אז מתנחם אני, כי לימוד המוסר בהתפעלות מחיה הלב ומשמח הנפש."

רלב. סדרי המוסר הקבועים בישיבות הם המינימום ההכרחי לכל אחד, ובמעשה רב (אות ס) כתב בשם הגר"א שצריך ללמוד ספרי מוסר כמה פעמים ביום, ומן הסתם גם הגר"א בעצמו נהג כך, ובנפש החיים (ז, ה) כתב שיש היתר להפסיק מעט באמצע הלימוד להתבונן ביראת שמים ובהרהורי תשובה כפי הצורך, היינו שאם יש צורך בכך, הרי זה טוב מאד, ואינו ביטול תורה, אלא זהו הק"ב חומטין הנצרך לקיום התורה.

רלג. במעשה רב מובא בשם הגר"א ללמוד ספרי מוסר כמה פעמים ביום, לא מספיק פעם אחת ביום אלא צריכים כמה פעמים בכל יום, ואמנם בשבילנו זה קשה, אך על כל פנים צריכים לכל הפחות פעם ביום כמה דקות לעצור להתבונן וללמוד ספר מוסר בפנים, וזה משפיע מאד.

בהתעניינות

רלד. לימוד המוסר צריך שיהיה מתוך התעניינות, ולא בכפייה, ואם לומדים מתוך שעמום וכפייה עצמית זה לא משפיע, רק מתוך התעניינות מה אומר המסילת ישרים ומה אומר החובות הלבבות, מה כתוב בכל ספרי המוסר, ומה כתוב בנפש החיים, בפרט בשער ד' שארץ בעיני לימוד התורה, אלא זה

לילדים

שאינו יודע דברים פשוטים! ואפילו דברים שיוזע כבר, צריך לחזור עליהם, כמו שכתב המסילת ישרים בהקדמה שיש דברים פשוטים שאם לא מתבוננים בהם בזמנים קבועים - שוכחים אותם.

רנב. ספרי המוסר אינם רק דברי תוכחה, אלא יש בהם הרבה ידיעות מעניינות מאד, ואפשר ללמוד אותם כמו לימוד בקיאות, שזה מושך לדעת עוד ידיעה ועוד ידיעה, ויש סקרנות לדעת ידיעות במוסר.

בשפתיים דולקות

רנג. כל מי שלמד פעם מוסר בריכוז, מרגיש את התועלת שבו. כל אחד ואחד לפי האופי שלו, יש מי שמקבל השפעה כשלומד בקול רם ובשפתיים דולקות כדברי רבי ישראל סלנטר, ויש מי שמקבל יותר תועלת כשלומד בשקט ובקול רגוע, כל אחד לפי הטבע שלו וכפי מה שמשפיע עליו.

רנד. רבי ישראל סלנטר חידש ללמוד מוסר בהתפעלות, בשפתיים דולקות ובקול עצב, אמנם אין זה קול עצוב שגורם לעצבות, אלא להפך, זה נותן שמחה וחיים מאושרים.

רנה. כשלומדים מוסר בשפתיים דולקות ובקול עצוב זה בודאי משפיע יותר, אבל אפילו מחשבה בלי דיבור גם כן משפיעה, כל מחשבות קדושות ומקדשות את האדם, בין מחשבות של תורה ובין מחשבות של יראה, ומחשבות של מוסר הם גם כן דברי תורה, דברי אלוקים חיים, המשפיעים ומקדשים את הלומד.

ללמוד למעשה

רנו. יש ללמוד מוסר לא רק באופן כללי על כוחות הנפש, כיצד היצר הרע משפיע וכדומה, כי בינתיים הזמן עובר והיצר הרע שולט עליו, אלא צריך בעיקר ללמוד מה שנוגע למעשה, לידע את העבודה המוטלת עליו כעת, וכיצד להתחזק למעשה באהבה ובריאה.

דעת זקנים

רנז. שמעתי פעם מבעל מוסר אחד שאמר כי כמו שיש אדם צעיר שיש לו דעת זקנים כמאמרם (אבות ד, ט) "קנקן חדש מלא ישי", כך יכול להיות גם להפך יאכציג יאריקער אינגלי - בן שמונים וההבנה שלו היא כמו ילד, והעצה לזה היא שתהא קביעות לחשבון הנפש בספרי המוסר.

ופעם דיברתי עם אחד כזה שהיה מתנהג כמו ילד, ואמר לי כי הוא מבין שאינו מתנהג כראוי, אבל מה יעשה שהוא נמשך לזה ואינו שולט בעצמו, ולאחר תקופה התחיל ללמוד בקביעות בספרי המוסר והשתנה לגמרי, עד כדי כך שהוא מחדש הרבה ענייני מוסר במחשבתו, ונהיה קנקן חדש מלא ישי יותר משאר בני גילו.

קביעות

רנח. לימוד המוסר צריך שיהיה בקביעות דבר יום ביומו, כי אם יש הפסקות זה מחליש את הרושם, ורק אם הלימוד הוא בקביעות אזי בכל יום נוסף עוד רושם, והאדם מתעלה ומתעלה מיום ליום, וגם אם אין השינוי ניכר מיד כלפי חוץ, נעשה שינוי גדול בפנימיות, ובמשך הזמן זה משפיע על החיצוניות, וגם מראה הפנים משתנה.

ה'בינוין'

רנט. קביעות לימוד המוסר, ללמוד בכל יום קצת דברי מוסר זה ה'בינוין' שנותן את המרץ להמשיך הלאה. לימוד המוסר הוא הכוח הדוחף לכל המעשים הטובים, וצריכים לזה קביעות של כמה דקות בכל יום, ללמוד באיזה ספר מוסר, מה שמעניין ומושך את הלב, ואין לשער את ההשפעה שזה עושה.

לילדים

רמז. שאלה: מה העצה לילדים להתמדה בתורה? רבינו שליט"א: שילמדו ארחות צדיקים, ילדים שלומדים את הספר יארחות צדיקים מקבלים חשק ללמוד! שאלה: כלומר שהילדים ילמדו מוסר? רבינו שליט"א: כן. אבל לא לבד, אלא עם חברותא, עם האבא. או שהרבי בחיידר יאמר להם דברי מוסר, ואמנם זה כבר תלוי ברבי... כתוב שגם החתם סופר היה מתחיל כל שיעור בדברי מוסר מהספר חובות הלבבות. שאלה: מאיזה גיל? רבינו שליט"א: כשמתחילים את החיידר, בגיל שש כבר אפשר, לומר להם דברי מוסר.

לילדים

רמה. שאלה: הרב מדבר תמיד על לימוד המוסר, ויש ילדים יותר בוגרים שטוענים שלימוד המוסר מדכא אותם... רבינו שליט"א: אם זה מדכא אסור. מוסר שמדכא לא כדאי. אבל אפשר ללמוד למשל ספר ארחות צדיקים, שזה מאד מעניין, וזה קל מאד, ארחות צדיקים מתאים גם לילדים, וזה לא מפחיד. שאלה: כלומר יש ספרים שבאמת לא מתאימים לילדים? רבינו שליט"א: שער תשובה למשל לא מתאים. אבל בחובות הלבבות יכול להיות שיש פרקים שמתאימים, שער הביטחון בחובות הלבבות אפשר.

חצי שעה פנויה

רמו. ידוע שאחד שאל את רבי ישראל סלנטר, שיש לו רק חצי שעה פנויה ביום, ומה כדאי לעשות באותה חצי שעה, האם ללמוד גמרא או מוסר? וענה לו רבי ישראל, שלמד מוסר, כי אז תיפקחנה עיני ויראה שיש לו עוד חצי שעה, וכל מה שהוא סבור שאין לו אלא חצי שעה פנויה, זה מפני שאינו לומד מוסר, וכשילמד מוסר יראה שיש לו עוד הרבה זמן שהוא יכול לצלל ואינו מוצל.

באלול

רמז. גדולי ישראל בחודש אלול עסקו הרבה בספרי מוסר, ובישיבות מוסיפים באלול עוד רבע שעה ללימוד המוסר לפני תפילת מנחה, מלבד הסדר הקבוע לזה לפני מעריב, ובחיי אדם הלכות יום כיפור האריך בדברי חיזוק והתעוררות לתשובה, וכן בסידור הגר"א בשיח יצחק מביא הרבה דברים נפלאים, דברי חיזוק והכנה לראש השנה, מה לחשוב וכיצד להתחזק, והעיקר לקיים למעשה את מה שלומדים.

לילדים

רמה. זכורני מימי ילדותי שאממ"ר זצ"ל היה לומד מוסר באלול בשעות הלילה המאוחרות, כאשר בני הבית כבר ישנו שנתם, והיה לומד מסילת ישרים בניגון מיוחד המעורר התרגשות הלב.

בבין הזמנים

רמט. ספרי המוסר הם התבלין המועיל ביותר כנגד היצר הרע, וצריכים שתהיה קביעות לזה גם בבין הזמנים, אפילו דקה אחת בכל יום, לעצור להתבונן ולראות מה שכתוב בספרי המוסר, שזה מזכיר את האמונה.

לילדים

רנ. מעשה שהיה בבחור צעיר משיעור א', שהחליט בסוף הזמן להמשיך בלימוד המוסר גם בבין הזמנים, כי הבין שזה דבר טוב המוסיף שלמות, ובנוסף ללימודו בישיבת בין הזמנים כמו שכולם לומדים, הוסיף גם קביעות ללימוד המוסר בכל יום, ובא אלי בחול המועד פסח וסיפר כי הוא מרגיש שנהיה אדם אחר, והוא מאושר, אשרף בעולם הזה! על ידי מה שלא היה הפסק מקביעות סדר המוסר, המשך לימוד המוסר בבין הזמנים כפי שהיה בישיבה, נתן לו הרגשת התעלות, שהוא מרגיש עכשיו מאושר, בהוספת המעלות.

ידיעות

רנא. יש בספרי המוסר הרבה ידיעות חשובות, שמי שאינו לומד מוסר אינו יודע אותם ויכול להיות ממש עם הארץ

דעת מן ההתבוננות, וצריך גם במשך היום לחשוב על עצמו, מה איתי, ומהו מצבי ברוחניות.

ולכן כתב רבינו יונה בשערי תשובה (ג, כ) כי "צריך האדם בשמעו המוסר לעורר נפשו ולשום הדברים על לבו ולחשוב בהם תמיד וכי וישבו יהפוך די תוכחתו על נפשו וכי עד אשר תקבל נפשו המוסר ועד אשר תטהר", והיינו שגם לאחר שכבר שמע דברי תוכחה, צריך להמשיך לחשוב על זה, ולא להסיח דעת מענייני האמונה.

מחשבה אחת

רסז. מרן הגרא"מ שך זצ"ל ביקש בצוואתו שיחשבו מחשבה אחת של מוסר לעילוי נשמתו, ומהו מוסר? ביקורת עצמית, מה אני יכול עוד לקיים שאינני מקיים, איזה מעשה או מחשבה, שאני יכול להוסיף עוד משהו יותר ממה שאני עושה וממה שאני רגיל.

אמנם זה לא פשוט, אבל זה שייך, וזה דבר גדול מאד, להתבונן ולחשוב כיצד אני יכול עוד להתקדם, להתעלות במעלות הקדושה, ואין שיעור למדרגות עד כמה אפשר להתקדם.

מתח

רסה. יש יחידים שאסור להם ללמוד ספרי מוסר, כי מחמת זה הם נכנסים בפחד ומתח, וזה לא צער וחרטה על החטא שאכפת לו על מה שנכשל, אלא הוא כבר מתוח ונכנס להלחץ ובלבול הדעת, וכבר היו כדומה בעיות כאלה, צעירים ומבוגרים, שלא ידעו מה זה תשובה ומה זה מוסר, ואחד אמר לי שכשהוא לומד שערי תשובה הוא מתוח ולחץ, ואמרתני לו שלא ילמד שערי תשובה אלא ספר אחר של חיזוק האמונה שאינו מפחיד אותו, כי אף שבדואי הפחד הוא דבר טוב מאד, היינו רק פחד שאינו בא מתוך עצבות ומתח.

רסט. יש כאלה שיוצא המוסר מפחיד אותם יותר מדי ונכנסים מזה למתח, אבל בדרך כלל להפך, לימוד המוסר מרגיע את הנפש, וזכורני שמרן ראש הישיבה הגר"ד זצ"ל היה אומר שיחות בשיבה, כמזומה שזה היה במוצאי שבת בחשיכה, ולאחר השיחה הרגישו הרגשה נעימה מאד - הרגשה של רוגע ויישוב הדעת!

טעם במוסר

ער. שאלה: בחור שאין לו טעם במוסר, כיצד גורמים שיהיה לו טעם במוסר? רבינו שליט"א: מה הסיבה שבחור מרגיש כך? כי הוא חושב שהוא כבר מושלם, וזו בעיה גדולה מאד. אדם שחושב שהוא מושלם, שאין לו שום חסרונות, צריך מישהו להסביר לו שיראה שיש לו חסרונות, כי הוא בטוח שהוא צדיק, וצריך מישהו שמכיר אותו, שיראה לו את החסרונות שלו...

תבלין

רעא. המשנה ברורה בסימן א' הביא מקדמונים כי תורה תבלין זה תורת היראה, והיינו ספרי המוסר, והזכירו חז"ל בלשון 'תבלין', כי תבלין הוא דבר שנותן טעם, ומשום שיש בזה טעם והנאה, כידוע שמי שיש לו קביעות ללמוד ספרי מוסר הוא מקבל חיים מאושרים, וזהו 'תבלין', שהוא מאושר וחי חיים מאושרים, וגם כל המשפחה מאושרת והבית מלא שמחה ואושר, על ידי הקביעות ללימוד המוסר.

חיים מאושרים

ערב. ידוע לי מאנשים שלא היו רגילים ללמוד מוסר, והתחילו ללמוד ספרי מוסר בקביעות, ומאז השתנו כל חייהם, ומרגישים מאושרים! שכל הנהגתם ברוגע ובשמחה, וגם הבית מלא שמחה, המשפחה מרוצים ממנו וגם הוא מרוצה מהם, כיון שכל הנהגתו היא לפי ספרי המוסר, במידות טובות, בסבלנות ובסבר

רס. מעשה שהיה בבחור צעיר בגיל ישיבה קטנה שהיה לו איזה אונס שהיה מנוע מללמוד, אך בסוף היום היה בא לישיבה ללמוד מוסר חצי שעה, ושאלתי אותו למה הוא בא דווקא לסדר מוסר, ואמר כי הוא מרגיש שזה מחיה אותו, והוא מקבל מזה חיזוק וכוחות לכל היום. ובאמת הסוף היה שזכה לסייעתא דשמיא מיוחדת שנתלתק האונס ונכנס ללמוד בשיבה, והיום הוא מרביץ תורה גדול, בזכות המוסר שלמד בכל יום.

רסא. סיפר לי אחד שעמוס בעבודה, ויש לו הרבה קשיים ולחצים, ואמר כי הוא מקפיד ללמוד מוסר בקביעות בכל יום, וזה מרגיע אותו ונותן לו כוחות להתגבר על כל הקשיים.

השפעת המוסר

רסב. שמעתי מאחד שהתאונן כי לימוד המוסר אינו משפיע עליו, והוא חושש לביטול תורה במה שלומד מוסר ללא תועלת, ואמרתני לו כי לימוד המוסר זה גם דברי תורה, שכל ספרי המוסר מביאים הרבה פסוקים ומאמרי חז"ל, ואפילו אם אינו מרגיש השפעה מיד, הרי במשך הזמן ישפיעו עליו הדברים, וכמו שכתוב (איוב ד, ט) "אבנים שחוקן מים", במשך הזמן לימוד המוסר שוחק את לב האבן, ומשפיע השפעה גדולה.

רסג. בלימוד המוסר לא מרגישים את ההשפעה מיד, וזה כמו אדם בריא שאינו מרגיש שהוא בריא, כך בשעת הלימוד לא מרגישים את השפעת המוסר, אבל לאט-לאט במשך הזמן ניכרת ההשפעה, ולבסוף רואים ענבור תקופה שהוא אדם אחר לגמרי, ואינו אותו האדם כפי שהיה, אלא בריה חדשה.

תרופה לנפש

רסד. יש שתי תועלות בלימוד המוסר: האחת שיש בזה ביקורת עצמית, ויתכן שיש אצלו דברים הצריכים תיקון שאינו יודע מהם, ועל ידי לימוד המוסר יתגלו לו, ויתעורר לתקן אותם, ושנית יש בספרי המוסר גם עצות ודרכים כיצד לתקן את הדברים הצריכים תיקון.

וכשם שבבריאות הגוף, אם יש לאדם איזו מחלה צריך תחילה לגלות ולמצוא מה היא המחלה, ולאחר שידוע מה מחלתו יכול לקחת את התרופות לזה, והולך אל הרופא הגדול ביותר, שיבדק אותו וימצא מה המחלה, וייתן לו את התרופות המתאימות לזה, והרי הוא שמח בזה שידוע מה היא מחלתו וכיצד ניתן להתרפא ממנה.

כך גם בענייני רוחניות, צריך קודם לדעת שיש לו חטאים, שהחטא הוא חולי הנפש, ואם אדם אינו לומד מוסר, הוא כמו חולה שאינו יודע שהוא חולה, וכמו בבריאות הגוף שיש מחלות שאין רואים אותם, וצריך לעשות בדיקות מיוחדות לדעת אם הוא בריא או שאינו בריא, ובלא זה אי אפשר לדעת מצב בריאותו, כך גם בענייני רוחניות, ספרי המוסר מגלים את המציאות אם יש לו חולי הנפש. ולאחר שידועים מה היא המחלה הרוחנית, יכולים כבר לקחת את התרופות לזה, והתרופות הן העצות המבוארות בכל ספרי המוסר.

מחזק אחרים

רסה. סדר לימוד המוסר בשיבה, זה סדר שעושה חיזוק, שהלומד עצמו מתחזק וגם אחרים מתחזקים על ידו, ראשית מצד מה שרואים שהוא לומד מוסר ונהנה והמוסר משמח אותו, לומדים לעשות כמוהו, וגם מצד מה שהוא מתעלה ממילא זה גם משפיע על אחרים, כי אדם בעל מדרגה משפיע, עצם מציאותו משפיעה, והוא נעשה מוכוב שמכבדים ומעריכים אותו, כיון שרואים שיש לו הנהגה מסודרת של יראת שמים, ופעמים שאף מעריכים אותו יותר ממה שהוא באמת. כך המציאות.

התבוננות אחרי הלימוד

רסו. כתב באיגרת הגר"א שיש כאלה שלומדים ספרי מוסר ואינם מתעוררים, מפני שאחרי הלימוד שוכחים ומסיחים

האדם בזמן אנשי כנסת הגדולה הרי הם טעונים תיקון גם בדורות הבאים, ולכן כללם רבינו הקדוש במשניות ללמוד לדורות, רק שבכל דור מתחדשים ונוספים עוד דברים הצריכים חיוזוק - מלבד הדברים שהיו צריכים חיוזוק בזמן התנאים, ולזה נתחברו ספרי מוסר חדשים בכל דור ודור, כדי לעורר ולחזק את הציבור בכל הדברים הצריכים חיוזוק.

תפילה

רפא. שמעתי שהסבא מקלם אמר, למה אצל הראשונים לא מצינו שהיה להם זמן קבוע ללמוד מוסר, ואמנם יש ספרי מוסר מהראשונים, אבל לא היה קביעות לזה בציבור כפי שנהוג בימינו, ואמר הסבא כי אצל הראשונים התפילה הייתה כמו לימוד מוסר, והם לא היו צריכים ללמוד בספרי מוסר, כי התפילה נתנה להם חיוזוק כמו מוסר, שעל ידי התפילה מתחזקת האמונה ומקבלים בהירות האמונה ואף אמונה בחוש.

רפב. שמעתי מהגה"צ רבי אבא גרוסברד זצ"ל בשם הסבא מקלם שגם התפילה יש בכוחה להועיל כמו מוסר, אם אדם מתפלל בכונה ומרגיש את מה שהוא אומר, וחושב על מה שהוא מוציא מפיו, וגם לאחר התפילה אפשר לחשוב על זה, שיש הרבה ענייני אמונה ויראת שמים בנוסח התפילה, וכידוע מהכזרים שהתפילה היא מזון הנפש, וכשם שאדם זקוק למזון גשמי כמה פעמים ביום, כך צריך להתפלל שלוש תפילות ביום, שכל תפילה מקדשת ומקרבת את לבו לאמונה ליראה ולאהבה, וכל תפילה משפיעה, ונמשכת השפעתה עד לתפילה הבאה, שאז צריך להתפלל שוב כדי לקבל השפעה חדשה.

רפג. בימי שיש ושבט שאין סדרי מוסר קבועים בישיבות, אפשר לקבל השפעה מהתפילות של שבת, שיש בהם הרבה בקשות מיוחדות על רוחניות, כמו 'וְטוֹרָה לְבָנֵינוּ לְעֵבֶדְךָ בְּאַמְתִּי, וְיוֹתֵן חֻלְקָנוּ בְּתוֹרָתְךָ'.

אגדות הש"ס

רפד. מלבד ספרי המוסר, גם בגמרא עצמה יש הרבה דברי אגדה, ואמרו חז"ל (שבת פז, א) שדברי אגדה מושכים את לבו של אדם, והיינו כי אגדה הוא לשון משיכה, כמו שכתוב (שמות יב, כא) משכו וקחו לכם וגו', ובתרגום: אתנגידו, ודברי אגדה מושכים את הלב לאמונה, ומקרבים את האדם להקב"ה, וכל הש"ס ומדרשי חז"ל מלאים הרבה דברי אגדה המושכים את הלב ומשפיעים אמונה.

ראשונים

רפה. יש שטועים וחושבים שלימוד בספרי היראה הוא תקנה מחודשת שחידש רבי ישראל סלנטר, אך טעות היא בידם, והאמת כי הרבה ראשונים כתבו ספרי מוסר, מהם רבינו יונה שכתב את השערי תשובה, וכתב גם עוד שערים שאינם מצויים בידינו, כמו שער התורה ועוד, והרמב"ם בסוף כל ספר מיד החזקה כתב דברי התעוררות ומוסר, וכן ספר מורה נבוכים שהוא ספר על אמונה יש בתוכו הרבה דברי מוסר, וגם הטור והשו"ת ערוך מעתיקים מדבריו, ויש עוד ספרי מוסר רבים שכתבו הראשונים, כמו חובות הלבבות, וארחות חיים להרא"ש, וכל אחד כתב את הדברים שהיו נצרכים לחיוזוק בני דורו.

הספרים המקובלים

רפו. שאלה: האם בסדר מוסר צריכים ללמוד דווקא את הספרים המקובלים? רבינו שליט"א: כן. שערי תשובה, מסילת ישרים, חובות הלבבות וארחות צדיקים.

שאלה: יש בחורים שרוצים ללמוד בספרים של מחברי זמנינו... רבינו שליט"א: את זה אפשר בזמנים אחרים. סדר מוסר הוא סדר ליראת שמים, שבו דורשים מן האדם סדרויות.

פנים יפות, וכפי שמאריך גם בספר תומר דבורה כיצד צריכה להיות ההנהגה בין אדם לחברו, בלי לדבר לשון הרע, ובלי לצעוק, דיבורו נבחת ואינו מרים את קולו כמו שכתב באיגרת הרמב"ן, ועל ידי זה החיים מאושרים.

לחזור ולעורר

רעג. אנו מדברים תמיד על חשיבות הקביעות בספרי המוסר, ויש לחזור ולעורר על כך שוב ושוב, בדוק ומנוסה הוא, שמי שלומד ספרי מוסר בקביעות בכל יום, לא רק שנעשה צדיק, אלא גם חי חיים מאושרים, וכל הבית מתמלא שמחה, על ידי לימוד המוסר זוכים לרוחניות וגם לגשמיים.

רעד. דיברנו כבר פעמים רבות ועדיין יש צורך לחזור ולעורר על זה, שלימוד המוסר הוא דבר גדול וחשוב מאד ונותן חיים מאושרים. רבים סיפרו לי שלא היו רגילים בלימוד המוסר, והתחילו ללמוד מוסר בקביעות, ועל ידי זה הרגישו שינוי גדול בכל חייהם, שנעשו שמחים ומאושרים יותר, וכל החיים מסודרים על פי היראה והמוסר.

גדולי הדורות

רעה. ראיתי בספר הזיכרון 'בית מדרש' שיצא לאור אחרי פטירתו של מרן הגאון רבי חיים עוזר זצ"ל, שהובא שם מקבלותיו, קבלה שרשם לעצמו בכתב ידו 'לעיין בכל יום לכל הפחות שעה קלה בספרי מוסר כמו שערי תשובה ומסילת ישרים וספרים הדומים להם, ולחשוב בכל יום חשבון הנפש', והרי כידוע רבי חיים עוזר היה עסוק ועמוס מאד בצרכי הכלל, ועם כל זה קבע זמן בכל יום ללימוד המוסר.

רעו. מרן הגרי"ז זצ"ל היה לומד בכל בוקר פרק בספר מסילת ישרים, וכשסיים את הפרק האחרון התחיל למחרת שוב מתחילת הספר. ומסופר שגם בצעירותו, כשהיה בבית אביו מרן הגרי"ח זצ"ל, הוא ישב ולמד בספר חובות הלבבות, והגרי"ח ראהו ואמר לו שימשיך ללמוד בזה, כי זה 'שולחן ערוך של אידישקייט'.

רעז. מרן הגרא"מ שך זצ"ל הקפיד מאד על סדר המוסר, וגם לעת זקנתו היה טורח בשארית כוחותיו לעלות לסדר המוסר בישיבה, ולפעמים הייתה הדרך נמשכת חצי שעה מהבית עד שהגיע למקומו בישיבה ללמוד מוסר בזמן סדר המוסר, גם בתקופה האחרונה שזה היה קשה לו מאד, הוא התאמץ בזה, מפני שידע את החשיבות של זה, וכן בצוואתו ביקש על מחשבה אחת של מוסר.

פרקי אבות

רעה. בכל דור ודור נתחברו ספרי מוסר חדשים הנצרכים לאותו הדור, וכפי שרואים במסכת אבות שיש בה הרבה דברי מוסר ליראת שמים ולמידות טובות, ובתחילה הובאו שם דברים מאנשי כנסת הגדולה, ולאחריהם מכל הזוגות עד רבינו הקדוש, ומשאר תנאים שאמרו דברי חיוזוק ומוסר.

וראיתי פעם בספר אחד שמבאר כל דברי התנאים שבפרקי אבות, שכל אחד אמר דברי חיוזוק כפי הנצרך לבני דורו, שהיו צריכים אז לעורר ולחזק את הציבור באותו הענין.

רעט. פרקי אבות מלאים בהנהגות טובות ועצות ודרכים נגד היצר הרע, ובמשנה הראשונה באבות אמרו 'משה קיבל תורה מסיני', ופירש שם הברטנורא 'לומר לך שהמידות והמוסרים שבזו המסכת לא בדו אותם חכמי המשנה מלבם אלא אף אלו נאמרו בסיני', והיינו שכל ענייני המידות הטובות הנזכרים בפרקי אבות הם חיובים שנאמרו למשה מסיני, ואמרו (ב"ק ק, א) האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות, ועל ידי שמקיימים מילי דאבות בשלמות, זוכים למדרגת החסידות.

רפ. כל הדברים שאמרו התנאים שבפרקי אבות לבני דורם, הכניסם רבינו הקדוש במשניות, שכל אלו הדברים נצרכים גם לדורות הבאים, וכל הדברים שהיו שטוים ותיקון מצד טבע

הפרק הראשון

רצה. ראיתי כתוב בשם הגה"צ רבי יוסף שלמה הורביץ זצ"ל שמי שלומד את הפרק הראשון במסילת ישרים על כלל חובת האדם בעולמו, מהו יסוד ושורש העבודה התמימה, וחזור על זה הרבה פעמים, על די זה הוא נעשה לאדם אחר, כי הוא זוכר את זה, מהו העולם הבא ומהו העולם הזה ומה ההבדל.

רצו. מי שידע את הפרק הראשון של המסילת ישרים בביאור כלל חובת האדם בעולמו, אם הוא חושב על זה תמיד, ואינו מסיח דעתו מזה, מובטח לו שיהיה צדיק, אמנם יש עוד הרבה דרגות של זהירות וזריזות וכו', אבל בפרק הראשון כתוב היסוד שכל המעשים והמחשבות יהיו לשם שמים, ושלא יהיה לו שום תכלית אחר בכל מעשה שיעשה אם קטן ואם גדול אלא להתקרב אליו יתברך.

רצו. מי שיעיין במסילת ישרים יראה מיד את החידושים, כבר בפרק הראשון, איהו חידושים שהוא אומר! איזו מטרה צריכה להיות ובאיזו נהגה לו להתנהג, הנהגה כזו שהאדם יהיה מאושר בה.

רצו. שמעתי מאחד שהוא נהנה מאד ללמוד את הפרק הראשון במסילת ישרים, ואינו מתקדם הלאה, אלא חוזר שוב ושוב על ההקדמה ועל הפרק הראשון בביאור כלל חובת האדם בעולמו, ובכל פעם שהוא חוזר על זה הוא מרגיש השפעה, כמובן שצריכים גם לדעת את שאר הפרקים שיש בהם ידיעות חשובות, אבל גם הפרק הראשון לבד יש בו תועלת מרובה, ואמנם זהו רק אם מרגיש טעם בלימוד הזה, ומרגיש שהדברים מעוררים אותו ומשפיעים עליו, אבל אם חוזר מתוך שעמום, זה לא משפיע, ורק מי שמרגיש טעם ונתנה מהדברים האלו, אז בכל פעם יש עוד השפעה ועוד השפעה.

חובות הלבבות

רצט. חובות הלבבות הוא ספר שלם על מה שחייבים עם הלב, שהלב יהיה לב לפי שולחן ערוך, והגרי"ח מברסקא אומר פעם כי החובות הלבבות הוא שולחן ערוך של אידשקייט, שולחן ערוך של יהדות, ומה שכתוב שם זה לא רק מידת חסידות, אלא עיקר היהדות וקיום התורה, ואמנם המחבר נקרא 'החסידי' בעל חובות הלבבות, אבל דבריו אינם מידת חסידות אלא 'חובות' שכל אחד מחויב לקיים אותם.

ש. כיום נדפס חובות הלבבות עם פירוש י"ב טובי, שהוא תרגום דברי החובות הלבבות לשון הקודש בשפה פשוטה וברורה שקל מאד להבין את דבריו, ואמנם גם השפה של החובות הלבבות כפי התרגום הראשוני הנדפס, היא שפה יפה מאד, אבל היא שפה עתיקה ואינה בלשון המדוברת בזמנינו. אמנם למי שמכיר ומבין זה מאד מעניין ונעים, לשון פיוטית כזו.

שא. ספר חובות הלבבות הוא מהקדמונים, ויש בו עשרה שערים על ענוה ועל חשבון הנפש ועוד, ומבאר שלושים חשבונות שאדם צריך לחשוב עליהם ולא להסיח דעתו מהם, שאם יסיח דעתו אפילו לזמן קצר מיד עלול להיכשל, וכמו שכתב שם בשער יחוד המעשה פ"ה "אתה ישן לו והוא ע"פ לך", היינו שהיצר הרע ער לפתות את האדם בכל רגע, ואם יסיח דעת מחשבון הנפש מיד ישלוט עליו היצר הרע.

שב. היה אחד שראה פעם את החובות הלבבות בשער חשבון הנפש, שיש בו שלושים חשבונות, ונבהל מאד, וכבר פחד ללמוד חובות הלבבות, אך וכי זו היא הדרך? הרי זה חיוב, חובות הלבבות, וזה שולחן ערוך שצריך לדעת! כל אחד לפי כוחו, ויש בו עשרה שערים, כגון על ביטחון, ועל כניעה, מה זה ביטחון, ומה זה מידת הענוה, איך זה ומה זה, ולא כל אחד יודע מה זה ענוה, וצריכים ללמוד כדי לדעת את זה.

שג. השער הראשון בחובות הלבבות שער הייחוד זה חלק שקשה להבין, ורק בסוף השער שם שמדבר על הייחוד שאין

שערי תשובה

רפז. רבי ברוך בער זצ"ל אמר פעם על השערי תשובה של רבינו יונה "ער האט אויסגעטראטן א שוסיי פון תשובה", ובתרגום מאידיש: רבינו יונה סלל לנו כביש של תשובה, אם אין כביש צריכים ללכת בדרך עפר וקשה להתקדם ולנסוע, אבל כשיש כביש אפשר להתקדם ולנסוע מהר, וכך זה עיקר התשובה של רבינו יונה, עשרים עיקרים שהם דרך סלולה לתשובה, ואפשר בנקל להתקדם בהם.

רפה. שמעתי שהחפץ חיים בשיחותיו היה מזכיר הרבה מספר שערי תשובה, והיה מביא את לשונו ומבארו, כך הייתה דרכו בשיחות שאמר בישיבתו, וגם בשאר מקומות שהיה מדבר דברי חיזוק, כידיעו שהיה מניע להרבה מקומות למכור את ספריו, והיה מדבר שם בפני הציבור דברי חיזוק.

רפט. אנוחנו כולנו יבעלי תשובה, כי כל אחד צריך תשובה, ואין מי שלא צריך תשובה, כל אחד אם יפשפש במעשיו מיום עמדו על דעתו, מגיל בר מצוה, וכי לא היה שום ביטול תורה, הרי זה דבר שכמעט לא שייך במציאות. ואפילו מי שאינו יודע בעצמו על דבר שנכשל וצריך תשובה, מכל מקום הרי אפשר להשיג עוד מדרגה, וצריך תשובה על זה שלא הגיע למדרגה יותר גבוהה, ולכן צריכים ללמוד את השערי תשובה.

מסילת ישרים

רצ. ידוע כי הגרי"א מוויילנא התפעל מאד מספר מסילת ישרים, שהוא ספר על פי קבלה וגם מובן בפשטות, וקנה את הספר בדמים מרובים, ואמר שאם היה המתבר בחיים, היה הולך אליו ברגל להקביל פניו.

רצא. רבי חיים מוואלוז'ין אמר לתלמידו רבי זונדל מסלנט "כל ספרי מוסר טוב ללמוד אך ספר מסילת ישרים יהיה מנהלך", כל ספרי המוסר הם טובים ומשפיעים, אך בפרט ספר מסילת ישרים הוא 'המנהל', שנותן דרך ושיטה לפי כוחות הנפש כיצד להיות בעל אמונה, והאיך להתקדם בכל המדרגות ולהיות בעל זהירות וזריזות ונקיות וכל המדרגות עד קדושה, וכמו שאמר רבי ברוך בער על השערי תשובה, שהוא סלל לנו כביש של תשובה, כך גם המסילת ישרים נותן דרך ומסילה כיצד להתקדם בכל המדרגות בעבודת השם.

רצב. המסילת ישרים כולל את כל ספרי המוסר בקיצור נמרץ, ונותן דרך ושיטה על פי כוחות הנפש, כיצד להתקדם בכל המעלות עד לקדושה ולרוח הקודש, וזוהי הדרך גם בשבילנו, בשביל כל אחד ואחד, בין צעיר ובין מבוגר, ללמוד בקביעות את המסילת ישרים ולהתבונן בכל מילה ומילה מדבריו.

רצג. יש הרבה מעלות במסילת ישרים, זהירות וזריזות וכו', ובהזירות עצמה יש הרבה מדרגות ופרטים, וכן בשאר המעלות יש הרבה מדרגות, ומרן המשגיח האור יחזקאל זצ"ל אמר פעם כי אמנם סדר העלייה הוא כמו שאמר רבי פינחס בן יאיר תורה מביאה לידי זהירות ואחר כך זריזות וכו', אבל אין צורך להיות מושלם בזהירות כדי להתחיל ולעסוק בזריזות, אלא יש לקיים קצת מכל מדרגה כפי כוחו, קצת זהירות, וקצת זריזות, וכן בכל המעלות, אפשר לקיים קצת מכל מדרגה גם לפני שיש שלמות במדרגות הקודמות לזה.

רצד. יש כאלה שחושבים כי כשלומדים ספר מסילת ישרים מידת הזהירות מיד הם יכולים להיות זהירים, וכשאינם מצליחים הם מתייאשים ומפסיקים באמצע.

אבל באמת התחלת לימוד המוסר הוא לדעת את הידיעות, וכדאי לקרוא במהירות את הידיעות, ולחזור עליהם שוב ושוב, כדי לקבל בקיאות בהם, לא משנה באיזה ספר, העיקר ספר שיש שם דברי מוסר, וזה ישפיע עליו שבהמשך הזמן יחשוב על זה הרבה פעמים, ואז יוכל לקיים מה שלמד.

ללמוד בזה אמר כי זה משנה את כל החיים שלו, ומאז שהתחיל לעסוק בזה, כל התפילה וכל המחשבות שלו הם אחרות לגמרי.

תומר דבורה

ש"ט. בספר לב אליהו (ח"ג עמוד לא, קצא) כתב שבתלמוד תורה דקלם היו לומדים בשבת ספר יתומר דבורה, כי בלימוד ספרי מוסר אחרים אפשר שיבוא לידי התמרמרות, ואף על פי שלאחר הלימוד נעשה שמח ביותר, מכל מקום יש שאלה אם כדאי לימוד כזה בשבת, ואילו בספר תומר דבורה לומדים את גדלות האדם, שיכול להידימות במידותיו להקב"ה, והוא ספר שמרגיע ונותן הרגשה נעימה מאד.

דברי אמת

ש"י. היה אצלי תלמיד צעיר שביקש חיזוק, והשאלתי לו את הספר 'דברי אמת', מהגאון רבי אלכסנדר משה לפידות זצ"ל, שהיה תלמיד של רבי ישראל סלנטר ומגאוני הדור באותו הזמן, והוא צוואה שכתב לבניו בהיותו בן שמונים שנה, ומסרה לאיש סוד שיפרסם אותה בעילום שם, וכתובים בה הרבה מהנהגותיו בתורה ובמידות טובות, דברי חיזוק המשפיעים מאד! וסיפר לי אותו תלמיד שקיבל מזה תועלת רבה.

פלא יועץ

ש"יא. יש עוד ספרי מוסר שנותנים הדרכה, כמו ספר 'פלא יועץ' להצדיק רבי אליעזר פאפו, שיש בו הרבה עצות וחיזוק, על הרבה עניינים לפי סדר האל"ף בי"ת, והוא ספר נפלא! וכשלומדים ועוסקים בספרי מוסר, אזי מתקדמים ומתקדמים, וכל אחד יכול להתקדם ולהיות אדם גדול.

חוסן יהושע

ש"יב. יש ספרים מיוחדים לחיזוק בתורה, כגון ספר 'חוסן יהושע' לרבי יהושע היר, שמאריך בדרכי ההצלחה בתורה, כל אחד לפי מצבו איך ובאיזה צורה הוא יכול להצליח בתורה, ויש בו הדרכה כיצד דרך הלימוד לבני תורה העוסקים בתורה כל היום, וגם מה הדרך לבעלי בתים העוסקים בפרנסה, שאינם יכולים ללמוד כל היום, אבל טוב קובעים עתים לתורה, מה היא דרך הלימוד המתאימה להם, ובאיזה צורה ילמדו כדי שיצליחו בתורה.

ספרי החפץ חיים

ש"יג. החפץ חיים היה גדול הדור, וכתב במשך ימי חייו הרבה ספרים לזכות את הרבים, ובראש ספריו הדפיס הסכמות שקיבל מחכמי דורו, והחזון איש אמר כי החפץ חיים היה גדול יותר מהמסכמים עליו, ואף על פי כן בגודל ענוותנותו לקח מהם הסכמה.

ומסתבר כי טעם הדבר הסכמות רבות, מפני שכל תכלית כתיבת ספריו היה לזיכוי הרבים, בתחילה הוציא את החפץ חיים ושמירת הלשון על הלכות לשון הרע, כי הבין שבדורנו עיקר העבודה היא שמירת הפה אשר בגללו חרב בית המקדש, וכן ספר 'תורת הבית' לחיזוק לימוד התורה, וספר 'ימחנה ישראל' שנכתב לתועלת היהודים שנלקחו לצבא, וכן שאר הספרים נכתבו לשם זיכוי הרבים, ולכן לקח הסכמות מכל חכמי דורו, כדי שיתקבלו ספריו, והציבור ישתמשו בהם, ועל ידי זה יתרבה ויתפשט זיכוי הרבים ביותר.

ש"יד. ספרי החפץ חיים הם ספרים נפלאים, ושמעתי מעשה שהיה עם בחור שיצא לתרבות רעה עד שנעשה מחלל שבת רחמנא ליצלו, ומישהו השפיע עליו שיתחיל ללמוד בקביעות בכל יום שתי הלכות בספר חפץ חיים ושמירת הלשון, והוא אכן התחיל ללמוד חפץ חיים ושמירת הלשון, ועל ידי זה התפתח

עוד מלבדו, שהכל בידי שמים, וגם זה לא פשוט. אבל אחר כך בא שער הבחינה, שמאריך בגודל טובות הבורא, על האדם עצמו בפרט, ועל כל העולם, איך שכל העולם מתנהל על פי השגחה, ואחר כך שער עבודת אלוקים, ושער הביטחון, ושאר השערים, הכל דברים חיוניים.

ארחות צדיקים

ד"ש. יש הרבה ספרי מוסר, והספר הקל ביותר הוא ארחות צדיקים, שהוא ספר קדמון, ואמנם גם שערי תשובה לרבינו יונה הוא ספר קדמון, אבל שם כתוב יותר דרשות, ויותר בחריפות, וכן חובות הלבבות הוא מהקדמונים, אבל ארחות צדיקים כתוב בצורה פשוטה יותר, ומביא גם מהראשונים שלפניו, ובפרט לילדים זה ספר מתאים מאד.

ש"ה. דיברנו לאחרונה על ספר ארחות צדיקים, והיו שהבינו כאילו שהוא ספר המתאים לילדים ולא למבוגרים, אך לא זו כוונתנו, ורק באנו לומר, שגם מי שאין לו טעם בלימוד ספרי המוסר האחרים יוכל למצוא טעם בלימוד הארחות צדיקים, כי הוא ספר השווה לכל נפש, וכתוב בצורה קלה ומובנת לכל אחד.

ואפילו ילדים שאינם ברי דעת ללמוד מסילת ישרים וספרי מוסר אחרים, יכולים הם להבין את הארחות צדיקים, ושמעתי גם מאחד שעוסק בחינוך ילדים, ומלמד אותם בספר ארחות צדיקים, והם נהנים מאד מזה. זו הייתה הכוונה, לא שהוא ספר המתאים רק לילדים, אלא אפילו לילדים יש בזה תועלת גדולה.

והוא ספר קדמון שהובא כבר במהרש"א בחידושי אגדות, ודרכו להביא הרבה מהראשונים שלפניו, כגון הרמב"ם, שערי תשובה, חובות הלבבות ועוד, והוא ספר שמשפיע מאד!

ראשית חכמה

ש"ז. בספר מגיד מישירים הובא שהמלאך אמר לבית יוסף שילמד בכל יום בספר חובות הלבבות, ורק על ידי זה זכה להיות 'בית יוסף' ולחבר את 'השולחן ערוך', וראיתי באחד האחרונים שכתב ועייין שם הגדולים להחיד"א מערכת ספרים (ועוד) כי המגיד אמר ללמוד 'חובות הלבבות' מפני שבזמנו לא היה עדיין הספר 'ראשית חכמה', ועכשיו שזכינו לספר ראשית חכמה שגם מביא דבריו מחובות הלבבות, היה יותר טוב ממנו, ועדיף ללמוד בו.

בכל דור נותנים מן השמים ספרי מוסר כפי הנצרך לאותו הדור, ואם בתחילה היה מספיק הספר חובות הלבבות, הרי שבהמשך נתמעטו הדורות, וצריכים גם ראשית חכמה שכולל ומביא מהחובות הלבבות בתוספת דברים, וכן בדורות מאוחרים יותר נתחברו עוד ספרי מוסר חדשים, הפותחים את העיניים לראות דברים שלא חשבו עליהם, ועל ידי לימוד המוסר יחד עם התורה תבלין, זוכים להתגבר על היצר הרע וללכת בדרך הישר.

אגרת הרמב"ן

ש"ז. שמעתי על אחד שנפטר וציווה לבניו ללמוד פעם בשבוע את אגרת הרמב"ן, כל מה שכתוב שם על ענוה ועל כעס ושלא להחשיב את עצמו, דברים פשוטים וחשובים, וכשבאתי לנחם את בניו ביום השבעה סיפרו לי שהם כבר עושים זאת ולומדים אגרת הרמב"ן, כפי שכתב להם בצוואתו, וזה משפיע שזוכרים ולא שוכחים את האמונה. וכן כל דבר שמזכיר משפיע.

ספר העיקרים

ש"ח. שמעתי על בחור שלא היה לומד מוסר, והתחיל ללמוד מוסר בספר העיקרים, שיש בו ענייני אמונה, וידוע שבתולדות אהרן על התורה מצוין מדברי חז"ל על הפסוקים, ודרכו לציין משניות וגמרות וזוהר, ונוסף לזה מביא רק מספר העיקרים וספר העקדה, שהם ספרי יסוד שמבארים מה זה אמונה, ויש שם דברים פשוטים ומובנים, לא סודות התורה, והבחור שהתחיל

ארחות יושר

שיט. [מתוך דברים במעמד סיום מחזור לימוד בספר ארחות יושר:]
 ספרי המוסר נותנים הדרכה ומגלים את האמת, וכמו שכתב המסילת ישרים בהקדמתו שיש דברים ידועים שאנשים שוכחים אותם, כך הטבע ששוכחים את הדברים הנוגעים לחיי נצח, תורה ומצוות ומעשים טובים, כי הנשמה נמצאת בתוך גוף, הגוף דורש את מה שמתחשק לגוף והנשמה רוצה את שלה, והיצר הרע של טבע הגוף הוא חזק ומושך מאד, ולזה צריכים את הקביעות בספרי המוסר. וספר 'ארחות יושר' הוא בדיקת ספר המתאים לפי צרכי הדור, דברים שהדור צריך חיזוק בהם, וכמו שכתב מרן הגרי"ח שלי"א בהקדמתו.

בנין עולם

שב. ספר בנין עולם יש עליו הסכמה ממרן המשגיח האור יחזקאל זצ"ל, והוא ספר נפלא, ורוב הדברים שם אינם מהמחבר, אלא מביא מדברי הראשונים והאחרונים במעלת לימוד התורה, ונקרא 'בנין עולם' על פי מה שאמרו (ברכות סד, א) "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר וכל בניך לימודי השם רוב שלום בניך אל תיקרי בניך אלא בוניך", תלמידי החכמים שעוסקים בתורה הם בוני העולם.

מעשי הגדולים

שבא. צריכים לחיות כל הזמן במחשבה ובהתבוננות מה אנו חייבים לעשות, ואמנם אין זו עבודה קלה כל כך, והדרך לזה היא רק אם לומדים בכל יום ספרי מוסר, או שומעים דברי מוסר, וכן אם קוראים סיפורי צדיקים ממעשי הגדולים, ואין הכוונה למופתים ומעשים נפלאים שהם דרגות גבוהות ואינם בשבילנו, אלא הדברים הפשוטים, כיצד הם חיו בחיי היום-יום שלהם, על מה חשבו ומה היה מונח להם בראש, האמונה הפשוטה.

הקדמות האחרונים

שבב. אני זוכר אחד שלמד בישיבה שהיה אוהב לעיין ולקרוא בהקדמות של ספרים מגדולי האחרונים, שהם כמו ספר מוסר, איך שכותבים על עצמם בעוונה ומבקשים שלא לסמוך עליהם להלכה, ומודים להקב"ה על כל העבר. ובאמת זכה להיות מוכה הרבים מאד.

מידות

הטובים, וזוהי כוונתו, לא לשם כבוד או משהו אחר אלא כדי להתחנך ולקבל את המעלות האלה, זה משפיע עליו לקבל מידות טובות.

וכמו שכתב הרמב"ם על המשנה (אבות ג, טו) הכל לפי רוב המעשה, שרבינו מעשי חסד משפיע אהבת חסד, וזהו כשעושים מתוך אהבת חסד ואהבת הבריות, אבל אם עושים מתוך קושי וחוסר אהבה יהיה יותר גרוע, וצריך לעשות מתוך אהבה, שהוא אוהב את זה ורוצה להתרגל בזה ולחזק את אהבת הבריות, ואז במשך הזמן ההרגל נעשה טבע, והמידה הטובה נשרשת בטבעו.

שכה. מעשה באחד שהיה כועס הרבה בביתו בערב שבת אחרי הצהריים, שזה זמן של לחץ בבית להכין את צרכי השבת, והוא היה מתרגז וכועס, והבין כי הכעס זו מידה רעה, ובא לבקש עצה כיצד להיגמל מזה.

ושאלוהו האם הוא צועק כשהוא כועס, והשיב כי אכן הוא צועק, ויעצו לו שישתוק ולא יצעק בשעת הכעס, וניסה שבעו אחד והצלח

לגמרי וחזר למוטב, והיום הוא מרביץ תורה בחוץ לארץ. כזו תועלת יש בלימוד ספרי החפץ חיים.

שטו. בספר אפיקי ים (חלק שני בתחילת הספר) מביא מאחד הרבנים בדור הקודם, שמי שילמד בספרי החפץ חיים, זה ישפיע עליו מאד, ויקבל השפעה עצומה, וזה לשונו שם: ללמוד בכל יום ספרי מוסר, ובפרט בספרי חפץ חיים ושמירת הלשון, והלומדים עם חבורה יקבעו לפחות איזו פעמים בשבוע ללמוד בהם, כי אין קץ להתועלת היוצא מזה כאשר ראינו בחוש, ע"כ.

וכן הרבי מגור בעל 'אמרי אמת' זצ"ל כשראה את הספר חפץ חיים, כתב מכתב לכל חסידיו להתחזק מאד בלימוד הספר הזה, כי הרגיש בעצמו עד כמה הדברים משפיעים.

שטז. ספרי החפץ חיים משפיעים מאד על מי שקורא בהם, כל ספרי החפץ חיים משפיעים, בכוח קדושתו, שהם דברים היוצאים מן הלב, עם הקדושה של החפץ חיים, וידוע שהדיבור אמר על החפץ חיים שהוא נחשב בשמים כמו תנא, לכן ספריו משפיעים מאד.

החפץ חיים (בסוף הפתיחה להלכות איסורי לשון הרע) כתב על דברי הראשונים "אשר דבריהם קדושים וטהורים, בושרות כמראה הלפידים, ובודאי שמרו את עצמם ממידה גרועה הזו עד תכליתה, על כן דבריהם פועלים מאד בלב קוראיהם", וכל זה ניתן לומר גם על החפץ חיים בעצמו.

שיז. נכנס אלי אחד וסיפר שלמד הלכות לשון הרע בספר חפץ חיים והוא יודע את כל ההלכות, אבל לא היה לומד את דברי המוסר שבספר שמירת הלשון, מפני שהיה סבור כי די בזה שהוא יודע שאסור לדבר לשון הרע ולא צריך יותר מזה, אבל לאחרונה שמע כי כדאי מאד ללמוד גם את דברי המוסר שבספר שמירת הלשון, ואכן התחיל ללמוד את זה ומאז השתנה לגמרי, הלימוד בספר שמירת הלשון שינה את כל ההשקפות שלו, והוא מרגיש שנהפך לאדם אחר וחי חיים מאושרים, כי דברי המוסר נותנים לאדם חיים מאושרים.

אור יחזקאל

שיח. גם בדורות האחרונים נתחברו ספרי מוסר, אורחות צדיקים, מסילת ישרים, אור ישראל ועוד ספרים, עד לדורנו אנו שנתחברו ספרי מוסר מגדולי הדור, וכגון ספר אור יחזקאל ממרן המשגיח זצ"ל, שיש בו הרבה שיחות ומכתבים עם דברי חיזוק והדרכה כיצד אדם יכול להתגבר על היצר הרע ולחיות חיים ישרים בשמחה.

תפילה על מידות

שבג. רבי ישראל סלנטר כתב (אור ישראל מכתב יד) שתפילה לבד אינה מספיקה לתיקון המידות, אלא צריכים גם ללמוד מוסר לידע את הדרכים הטבעיות המועילות לזה, ומי שמתפלל על תיקון המידות בלי שיוודע את הדרכים לזה, הרי הוא כמו שמתפלל לראות בלי עיניים, שזה לא שייך במציאות. אמנם התפילה יכולה להועיל שיבין שצריך ללמוד מוסר, שעל ידי זה יחד עם התפילה יוכל לזכות לתיקון המידות.

הרגל נעשה טבע

שכד. שלמות המידות זה לא פשוט וצריך לזה שינוי הטבע, אך זהו החיוב, לשנות את הטבע עד שיהיו מידות טובות, כמבואר ברמב"ם פ"ז מהלכות תשובה, ושייך לשנות את הטבע; אם אדם עושה פעולות של מעשים טובים עם כוונה לקבל טעם במעשים

חסד, עד שהקימו ארגונים ומוסדות צדקה וחסד, ושיטפו עוד הרבה אנשים בחסד שלהם, והכל התחיל ממה שעשו מעולות קטנות של חסד, שעל ידי זה נתחזק בהם הטבע של אהבת החסד.

ויש לזה סיבה גם מצד ההשגחה, שאם אדם עוסק בחסד מתוך אהבת חסד, מן השמים נותנים לו שכר מידה כנגד מידה שיוכה להוסיף עוד חסד, ונותנים לו כוחות שיוכל לעשות עוד מעשי חסד, וכמו שאמרנו (אבות ד, ט), ששכר מצוה - מצוה, ומצוה גוררת מצוה.

של. אבל זה תלוי עד כמה שעושה לשם שמים בלי חשבונות ובלי נגיעות, ואם עוסק בחסד מפני שרוצה פרנסה וכבוד ולא מתוך אהבת החסד, אין לו סייעתא דשמיא כל כך, ורק אם כוונתו להיטיב לאחרים מתוך אהבת החסד, בלי נגיעות ובלי חשבונות, אזי הוא זוכה להצלחה ולסייעתא דשמיא, ולכן רואים שיש כאלו שמצליחים במעשי החסד ויש אחרים שאינם מצליחים, והטעם לזה מפני שתלמי אצל כל אחד עד כמה כוונתו לשם שמים.

שלא. לפעמים אדם מתחיל לעסוק בחסד מתוך אהבת חסד, ובמשך הזמן ממכדיש אותו עבור מעשי הטובים, ונהנה מן הכבוד, עד שהכבוד נעשה אצלו לעיקר, וכבר עושה את החסד לשם הכבוד ולא מתוך מידות טובות, ובכונן זה אמר פעם מרן הגאון רבי חיים עוזר זצ"ל שמתוך לשמה בא לידי שלא לשמה, והכרתי בעל גמ"ח אחד שהיה מלווה כסף לאנשים, ולעת זקנתו הפסיק להלוות באומרו כי צריך שיהא הרבה כסף בגמ"ח... והיינו שמתוך לשמה בא לידי שלא לשמה, וכבר נמשך אחר חמדת הממון, וביקש שיהיה לו גמ"ח עם הרבה כסף.

שלב. שמעתי עובדא ממרן החזון איש זצ"ל, שהגיע אליו אדם צעיר בעל מדרגה, שהיה צריך לעסוק במצוות שאי אפשר לעשותן על ידי אחרים, וההלכה היא שאם אין מי שיעשה את המצוה במקומו, הרי הוא מחויב לעשותה גם על חשבון לימודו, אבל סוף סוף היה חסר לו לימוד התורה, והביע את צערו בפני החזו"א. ואמר לו החזון איש, שכאתה עוסק בדברים טובים כאלה שאתה חייב בהם, ועושה חסד מתוך אהבת חסד, אתה מתעלה בזה, כי מידת החסד מתחזקת בך, ואתה נעשה בעל מדרגה יותר גבוהה, וזה משפיע גם על התורה שלך, שהיא תורה אחרת, תורה של אדם בעל מדרגה! כמו שמצינו שיש מעלה בתורה שיש עמה חסד, שנקראת תורת חסד (סוכה מט, ב), ואמנם שם מדובר שהתורה עצמה היא חסד, שמתלמד תורה לאחרים, אבל גם כשעושה חסד שהתורה מחייבת, הרי הוא מתעלה ומתקדש בזה, ועל ידי זה גם התורה שלו היא תורה אחרת, באיכות יותר טובה!

חסד כהלכה

שג. הגמרא מביאה (רי"ה יח, א) על רבה ואביי שהיו מבית עלי שנגזר עליהם שכל הדורות ימותו בגיל צעיר, אבל רבה האריך ימים וחי ארבעים שנה מפני שעסק בתורה, ואביי האריך ימים יותר וחי ששים שנה מפני שעסק גם בגמילות חסדים, ולכאורה הרי גם רבה בודאי ידע שאם יעסוק בגמילות חסדים, תהיה לו יותר אריכות ימים, ומדוע לא עסק גם הוא בגמילות חסדים כמו אביי?

הביאור בזה פשוט, שמצוות חסד היא רק אם החסד מזדמן לאדם ואין מי שיעשה במקומו, אבל אם יש מי שיעשה וזו מצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, אזי יש בזה איסור ביטול תורה, שכך ההלכה (מו"ק דף ט' וברמב"ם פי"ג מית"ח) שרק אם אין מי שיעשה את החסד אזי האדם חייב לעשותו ואין זה ביטול תורה, אבל אם יש אחרים שיעשו, זה ביטול תורה ואסור לעשות את החסד, אלא צריך ללמוד. ואביי שעסק גם בגמילות חסדים, מן השמים נזדמנו לו חסדים שאי אפשר לעשותם על ידי אחרים, שהיה מחויב לבטל תורה בשבילם, אבל אצל רבה היו אחרים שעשו את החסד, ואם יתבטל מלימודו ויחפש לעשות חסד, זה לא מביא לאריכות ימים!

שד. "הגיד לך אדם מה טוב ומה השם דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד" (מכ"ה ו, ח), לכאורה משפט וחסד הם תרתי דסתרי, כי משפט הוא מידת הדין, וחסד זה רחמים. אבל הביאור בזה כי גם חסד צריך להיות על פי המשפט, כפי משפט התורה ולא סתם מצד הטבע, ומי שעושה חסד מתוך רחמנות

ולא צעק, אבל זה היה עבורו מאמץ נפשי קשה מאד, ושוב בא ושאל מה לעשות וכיצד יוכל לעמוד בכל יום ששי במאמץ נפשי כזה, ואמרו לו שאף על פי כן ינסה להמשיך, וניסה וראה כי בשבוע השני היה יותר קל, ואחר כך עוד יותר קל, עד שהפסיק לגמרי לכעוס, והכעס כבר לא מתעורר אצלו.

והיינו כמו שפעולה בקום ועשה, כגון צדקה, משפיעה על הטבע שיהיו בו מידות טובות, כך גם התגברות בשב ואל תעשה משפיעה, ובכל התגברות נוספת זה נעשה יותר קל, והטבע משתנה לטובה.

שכו. אך כל זה הוא כשר מתגבר מתוך הבנה שזהו הטוב וכך כדאי לעשות, אבל אם שותק מפני שמוכרח לשותק, וכופה את עצמו נגד הטבע בלי הבנה, זה יותר גרוע, כי הוא רוצה לצעוק ואינו יכול, ומתוך כך הכעס מתחזק אצלו יותר. וכעין זה שמעתי בשם החזון איש כי אדם שעושה חסד בעל כורחו ולא מתוך אהבת חסד לו יותר גרוע, כי בכל פעם שהוא עושה את החסד שוב אכפת לו מזה, ומתחזקת בו המידה הרעה של צרות עין ושנאת החסד, כי הוא עושה כן עם התנגדות הנפש, נגד הטבע, ומחזק בזה את המידה הרעה אצלו. וצריך להתרגל בחסד מתוך אהבת החסד, ולא בכפייה עצמית, ובכך תיקבע מידת החסד בנפשו.

אהבת חסד

שכז. יש דרגות של אהבת חסד, שהחסד מושך, וכפי שרואים את מדרגתו של אברהם אבינו, כמובא בחז"ל (אדר"ב פי"ז) שאיוב אמר לפני הקב"ה, מדוע מגיעים לי ייסורים, הרי אני מכניס אורחים בדרגה גדולה מאד, ואמר לו הקב"ה, עדיין לא הגעת לחצי שיעור של אברהם במידת החסד, כי אתה כשבא אלך אורח, אתה שואל אותו מה הוא רגיל לאכול, אם הוא רגיל בבשר, אתה נותן לו בשר, ואם רגיל ביון, אתה נותן לו יין, כל אחד כפי הרגלו, אבל אברהם אבינו לא שאל אשלות, אלא נתן לכל אורח את המשובח ביותר.

וכשבאו אליו שלושה אורחים שחשב שהם ערבים, מיד שחט בשבילם שלושה בהמות, כדי שיוכל לתת לכל אחד לשון של בקר, שזוהו החלק המשובח והטעים ביותר בבמה, ונתן לכל אחד לשון בחרדל, בלי לשאול אם הוא רגיל לזה בביתו. וזהו מתוך אהבת החסד שהייתה בו, לא מפני שהוא חייב, כי אין חיוב כזה, רק מתוך אהבת חסד שרצה שהאורח יינה, נתן לו את המשובח ביותר.

ומתוך אהבת חסד הגדולה הזו, כשהיה חולה בשלישי למילתו ולא בא אורחים, הצטער מאד, וישב פתח האוהל כחום היום לחכות לאורחים, ואף על פי שהאורחים לא באו כי היו ספונים בבתיהם ולא היו זקוקים לאירוח, אבל אברהם הצטער וכאב לו שאין אורחים, והרגיש לא טוב שאין לו עם מי לעשות חסד, והיו חסרים לו האורחים, עד שלא הייתה ברירה, ומן השמים שלחו לו מלאכים בדמות ערבים שיוכל לארח אותם.

זוהי המציאות, שמי שיש לו אהבת חסד, כשחסר לו החסד הרי הוא מרגיש לא טוב.

שכה. מעשה שהיה באדם בעל מידות טובות, שביקשו ממנו פעם לעשות טובה למישהו, והוא הסכים ועושה את הטובה ברצון, אך לא מתוך אהבת חסד, אלא רק לישיב מצוה, ומקבל הטובה הרגיש בכך, והעיר לו כי הוא עושה את הטובה רק מפני שהוא מחויב בזה, ולא מתוך אהבת חסד.

והוא היה איש אמת, והרגיש כי הדברים נכונים, ולא הקפיד על ההערה אלא קיבל את הדברים, והיו לו נקיפות מצפון ומוסר כליות, מדוע באמת לא הגעתי למדרגה של עשית חסד מתוך אהבת חסד, כי עיקר מצות חסד היא לעשות מתוך אהבה וכמו שכתוב (מכ"ה ו, ח) הגיד לך אדם מה טוב ומה השם דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד, ולא אמר עשות חסד אלא 'אהבת' חסד!

שכט. מי שעושה טובות לאנשים מתוך אהבת חסד, במשך הזמן מתחזקת בו אהבת החסד, ומוסיף והולך במעשי החסד, וכידוע שיש אנשים שהתחילו מפעולות קטנות של חסד, ובמשך הזמן הצליחו בזה, וקיבלו חשק וכוחות להוסיף עוד מעשי

בגיל צעיר, שלא יהיה יצא גישמיטט צום מורח' - שלא יהיה מחובר ומולחם למורח, כמו נפח שמלחים ומחבר ברזל לברזל ונעשה חתיכה אחת.

שמ. מעשה באחד שהיה רב בעיירה בחוף לארץ, וביקש לעת זקנתו לעזוב את הרבנות ולעלות לארץ ישראל, והורה לו רבי ישראל סלנטר שינסה תחילה במשך כמה חודשים לראות אם הוא יכול להסתדר בלי הכיבודים של הרבנות, שלא לשבת במזרח, ולא לקבל עליית שלישי, ורק אם יהיה מסוגל לזה, אז יראה שהוא יכול לעזוב את הרבנות ולעלות לארץ הקודש. וכעין זה מובא בספר 'פני הארי החי' להגאון רבי חיים לייב סטאוויסקער זצ"ל על אחד מהרבינים שהיו באותה תקופה.

והיינו מפני שבארץ ישראל יש עוד רבנים, ושם לא יקבל את הכבוד שהורגל אליו, ויסבול מזה מאד, וירגיש כי חייו אינם חיים, ואם באכילה אמרו חז"ל (ב"ב קמ"א) שינוי וסת תחילת חולי, כל שכן שינוי וסת של כבוד, שזה גורם הרגשה מאד לא טובה, ולכן צריך לבדוק את עצמו תחילה אם הוא מסוגל לזה.

וכך גם אמר מרן הקהילות יעקב זצ"ל לאחד הרבנים, שלא יעזוב את הרבנות אלא ימשיך בתפקידו, מפני שאם יעזוב את הרבנות ירגיש שלא בטוב, ומי יודע אם יוכל לעמוד בזה.

שמא. יש טבע חזק מאד באדם שאפילו שאינו מחפש כבוד, אבל מעניין אותו לדעת האם מחשיבים אותו, כי הוא מחשיב את עצמו במה שהוא, שיש לו איזה מעלה, ומעניין אותו האם גם אחרים יודעים את המעלה שלו, ואף שאינו מדבר על זה, אבל בלב כך הטבע, שהוא חושב האם יודעים את המעלה שיש לי, ובלב הוא מעוניין שיידעו מזה, כי הוא מחשיב את עצמו ורוצה שיידעו את חשיבותו, וזו חמדת הכבוד.

ומעשה שהיה לפני יותר ממאה שנה בבחור אחד שהיה נחשב לבחיר השיבה, והוא לא ידע מזה כלל, ומעולם לא חשב כיצד מחשיבים אותו, ופעם אחת לאחר שנים רבות באו וסיפרו לו שהוא היה נחשב לבחיר השיבה, והצטער מאד, מדוע סיפרו לו על כך, ולמה הוא צריך לדעת מזה, כי מה שהוא יודע את חשיבותו זה מפריע לו! וכאמור טבע האדם אינו כן, אלא יש חמדת הכבוד, וצריך חיזוק להתרחק מזה.

מתרחק מן הכבוד

שמב. אחד מהדברים שהתורה נקנית בהם הוא 'מתרחק מן הכבוד', והיינו לא רק שלא לרדוף אחר הכבוד, אלא גם להתרחק מזה, ומי שאינו מתרחק מן הכבוד, אם בדיעבד ניחא ליה במה שמכבדים אותו, הוא כבר לא 'מתרחק', ויחסר לו בשלמות התצלחה בתורה. ומעשה שהיה באדם גדול שכיבדו אותו בכבוד גדול, וכשחזר לביתו התחיל לבכות מרוב צער על זה, שנכנס לניסיון של כבוד.

שמג. ולפעמים אדם חושב שמגיע לו כבוד ומקפיד למה לא כיבדוהו, כגון כשיש גבאי שמחלק כיבודים, ומכבד מישהו אחר ולא אותו, ואכפת לו למה לא כיבד אותו, שהרי הכבוד מגיע לו... אבל הרי התורה נקנית למי שמתרחק מן הכבוד! והכבוד בעולם הזה מוריד מן העולם הבא, כי זה הנאה נפשית, וגם כל הנאות העולם הזה מורידות מהעולם הבא, אבל הכבוד שהוא הנאה נפשית מוריד עוד יותר (כתר ראש אות קלו), וזה לא כדאי, לא כדאי לקבל כבוד! ומי שרוצה כבוד? הוא רוצה גיהנום, ואינו רוצה עולם הבא!

שדמ. מי שאין לו ברירה והציבור מכבדים אותו, מצינו בגמרא (סנהדרין ז, ב) על רב שהיה גדול הדור, והיו ציבור גדול מלווים אותו, והיה אומר לעצמו פסוקים של ענוה, ופירש רש"י "כדי שלא תזוח דעתו עליו" - אצל רב לא היה חשש גאוה, רק שמא תזוח דעתו, שיוזו משהו משלמות מידת הענוה, וירגיש איזה חשיבות מחמת הכבוד, ולכן היה אומר פסוקים שיזכירו לו שאינו חשוב. וכיוצא בזה מובא בגמרא שם על מר זוטרא חסידא שהיו נושאים אותו על הכתפיים ומכבדים אותו בכבוד גדול, ואמר גם כן פסוקים למנוע הרגשת חשיבותו.

ומידות טובות בלי משפט וחשבון כיצד צריך להיות על פי התורה בחסד הזה, ועושה חסד גם למי שלא מגיע לו חסד, סופו כמו שאמרו חז"ל (קהלת רבה ז, טו) כל המרחם על אכזרים לסוף נעשה אכזרי על הרחמנים.

והטעם בזה כי אם אדם מרחם על אכזרים שאסור לרחם עליהם, זהו מפני שיש לו טבע רחמנות השולט עליו, ואם כן מה שמנחה אותו זה טבע לבו ולא דיני התורה, וכיון שנמשך אחר הטבע, יתכן בפעם אחרת שהטבע ימשך אחרו להפך, וכשיש איזה נגיעה הוא עלול להיות אכזרי על הרחמנים, כי הטבע מנהיג אותו ולא התורה.

וזה דבר שרואים ביום יום שיכול להיות אפילו אדם בעל מידות טובות מאד, וכשיש איזה נגיעה כבר אין בלבו רחמים ונהפך לאכזר, והרבה משתוממים על זה, שאדם עם מידות טובות ורואים שיש לו מידות טובות, אף על פי כן ההנהגה היא לא לפי המידות הטובות, מפני שכך הטבע שיש נגיעה, ומי שהולך אחרי טבע לבו, הנגיעה שולטת עליו, ונעשה אכזרי על הרחמנים.

אמת ושקר

שלה. יש מידת האמת ומידת השקר, זה לעומת זה, ויש יצר הרע לשקר. אדם רוצה להרוויח משהו עם השקר, להרוויח כסף או כבוד, וכדי להרוויח הוא משקר.

אבל השקר אין לו רגליים (שבת קד, א), עם שקר לא מרוויחים! ואף שנדמה לאדם שירוויח בזה, בסוף לא ירוויח כלום מהשקר, כמו שאמרו במדרש (ילקוט נח רמז י"ו) שהשקר הוא בן זוגו של הפחיתא - כוח הפחד והחיסרון, וכל מה שהשקר מרוויח, הפחיתא לוקח ומפסיד.

שלו. מעשה באחד שהייתה לו שריפה בביתו, ונשרפו לו הרבה דברים, ובדרך כלל לוקחים עורך דין להוציא כמה שאפשר מהביטוח, אך הוא לא לקח עורך דין, אלא הלך בעצמו, ורשם בדיוק את מה שהיה בלי לשנות מן האמת, והם ראו שהוא לא מגזים ונתנו לו את הכל בלי עיכובים! מי שהוא איש אמת נותנים לו מיד ומאמינים לו ולא חושדים בו כלל, כי רואים שהוא איש אמת, וממידת האמת מרוויחים.

שלו. זכורני מימי ילדותי ברוסיה שהייתה אשה אחת אלמנה, שבעלה היה סוחר ומפרנס את המשפחה, ובפטירתו נפל עליה עול הפריסה, ופתחה חנות להתפרנס ממנה, ובאה לשאול את אאמ"ר זצ"ל כי באים לקנות אצלה יהודים וגויים, וההלכה היא שטעות גוי מותרת, ואם הגוי טועה ומשלם יותר ממה שצריך, אין חיוב להודיעו על טעותו, כיון שאינו מרגיש בזה, ובאה לשאול מה היא ההנהגה הראויה בזה, ואמר לה אאמ"ר שלא תיקח כסף שלא מגיע לה, אפילו מגויים. ובאמת כך עשתה, ונותרה בזה, והסוף היה שעל ידי זה התפרסמה בישראל וכולם באו לקנות אצלה, מפני שידעו שכל הנהגתה בישראל, ונמצא שאותו ההפסד כביכול - הביא לה רווח.

שלה. ראיתי בספר אחד שמי שהוא איש אמת, כששומע דבר שקר מיד הוא מרגיש שזה שקר ואי אפשר לרמות אותו, מפני שמידת האמת חקוקה כל כך בטבעו עד כדי כך שיכול להרגיש אם השני משקר או לא. ועוד ראיתי בספר אחד שכתב כי אפילו רשע גמור, אם יש לו מידת האמת סופו לחזור בתשובה, כי מידת האמת מחייבת את האמונה, ומי שיש לו מידת האמת מוכרח להיות מאמין.

כבוד

שלט. הניסיון הגדול ביותר הוא כשאדם מקבל כבוד. ומצינו שני חלקים בכבוד, יש חמדת הכבוד ויש סכנת הכבוד. חמדת הכבוד היא התאוה לכבוד, ואילו סכנת הכבוד היא באדם שמקבל כבוד, שיש חשש שיתרגל לזה, והכבוד עלול להשפיע עליו, וכגון מי שמתרגל לשבת במזרח וכבר אינו מסוגל לשבת במקום פשוט. והרב מפרגוביז זצ"ל אמר פעם לאחד שנעשה רב

מעשים טובים, וגם זיכוי הרבים תלוי בזכויות כמו שאמרו (בבות ה, יח) "משה זכה וזיכה את הרבים", קודם 'זכה' בעצמו, ורק אחר כך 'זיכה את הרבים', ומה הן הזכויות? "והאיש משה עניו מאד" (במדבר יב, ט), "ויסתר משה פניו" (שמות ג, ו), להיות בצנעה ולא בפרסום, אלו הן הזכויות להצלחה, והפרסום מאבד זכויות, וממילא יש פחות הצלחה.

ענווה וגאווה

שגג. נשאלתי פעם מאת בחורים צעירים, שאגלה להם את 'הסוד' כיצד נעשים אדם גדול, וכפי הנראה שחשבו שיש איזה סוד שאינו ידוע להם ואם ידוע את הסוד, ואמרת להם שמי שיחשוב על זה בדואי לא יהיה גדול. אדם שחושב על גדלות ומרגיש שהוא גדול הוא כבר לא גדול. משה רבינו אמר 'ונחננו מה' ולא הרגיש שום חשיבות בעצמו ולכן זכה להיות משה רבינו, אבל מי שמרגיש חשיבות בעצמו כבר אינו יכול להיות גדול, כי זה תרתי דסתרי, וכל מה שמרגיש יותר חשיבות הוא יותר קטן.

שנד. הגאווה היא טבע שאדם מחשיב את עצמו, ובדרך הטבע כשיש לאדם איוז מעלה כבר הוא מחשיב את עצמו, ורוצה שיידעו מהמעלה, ואף אם אינו מדבר על כך, אבל בתוך לבו הוא שמח שיידעו ממעלתו, וחושב ומתעניין האם מישהו יודע מהמעלה שיש לי, וזו גם כן גאווה, שהוא רוצה שיידעו את מעלותיו ושמח בכך, והרי נאמר (משלי טו, ה) תועבת השם כל גבה לב, וזו תועבת השם רח"ל. וצריך שלא יהיה אכפת לו שלא יודעים את מעלותיו, ואדרבה עדיף שלא יידעו! ומה הוא מרוויח אם יודעים, ומה הצורך בזה.

שנה. ענווה היא נגד טבע האדם, כי בדרך הטבע אדם מחשיב את עצמו ורוצה שיידעו שהוא חשוב, אבל אם יתבונן וכי באמת הוא חשוב, האם הוא כזה צדיק שיש להחשיבו, וכי אין לו שום חסרונות, מיום עמדו על דעתו, מילדותו, וכי אין לו שום חסרונות בטבע, וגם עכשיו, הרי זה גופא חיסרון שהוא רוצה שיידעו ממנו.

והעיקר הוא מה חושבים עליו בשמים, האם בשמים מחשיבים אותו או לא מחשיבים אותו, והשם יראה ללבב (שמואל א טו, ו), השם יודע מחשבות אדם כי המה הבל (תהלים צד, יא), בשמים יודעים את המחשבות שבלבו, מה הלב שלו ומה השאיפות שלו, וזהו העיקר שצריך לחשוב! כיצד מחשיבים אותו בשמים. ובמסילת ישרים האריך בזה, שכל דבר שאדם מחשיב את עצמו במשהו זה כבר גאווה, ואמנם שכל דבר שיש בו מעלות טובות שיש לו, אך לא להחשיב את עצמו בהן, שהרי הוא חייב יותר ואינו עושה כל מה שהוא חייב.

שנו. הפך הענווה היא כשאדם מרגיש חשיבות, כאילו שהוא חשוב, ובאמת הרי הוא כמו עני שמקבל צדקה, שבכל יום נותנים לו מן התמחוי ושולחים לו צדקה, וכי הוא יחשיב את עצמו וירגיש אני עשיר שיש לי כסף... הרי זו צדקה שקיבל, ולא שייך להרגיש חשיבות בזה, כך גם כל אדם ואדם, כל המעלות והכוחות שיש לו הם צדקה מן השמים, ואין מקום להחשיב עצמו בהם, ואם הוא מחשיב את עצמו במשהו, זה גאווה!

שנז. באיגרת הרמב"ן כתב שכל אדם יהיה גדול ממך בעיניך, ובדרך הטבע קשה לאדם להבין זאת, כפי שאמר לי פעם אדם אחד, איך יתכן שפלוגי יותר גדול ממני, הרי אני רואה במציאות שאינו כן, ויש לי מעלות יותר ממנו.

אכן הרמב"ן בעצמו ביאר זאת וכתב "שאם הוא חוטא הוא שוגג ואתה מזיד", היינו שגם אם במציאות הוא חוטא ויש לו פחות מעלות, צריך לחשוב שהוא שוגג, שלא קיבל חינוך, והוא נולד עם אופי אחר פחות טוב, ואילו אתה קיבלת חינוך יותר טוב ואתה מבין יותר ממנו, וממילא אתה יכול יותר ממנו, ואף על פי כן אינך עושה כל מה שאתה יכול, והנך מזיד בזה. ולכן הוא יותר גדול ממך, כי לפי דרגתו ומצבו הוא יותר בשלמות, שהוא רק שוגג, והגיהנום שלו יהיה גיהנום של שוגג, ואילו לך יהיה גיהנום של מזיד, שהוא גיהנום אחר.

שמה. ולכאורה הרי הם היו יכולים לומר לציבור שלא יכבדו אותם, אבל רב ומר זוטרא חסידא לא עשו כן, ולא מנעו את הציבור מלכבדם, מפני שהציבור עושים כבוד התורה, ומקיימים מצוה בזה, ואי אפשר למנוע זאת מהם, כי זה כבוד התורה, ומה שזה יכול להזיק להם שירגישו חשיבות - זו בעיה שלהם, והם צריכים למצוא עזות באמירת הפסוקים וכדומה שלא להרגיש חשיבות, אבל אסור להתנגד לציבור שלא יכבדו אותם, כי זה כבוד התורה, ורק הם מצידם צריכים להיזהר שלא להחשיב את עצמם.

שמו. והנה בגמרא זה מובא על רב ומר זוטרא חסידא, אבל מסתבר שגם שאר תנאים ואמוראים עשו כן, וכל גדולי הדורות נהגו מאד מלהרגיש איוז חשיבות מחמת הכבוד, ולא שעל רב ומר זוטרא ראו כשאמרו את הפסוקים, ואילו אחרים אמרו בשקט ולא שמעו מה שהם אומרים, או שהספיק להם במחשבה לחשוב על זה.

שמז. הכרתי אחד שבטבעו היה מתרחק מן הכבוד, שלא היה יכול להגיע למקום שמכבדים אותו, ולא מצד מידת חסידות, אלא מצד הטבע, הוא היה מרגיש שהכבוד לא מגיע לו, ולא היה יכול לסבול שמכבדים אותו! וזוהי מדרגה של נקיות הנפש. ומסתמא גם רב ומר זוטרא חסידא היו כך, אלא שלא הייתה להם ברירה, והם היו מוכרחים לקבל את הכבוד מפני כבוד התורה, וכנגד זה היו צריכים לומר פסוקים, אבל יש טבע כזה, שהכבוד מפריע לו ומשונה בעיניו, ואינו יכול לסבול את הכבוד.

שמה. שמעתי מהגאון רבי שלמה קרליץ זצ"ל שאמר כי אדם שמבקשים ממנו לשרת במקום מכובד, והוא יודע שגם אם יסרב לא ישמעו לו, אלא יפצילו על עד שיהא מוכרח לשבת בשל צורך שלא לעשות עצמו לעניו, שהרי בסוף יקבל את הכבוד לב, כורחו, ועדיף שיתיישב שם לכתחילה במהירות בלי ששימו לב אלו.

פרסום

שמט. מובא בגמרא (סנהדרין יד, א) שרבי אלעזר אמר הוי קבל וקיים, היינו שאם אדם רוצה להתקיים צריך להיות נסתר ונחבא באפילה, שלא יכירו אותו ולא יידעו ממנו, כי הפרסום מוזיק וגורם לעין הרע ולקנאה. לכן כדאי לאדם להצניע את מעשיו הטובים. וכן היה אומר מרן הגרא"מ שך זצ"ל שכל מה שעושים מעשים טובים, ראוי לעשות בצנעה ובלי פרסומות, ואפילו ארגונים שעושים דברים טובים, עדיף שלא לפרסם את מה שעושים, אלא אם כן יש תועלת בפרסום, אבל סתם פרסומות שלא לצורך, זה דבר מיותר ומוזיק.

שנ. אדם בטבעו רוצה להיות מפורסם, ואוהב את הפרסום. כל אחד שיש לו מעלות, כגון שהוא חכם, או בעל מידות טובות, או שהוא ירא שמים, או למדן, בדרך הטבע הוא רוצה שיכירו את מעלותיו ויחשיבו אותו.

אבל האמת היא שפרסום מוזיק לאדם, וגורם לעין הרע. והרבה אנשים לא מבינים את זה, ורוצים שיפרסמו אותם. אדם מטבעו רוצה להיות מפורסם, ורוצה שיידעו את החשיבות שלו, וכששומע שמחשיבים אותו הוא שמח בזה, אבל האמת היא שאם לא היו מחשיבים אותו היה יותר טוב.

שנא. ואפילו בחידושי תורה, החזון איש הדפיס את ספריו בעילום שם, רק רמז את שמו בראשי תיבות חזון אי"ש. וכן הכתובת להשיג את הספר לא הייתה כתובת שלו. ונהרג מהפרסום ככל יכולתו.

שנב. יש מוסדות שרוצים לעשות פרסום כדי שיוכלו להתקיים, וכדי שיהיו להם יותר אפשרויות. אבל באמת הרי כל הצלחה תלויה בזכויות, והכל בידי שמים, מן השמים נותנים את ההצלחה כפי הזכויות, אם יש זכויות יש סיעתא דשמיא ואפשרויות לעשות מעשים טובים, ואם אין זכויות אין הצלחה ואין

השתוות

שנה. יש מדרגה שלא אכפת לאדם כלל אם מבזים אותו, כמו שכתב בפירוש המשניות להרמב"ם (אבות ד, ז) ששאלו לחסיד אחד, איזהו יום ששמח בו יותר מכל ימי חייו, והשיב פעם אחת ביזהו אדם בביוזנות נוראים, אבל הרגיש שום צער מזה, והיה שמח ומאושר שהגיע למדרגה כזו שלא אכפת לו ממה שמבזים אותו.

שנט. וכן כתב בחובות הלבבות (שער יחוד המעשה פ"ה) שאחד החסידים שאל את חברו 'הנשתווית', כלומר האם שווים בעיניך הכבוד והבזיון, שלא אכפת לך אם מבזים אותך, ואינך מרגיש שום הנאה מהכבוד, וענה לו החבר שלא, ואמר לו החסיד, אם כן עדיין לא הגעת למדרגת השלמות, כי אמנם אינך מחפש כבוד, ואינך רודף אחר הכבוד, אבל אתה נהנה מהכבוד, ואכפת לך ממה שמבזים אותך.

שס. פעם נכנס אלי אברך ואמר כי הוא מרגיש שהוא בעל גאוה, ואני הכרתי אותו שאינו כן, ושאלתי אותו מדוע הוא סבור כך, והשיב מפני שאכפת לו אם אחרים פוגעים בו ומבזים אותו, ואמרת לי שזה לא שייך לגאוה, אלא כך טבע האדם, ואמנם מי שלא אכפת לו שמבזים אותו זו מדרגה גבוהה, וכמו שכתב החובות הלבבות על החסיד שאמר לחברו 'הנשתווית', אבל מי שאינו כן אינו נקרא בעל גאוה, אלא רק חסר לו המדרגה הזו.

קפדנות

שסא. החזון איש בתחילת ספרו מביא מה שאמרו חז"ל וכלה רבתי סוף פ"ה) "אמר אבא אליהו זכור לטוב, לעולם אין תורה מתפרשת אלא למי שאינו קפדן, אף אני איני נגלה אלא למי שאינו קפדן", והיינו שמי שהוא קפדן אינו יכול להבין את הפירוש הנכון בדברי תורה, וגם אליהו הנביא אינו נגלה אליו.

ואפילו אם יהיה בעל כשרות ומתמיד גדול, אם יש לו מידת הקפדנות, ותרנו אינה תורה! ואין הכוונה רק לכעס ממש, אלא אפילו קפיידא שבלב, וכענין שאמרו (אבות ב, ה) ולא הקפדן מלמד, היינו שאכפת לו ומקפיד בלבו על אחרים, גם אם אין זה ניכר כלפי חוץ, אין התורה מתפרשת אצלו, כי מידות טובות הם הסגולה להצלחה בתורה, ואם חסר לאדם מידות טובות אפילו בלב, אינו יכול להצליח בתורה.

שסב. אם יש לאחד קפיידא על מי שפגע בו והוא כועס עליו, צריך לכל הפחות לשתוק ולא לדבר על זה, כי הדיבור מחזק את הקפיידא, ואם ישתוק יש תקווה שבמשך הזמן ישכח מזה, או שיתייעץ עם מישהו כיצד יוכל להיפטר מהקפיידא, ואפילו אם הקפיידא מוצדקת, צריך להתייעץ כיצד לעקור את הקפיידא מהלב.

שסג. ולפי האמת אין שום סיבה להקפיד על אחרים, שהרי כל צער שיש לאדם הוא בחשגהו על השמים, והשני שציער אותו הוא רק שליח מן השמים לזה, ואם הוא לא היה השליח, היו שולחים מן השמים שליח אחר לצער אותו, והצער בין כך היה מגיע לו, וממילא אין שום מקום להקפיד עליו. ופעם הסברתי לאדם אחד כדברים הללו, ואמר לי שהוא מאמין לזה, אבל בפועל קשה לו לקיים זאת להוציא מלבו את הקפיידא, ובאמת זה קשה אבל לא בלתי אפשרי, ולאחר ההתבוננות אפשר להבין שאין סיבה מוצדקת להקפיד על אחרים.

שסד. דיברנו הרבה פעמים שמי שסובל צער מאדם אחר, אין סיבה שיקפיד עליו, כי הצער מן השמים, והוא לטובתו, אמנם כל זה הוא בנוגע לעצמו, אבל השני שמצער אותו יש לו חטא, וצריך לרחם עליו.

ויכול לרחם עליו בשני דברים, הא' שלא יקפיד עליו, אלא יסלח וימחל לו, שבכך לכל הפחות ירד ממנו חומר החטא בין אדם לחברו, ואמנם עדיין הוא צריך להתוודות ולומר חטאתי ולחזור בתשובה, אבל כבר נפתח לו משהו מחומר החטא. וכפי שכבר אמרנו, עצם

הקפיידא היא טעות, אך על כל פנים גם מצד האהבת הבריות צריך לרחם ולא להקפיד עליו.

ובי יתכן שצריך גם להתפלל ולבקש עליו רחמים שיחזור בתשובה, ואם מבקשים רחמים בתפילה אמיתית יש סיעיפתא דשמיא ונענים, כמו שידוע מרבי ישראל סלנטר שבתפילה על רוחניות, אם מתפללים תפילה אמיתית בדוק ומונטה שזה עוזר, ומסתבר שגם בתפילה על השני, על הרוחניות שלו, אם מרחמים עליו שלא יהיה לו גיהנום, ומבקשים תפילה אמיתית שיחזור בתשובה, זה גם כן עוזר.

כעס

שסה. יש טבע על מידת הכעס, ויש כמה אופנים בזה: יש אדם שכועס, אבל הכעס אינו מעבירו על דעתו, ואינו עושה שום מעשים רעים מתוך הכעס, וכבר אמרו חז"ל (עירובין סה, א) שאדם ניכר בכעסו, איך הוא מתנהג בשעה שהוא כועס. ואם ההתנהגות היא כראוי, שהוא כועס רק כעס הפנים או כעס בלב, אבל ההתנהגות למעשה היא אנושית, אזי הוא כבר בעל מדרגה, ששולט על כעסו.

ויש עוד מדרגה שאמרו בפרקי אבות (ה, יא) קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד, היינו שגם בלב הוא לא כועס, 'קשה לכעוס', אבל לפעמים הוא כן כועס, ונוח לרצות, וזו גם כן מדרגה.

ויש מדרגה גדולה מזה, שלא לכעוס אף פעם, מפני שכל כעס הוא נגד האמונה, וכפי שכבר דיברנו הרבה פעמים שכל צער שיש לאדם הוא מן השמים, ואם מישהו מצער אותו אין לכעוס עליו, כי הצער היה גם בלעדיו, מפני שכך נגזר מן השמים. ומי שכועס ומחפש עצה להיגמל מן הכעס, העצה היא לשתוק ולא לצעוק מתוך הכעס, ואזי במשך הזמן הכעס נרגע, עד שישבור לגמרי את מידת הכעס.

שסו. אדם שצועק ומוציא את כעסו לפועל, אינו מרגיע את עצמו ולא מקלקל בזה, והראוי שכן מפורש ברש"י בשבת (קה, א) לגבי מה שאמרו שם כי הקורע בחמתו בשבת חייב, והקסו שם בגמרא למה הוא חייב הרי כל המקלקלים בשבת פטורים, ותירצו כי הקורע בחמתו הוא מתקן אצל יצרו שמשכך את חמתו בכך, ושוב הקשו שם שהרי הקורע בחמתו הוא כעובד עבודה זרה ומדוע חייב. וצריך ביאור מה הקושיא, הרי גם מלאכה של עבודה זרה, אם הוא ימתקף חייב משום שבת, וכמו שמצינו (פסחים ע, א) שהשוטח בשבת לעבודה זרה חייב משום שבת, כי הוא מתקן בזה שמוציאה מידי אבר מן החי, ואף על פי שהוא עובד עבודה זרה, חייב משום שבת, כיון שמתקן בזה, וכמו כן הקורע בחמתו למה לא יהא חייב, הרי סוף סוף הוא מתקן.

והתשובה לזה מבוארת ברש"י שם שכתב על קושיית הגמרא "אלמא לאו מתקן הוא שמלמד ומרגיל את יצרו לבוא עליו", והיינו שאין זה דומה לשוחט לעבודה זרה, כי השוחט לעבודה זרה הוא מתקן בזה שלא יהיה אבר מן החי, אבל הקורע בחמתו אין בכך שום תיקון, ואדרבה הוא מקלקל ומזיק לנפשו, שעושה פעולה מתוך הכעס, וכל פעולה מתוך כעס מחזקת יותר את מידת הכעס.

שסז. בדרך הטבע אדם כועס אם פוגעים בכבודו, ויצויר לעצמו, שהרי אם היה שומע על דבר כזה בין שני אנשים אחרים, שפלוני פגע בפלוני ועשה שלא כהוגן, וכי גם אז הוא היה כועס? אמנם הוא היה מבין שהפוגע עשה שלא כהוגן, אבל לא היה כועס עליו, ואילו כשפוגעים בעצמו הוא כועס, ומדוע? כי פגעו 'בי'!

אבל אם יחשוב מה ההבדל בינו לאחרים, הרי גם כשפוגעים באחרים זה אותו החטא, ומדוע הוא כועס רק כשפוגעים בו? - אין זה אלא מפני שהוא נוגע בדבר, ומחשיב את עצמו לבעל מדרגה שאסור לפגוע בו, והנו בעל גאוה בזה, שחושב שהוא אדם חשוב, שצריכים לנהוג בו כבוד יותר מאחרים.

וראוי שיתבונן לעצמו, וכי באמת הוא אדם חשוב כזה, וכי אינו יודע כמה עבירות וכמה חטאים יש לו, מהבר מצוה עד עכשיו, וכי לא היה ביטול תורה, או תפילה שלא בכוונה, או הזכרת שם שמים בלי כוונה, או לשון הרע, או קפיידא, וכחנה רבד, ואם כן מדוע הוא סבור שהוא אדם חשוב שראוי לנהוג בו כבוד יותר מאחרים.

ואדרבה, אם נגעו בו יש לו צער, צריך לשמוח בזה, שזוכה לכפרת עוונות במקום גיהינום, בפרט אם עשו לו ביזיונות, זה חוסך הרבה גיהינום. אבל טבע האדם שאינו מבין זאת, ואינו חושב כך, אלא מחשיב את עצמו, וכועס על מה שפוגעים בו, וצריך בזה התגברות נגד הטבע.

תרעומת

שסה. מעשה באחד שהיה קרוב מאד למרן החזון איש זצ"ל ושאל אותו האם יש לו קפיידא ותרעומת עליו, שאכפת לו משהו ומקפיד עליו, וענהו החזון איש "איך ווייס ניט וואס איז דאס פאר אייבול", ובתרגום מאידיש: אינני יודע מה היא תרעומת, אינני יודע מה זה! ובאמת מצינו בגמרא (ב"מ מט, א, ועוד) "אין לו עליו אלא תרעומת", ומבואר כי לפעמים שייך שתהיה תרעומת, אך החזון איש העיד בעצמו שאינו יודע תרעומת מה היא.

ודבר זה נבע מתוך אהבת הבריות הגדולה שהייתה לו, וכפי שבטבע האדם אין לו תרעומת על הילד שלו, כי אהבת האב לבן גדולה כל כך שלא שייך קפיידא ותרעומת, כך גם היה אצל החזון איש - כלפי כל אחד ואחד, מתוך אהבת ישראל הגדולה שהייתה לו, ואהבת לרעהו כמון בלי שום הבל, עד כדי כך שלא שייך תרעומת על שום אדם. ואם הוא אמר כך, זה באמת היה כך ממש, שלא ידע כלל מה היא תרעומת.

ושמעתי שבפעם אחרת הוא התבטא ואמר "אין מיין קראם איז דאס ניט דא", כלומר: בחנות שלי זה לא נמצא... קפיידא ותרעומת לא היו בנמצא אצלו, והיו נגד הטבע שלו!

קפיידא אחרים

שסט. מעשה שהיה לפני שנים רבות באחד שהייתה לו קפיידא על אדם שרצה להזיק בשידוכים למישהו ממשפחתו, ואמנם הלה לא הצליח והשידוך קם ויצא לפועל, אבל בלבו נשאר כעס וקפיידא עליו וחיפש דרך להתנקם ממנו, ובימי הפורים יש שכותבים כתבות של ליצנות, וגם הלה כתב כותבה ועשה בדחנות על חשבונו של אותו אדם, וסופו היה שסבל במשך חייו בצורה משונה מאד.

שע. לאחרונה נודע לי עוד מעשה שהיה בימי הפורים, שאחד פגע בחברו בצורה קשה מאד עד שהתחיל לבכות מרוב בושה, ולאחר מכן במשך שנים רבות לא נפקד בילדים, וכשפשפש במעשיו נזכר באותו מקרה שפגע וציער את חברו בפורים, וטרח לחפש אחריו ולבקש ממנו מחילה, והנפגע זכר את המקרה, ולא היה מוכן למחול לו, כי נפגע מזה מאד, וחזר והפציר בו שוב ושוב, ועדיין לא הסכים למחול.

עד שבאו אל הנפגע והסבירו לו בדברים של טעם, שהרי לאחר מאה ועשרים יעמוד בפני בית דין של מעלה, ויצטרך לתת דין וחשבון על מעשיו, ושם יביאו בפניו את האדם הזה שאין לו ילדים, ויתבעו ממנו כי הוא אשם בכך כיון שלא הסכים לוותר ולמחול לו, והרי הוא כמו שופך דמים, שגרם להרבה נשמות שלא יחיו בעולם, וכששמע דברים אלו נתרצה למחול, ומיד אחר כך נולדו ילדים לזה שציער אותו.

פיוס

שעא. אחי הגאון רבי יעקב זצ"ל תמיד היה אומר, כשהיו באים אליו ושואלים עצות על שידוכים, שרוצים שידוכים והשידוך מתעכב, אולי יש איזה קפיידא, וצריכים לחפש אולי יש מישהו שמקפיד וזה מונע את השידוך, שאם יש קפיידא אין זכות לשידוך, וצריך לחפש אם יש מי שמקפיד עליו ולפייס אותו.

והנה אם הקפיידא של השני היא כדן, מפני שציער אותו, ודאי צריך לפייס אותו, שהרי הוא אשם בקפיידא שלו, וצריך לתקן את החטא שחטא כנגדו, אבל גם אם מקפיד שלא כדן, אם כן הרי יש לו חטא בזה שהוא מקפיד, והוא מסכן שיש לו חטא, וצריך לפייס אותו שלא יקפיד, כדי להצילו מן החטא, ואף על פי שהוא מקפיד שלא כדן, מכל מקום צריך לררם עליו, ושיחורר בתשובה, ולפייס אותו.

וגם כשאינו צודק גדלם לומר לו אתה צודק, אתה צודק... ולפייסו בכך, ומעשה שהיה בסכסוך בין שני אנשים, שהיה שם אדם חשוב שלקח את האשמה על עצמו ואמר: אני אשם, טעיתי, היה לי טעות, כדי שלא יהיה סכסוך ביניהם.

שעב. מובא בגמרא (יומא פו, א) על רב, שהיה טבח אחד שחטא נגדו ולא ביקש ממנו מחילה, ורב בעצמו הלך אליו להתפייס עמו כדי להצילו מן החטא. ובמציאות דרך העולם אינו כן, אבל כך צריך להיות, שאם חברו מקפיד עליו אפילו שלא כהוגן, והקפיידא שלו היא חטא, צריך לעשות לו טובה ולהצילו מן החטא, על ידי שישתדל לפייסו שלא יקפיד עליו, ויבקש ממנו שיהיו בידידות זה עם זה.

שעג. לפעמים אדם אינו זוכר בכמה אנשים פגע ואת מי ציער, וכמו שכתב רבינו יונה בשערי תשובה (ג, רז) על בעל לשון הרע: "אם ישוב בעל הלשון בתשובה צריך לבקש מחילה לאשר מוצק לו מזעם לשונו, והוא לא יזכור מספר כולם, כי רבים מכאובים הכאיב וכמה נפשות הדאיב, גם רבים מאשר זכר, כי אותם עכר, והם לא ידעו כי הדיח עליהם את הרעה, יתיישש להודיעם ולגלות אוונם על אשר נכלם רעה", ואם כן אדם שאינו יודע את מי ציער ובמי פגע, מה יעשה וכיצד יוכל לבקש מחילה ולפייס את חברו.

העצה לזה כתב בחובות הלבבות (שער התשובה פ"ה) כי בעבירות שקשה לחזור בתשובה עליהן, יחזור בתשובה שלמה ויקיים את כל עיקרי התשובה ופרטיה מה שבכוחו לעשות, ובזכות זה הקב"ה יסייע בידו ויסיר ממנו את המפריעים לתשובה, ולמשל אם חברו אינו מסכים לסלוח לו, הקב"ה יכניס בלב חברו רגשי פיוס ואהבה אליו עד שיסכים לסלוח לו, וכמו שכתוב (משלי טו, ז) "ברצות השם דרכי איש גם אויביו ישרים איתו", וכך גם אדם שאינו יודע במי פגע, אם יחזור בתשובה שלמה, הקב"ה יכניס בלב מי שנפגע ממנו שימחל לו בלב שלם ולא יקפיד עליו.

הנהגת הגדולים

שעד. מעשה שהיה עם מרן החזון איש זצ"ל, שהגיע אליו פעם אדם מתל אביב ובפיו הערה, כי בספר חזון איש שואל שאלה, והשאלה הזאת נמצאת כבר בירושלמי, וכיצד יתכן שאינו מביא דברי הירושלמי, ופתח והראה לחזו"א את דברי הירושלמי בפנים, והחזו"א עיין ואמר: נכון, נכון, וכוונתו הייתה שהוא מסכים עם ההערה, והלך אותו אדם לביתו.

ואחר כך התחיל החזו"א לחשוש אולי אותו אדם לא הבין שהסכמתי עמו, ושמא יצא ממני בפחי נפש וחשב שאני משתמט מלענות לו, ושלח את תלמידו הגרש"פ שנייברג זצ"ל שייסע במיוחד לתל אביב לחפש אחריו ולקרוה לו, והגרש"פ לא הכירו, ורק פעם אחת ראוהו כשהיה אצל החזו"א, אבל נסע לבית הכנסת הגדול בתל אביב, ששם היו הרבה מניינים למנחה ולמערב, והיו מסתובבים שם הרבה אנשים, וקיווה למצוא אותו שם, ואכן באחת התפילות פגש אותו, ואמר לו כי החזו"א מבקש שיבוא אליו.

וחזר הלה לביתו של החזו"א, ונתיישב עמו החזו"א והתחיל להסביר לו, על מה ששאלתני כיצד לא הזכרתי דברי הירושלמי, האמת היא שכאשר כתבתי את הספר ישבתי ללמוד בבית הכנסת בוויילנא, ושם כמעט לא היו מצויים ספרים, וגם תלמוד ירושלמי לא היה שם, לכן לא הייתה אפשרות שאדע את הירושלמי. וטרח להסביר לו כן, מפני שהבין שאם יאמר לו סתם שלא לדעת את הירושלמי לא יאמין לו, ורצה להפיש את דעתו.

אלו הן מידותיו הטובות של מרן החזו"א, שכאשר עלה בלבו איזה חשש שמא נגרם למישהו חלישות הדעת ממנו, מיד שלח שליח מיוחד שייסע עד לתל אביב לקרוה לו ולדבר עמו כדי לפייסו.

שעה. כיוצא בזה היה עובדא עם מרן הגרי"ז זצ"ל, שהיה אדם מהרצליה שהגיע בכל שנה למרן הגרי"ז להביא לו אתרוגים לתג הסוכות, ובשנה אחת ביקש ממנו תלמיד חכם מבני העיר, אם יוכל להצטרף עמו לנסיעתו אל מרן זצ"ל, כי יש לו כמה קושיות פנייני קדושים והוא רוצה להציגם בפניו, ואכן באותה שנה הצטרף אותו תלמיד חכם לנסיעה למרן הגרי"ז, והציג בפניו את

תיש גדול ודחף את היהודי שהלך עם רבי מנשה לתוך הבוץ, ואמר לו רבי מנשה, נו, ולמה אתה שותק? והשיב היהודי, הרי זה תיש, ואמר לו רבי מנשה כי גם האדם הפוגע הוא תיש... שכך טבעו, ומה יש להקפיד עליו.

שפא. אמרו חז"ל (גיטין לו, א) "הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים וכו' עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו", והיינו שמי שמעביר על מידותיו נקרא מאוהביו של הקב"ה, ובמקום אחר אמרו (בי"ב, א) "ורבנן מאי וכו' ואוהביו כצאת השמש בגבורתו", היינו שפסוק זה נאמר גם על רבנו וגם על מי שמעביר על מידותיו, ויכול להיות אדם פשוט שהוא באותה מדרגה כמו רבנו, על ידי שהוא מעביר על מידותיו, ואשרי הזוכים להיות מאלו המעבירים על מידותיהם!

לשון הרע

שפב. שמירת הלשון זה דבר קשה מאד, וכפי שרואים בתפילה שאנו אומרים "אלוקי נצור לשוני מרע ושפתי מדבר מרמה", וזוהי תפילה שאמרוה האמוראים כדאיאתא בברכות דף י"ז, אמוראים התפללו על עצמם נצור לשוני מרע, ורואים שאפילו אמוראים היו צריכים סיעתא דשמיא לא להיכשל בלשון הרע. ואם אמוראים היו צריכים להתפלל על זה, קל וחומר אנחנו, כמה אנו צריכים לבקש רחמים שלא להיכשל בלשון הרע.

שפג. לשון הרע פירושו כל ביקורת שאדם מדבר על אחרים, ואף שזה אמת, לשון הרע אמתית הוא יותר לשון הרע! ומלבד מה שאין תועלת בביקורת, הרי זה גם מעורר קטרוג, שאינו דן לכף זכות, ומקטרג על אלו שמדבר עליהם, ומידה כנגד מידה זה מעורר גם קטרוג עליו, ולהפך מי שדן אחרים לכף זכות גם בשמים ידונו אותו לזכות כדאיאתא בשבת דף קכ"ז. ומסתבר שגם ביקורת בלב היא בכלל זה, כי בשמים יודעים את המחשבות שבלב, וצריך גם בלב לדון לכף זכות ולא לחשוב ביקורת על אחרים.

שפד. וגם בשידוכים אין הצלחה אם לא נזהרים מלשון הרע, וראיתי בעצמי מעשים שהיו, שהשידוך התעכב בגלל חוסר שמירת הלשון, שהיו מדברים לשון הרע, וכשהתחילו להקפיד על שמירת הלשון באה הישועה! וכן היו הרבה מעשים באנשים שסבלו צרות, וכשהתחילו להיזהר בשמירת הלשון - עברו הצרות.

שפה. יש הרבה אנשים שסובלים קשיים, ומחפשים עצות למנוע את הקשיים, וצריכים לדעת כי יש מידה כנגד מידה, אם אדם מדבר לשון הרע ומקטרג על השני, זה מעורר עליו גם כן קטרוג, שבשמים שומעים את הלשון הרע ואומרים לו, וכי אתה יש לך זכות לקטרג, ומה אתדן? קשט עצמך תחילה ואחר כך קשט אחרים (סנהדרין י"א), לכן אם רוצים למנוע קשיים, העצה היא להיזהר מלשון הרע, שהוא דבר הגורם קטרוג.

שפו. בשמירת הלשון (שער התבונה פ"ג) כתב "ואם לפעמים יהיה מוכרח לדבר אודות מי, יהיה בתכלית הקיצור, ולא יאריך את דיבורו בזה, כדי שלא יבוא לידי איסור. וכזה שמעתי על הגאון רבי רפאל מהמבורג (בעל יושב הכהן) שארבע שנים קודם פטירתו, סילק מעל עצמו עול הרבנות, וכשהיו אנשים נכנסים אליו, ביקשם שלא ידברו בביתו אודות שום איש. וכזה שמעתי על גדול הדור אחר, שהיה זהיר מאד שלא יישמע על פיו שום שם אישי". והיינו שחנה שלא להזכיר שם של אדם, ורק היה אומר שיש 'מישהו' בל להזכיר שמו, כי אם מביקרים את השם עלולים לבוא לידי איסור, וכמו שאמרו חז"ל (בב"ב קס"ד וערכין טו) שמתוך שבחו בא לידי גנותו, ולכן לא היה מזכיר את השם, וזוהי הנהגה של זהירות להינצל מחשש אבק לשון הרע.

שפז. היצר הרע של לשון הרע גדול מאד, והחפץ חיים כתב חיבור גדול חפץ חיים ושמירת הלשון עם ההלכות ודברי המוסר כדי שישפיע להיזהר מלשון הרע, שהוא חטא החורבן, הגורם לשנאת חינם, ובהקדמה לספרו כבוד שמים כתב כי היה סבור שישפיע בזה יותר, ולח השפיע כפי שחשב. אך על כל פנים כל אחד בפני עצמו צריך להתחזק בזה, להיזהר מלשון הרע, שזה נותן

קושיותיו, ועל כל קושיא ששאל השיבו הגרי"ז: נכון, נכון, והתכוון לומר לו בזה שהוא מסכים לקושיותיו ואין לו תשובה עליהן.

וכשיצא אותו תלמיד חכם מביתו, התחיל הגרי"ז לחשוש, שמה הוא לא מבין שאני מסכים עמו, ושמה הוא חושב שיש לי תשובה ואני משתמט מלענות לו, ושמו הגרי"ז את המקרה בלבו במשך שנה שלמה, ולשנה הבאה כשהגיע אליו שוב האדם מהרצליה שהיה מביא לו אתרוגים, אמר לו הגרי"ז כבדרך אגב, הן בשנה שעברה הגיע עמך תלמיד חכם פלוני מעירכם, ושאל אותי קושיות טובות בקדשים, שלא היה לי מה לענות עליהם, ואמר לו את הדברים בכוונה שיעבירם לאותו תלמיד חכם, ובכך יפסי את דעתו. אלו הן הנהגות של אנשים גדולים, שחשבו על אחרים, ונהרו שלא תהיה שום חלישות הדעת לאחרים מחמתם.

מעביר על מידותיו

שעו. אמרו חז"ל (ר"ה י"א) כל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו, ולאאורה אם אדם אינו עושה תשובה, איך יתכן שימחלו לו על הפשעים, והרי משיך לעשות עוד פשעים אחרים ולמרוד, וכיצד שייך מחילה על זה?

ויתכן לפרש שמי שמעביר על מידותיו בודאי יעשה תשובה ולא יפשע עוד, מפני שהוא בעל מידות טובות בדרגה גבוהה, ומצד המידות הטובות הוא לא יהיה מסוגל לפשוע נגד הקב"ה, שהרי הקב"ה מחיה מנשים אותו בכל רגע, ואם יפשע נגדו זה חוסר הכרת הטוב שאין כדוגמתו, וכיון שהוא בעל מידות טובות, בודאי לא ייכשל במידות רעות כאלו לעשות בפשיעה נגד רצון השם, ולכן נמחלים עוונותיו.

שעז. והנה אמרו כל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל 'פשעיו', וכתב בשערי קדושה (ח"א ש"ו) "ומכל שכן עוונות וחטאים שהם קלים", והיינו כידוע שחטאים הם העבירות שבשוגג, ועוונות הם במזיד, ואילו פשעים הם החמורים ביותר, שמתכוון להכפיס את בוראו ולמרוד בו, ואם אמרו מעבירין לו על כל 'פשעיו', היינו שנמחלים לו גם הפשעים החמורים, וכל שכן העוונות והחטאים שהם קלים יותר.

שעה. ומסתבר כי דווקא אדם שמעביר לגמרי על מידותיו, ואינו מקפיד אפילו על הפשעים שעשו לו, וכגון שבני אדם פוגעים בו בכוונה תחילה כדי להכעיסו, והוא אינו מקפיד, וסולח על כל מה שעושים לו, אזי הוא זוכה שמעבירין לו אפילו על פשעיו החמורים - מידה כנגד מידה, אבל מי שמקפיד אם פוגעים בו בכוונה להכעיסו, ומוחל רק על מה שסגנו בו בשגגה, אינו זוכה למחילת הפשעים אלא רק למחילת השגגות.

וכן כתב החפץ חיים בשמירת הלשון (שער התבונה פ"ח) "מי שרוצה שהקב"ה ימחול לו אפילו על פשעיו יזהר גם כן שהוא לא יקפיד כלל, אפילו יודע בודאי שעשה חברו נגדו במרד ובמעל שזה נקרא פשע כמאמרם פשעים אלו המרדים, וזהו שדייקו למי נושא עוון למי שעובר על פשע", והיינו שצריך להיות 'עובר על פשע' ולא להקפיד על מה שפוגעים בו בכוונה, ואז זוכה מידה כנגד מידה שמעבירין לו על כל פשעיו.

שעט. ובשערי תשובה (א, כח) כתב כי זהו "פתח תקווה נכבד מאד", והיינו מפני שהוא דבר המצוי מאד שאדם נפגע מאחרים, וכשמצא חברת בני אדם יכול להיות שיש מי שפוגע בו ומצער אותו, ואם הוא מתגבר ומעביר על מידותיו ואינו מחזיר למי שפוגע בו, זוכה בזכויות עצומות ליום הדין.

שפ. עצה להעביר על מידותיו, יחשוב כי האדם שמצער אותו יתכן שהוא אנוס, שכך טבעו, וכמו שאם היה בעל חי מצער אותו, וכו' שייך קפיא על הבעל חי? הלא הוא בעל חי ואיננו אדם.

ושמעתי מאאמור"ר זצ"ל מעשה שהיה עם הגאון רבי מנשה מאיליא זצ"ל (שהיה מגדולי הדור בזמן הגרי"א וחיבר ספר 'אלפי מנשה', וגם בסידור הגרי"א מובאים פירושים ממנו) שפעם אחת הוא הלך ברחוב עם מישהו, וניגש אדם חצוף והתחיל לדבר בחוצפה לרבי מנשה, ורבי מנשה שתק, והאדם שהלך איתו התפלא ושאל מדוע הוא שותק ואינו עונה, ולאחר מכן כשהמשיכו בהליכתם הגיעו למקום בוץ, ועבר שם

זכויות עצומות, ומאחר שזה קשה, הרי לפוס צערא אגרא (אבות ה, ב), וזוכים בזה לאגרא! ברוחניות - להצלחה בתורה.

שפה. כשבאים לקבל קבלה שלא לדבר לשון הרע, בהתחלה זה קשה, אבל במשך הזמן מתרגלים וכבר לא קשה, ואדרבה זה ערב ונעים מאד, כמו שכתב רש"י מפרשת קבלת התורה (שמות יט, ה) שכל ההתחלות קשות, ומכאן ואילך יערב לכם.

ויכולים להתחיל עם קבלה קטנה, שלא לדבר לשון הרע כמה ימים, ובמשך הזמן להוסיף על זה, כל אחד כפי יכולתו, וזוהי קבלה טובה מאד, כמו גמילה מעישון, שמתחילים יום אחד, ואחר כך מוסיפים עוד יום ועוד יום, ובכל פעם להתגבר יום אחד זה לא קשה, ובמשך הזמן מתרגלים בזה, כך גם גמילה מלשון הרע, כל אחד יתחיל לזמן מסוים כפי כוחו, ובמשך הזמן זה נעשה יותר ויותר קל, וההרגל נעשה טבע.

דן לכף זכות

שפט. יש דבר הצריך חיזוק, שלא לדבר דברי ביקורת על אחרים, על יחיד או על ציבור, בזמנינו יש שמדברים ביקורת ולא מרגישים כלל שזה לא כהוגן, כי אמנם כן יש ביקורת וחושבים שזה מוצדק, אבל הרי משנה מפורשת היא בפרקי אבות (א, ה) והוי דן את כל האדם לכף זכות, יש מצוה לדון לכף זכות!

וכבר אמרו (שבת ק"ב, א) שמי שדן אחרים לכף זכות אזי מידה כנגד מידה גם בשמים ידונו אותו לכף זכות, ומובא שם בגמרא מעשה באחד שדן לכף זכות דבר שהזכות היה לא שכחו ולא מסתבר כלל, ואף על פי כן הוא תלה לזכות שיש איזה סיבה רחוקה שמחמתה לא נתנו לו את מה שמגיע לו, ולבסוף נתברר שבאמת כך היה, וזו הייתה הסיבה, ואמרו שם על זה, ואתה כשם שדנתני לזכות המקום ידין אותך לזכות.

מידה כנגד מידה, כזה רווח והצלחה זוכים על ידי שדנים בלב לכף זכות! על ידי מה שבלבי אני לא חושד בו אלא דן אותו לכף זכות, והרי בשמים יודעים את מה שאני חושב, השם יודע מחשבות אדם (תהלים צד, יא), ומידה כנגד מידה גם בשמים דנים אותי לכף זכות, בכל ההתנהגויות שאני נכשל, בשמים דנים לזכות, שאני שוגג או אנוס ואינני אשם.

שצ. ובאמת את כל אחד אפשר לדון לכף זכות, שהוא שוגג או אנוס או שקשה לו ואינו אשם, וכמאמר הכתוב (עיי' שבת ל"ב) אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף וגו', והיינו שגם אם יש צד זכות רחוק אחד מני אלף גם כן בשמים מתחשבים בזה.

וזה דבר שצריך הרבה תיקון, לדון כל אדם לכף זכות, ואף אם לא בלב, לכל הפחות בדיבור לא לדבר דברי ביקורת על מישהו, ומה הרווח מהביקורת, מה יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמייה ותהלים קכ, א, הרי לא מרוויחים כלום מזה.

וזה דבר חשוב מאד, שצריכים בזה התגברות נגד הטבע, אבל זה הכרחי מאד, לכל הפחות בדיבור לא לדבר ביקורת ולא לגרום צער, ועוד מדרגה גם בלב לדון לכף זכות, ומדרגה נוספת גם לעשות טובות לאנשים, בדיבור ובמעשה, עם אהבת הבריות.

ובדרך כלל אדם שאינו אוהב את הבריות ומדבר ביקורת על אחרים הוא לא מאושר, וחי חיים לא מאושרים: ולהפך מי שאינו מדבר ביקורת, ודן לכף זכות, הוא מאושר ואהוב על כולם, כי אינו פוגע בשום אדם, והוא נותן יחס טוב בסבר פנים יפות לכל אחד ואחד, ועל ידי זה כולם אוהבים אותו, ורוח הבריות נוחה הימנו.

שצא. ואמנם זה דבר קשה מאד, לדון לכף זכות אפילו דבר שהוא נגד הפשטות, ונגד השכל, אבל על ידי זה זוכים מידה כנגד מידה, וכמו שהוא מלמד זכות על אחרים גם בצדדים רחוקים שאינם מסתברים, כך בשמים ימצאו עליו צדדי זכות אפילו שהם רחוקים ולא מסתברים.

והרי כל אחד צריך שבשמים ילמדו עליו זכות, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז, כ), ולכל אחד יש איזה עבירות שנכשל בהם, לכל הפחות 'חטאים' שבוגג, משהו חיסרון

שלמות, ואם הוא מלמד זכות על אחרים, זוכה שגם בשמים ילמדו עליו זכות.

ולהפך מי שדן אחרים לחובה בשמים ידונו אותו לחובה, כי הוא לא מחפש זכויות על אחרים, ודן אותם לכף חובה, מידה כנגד מידה גם אותו ידונו לכף חובה, וכשצריך מליץ יושר אחד מני אלף לא יהיה לו מליץ יושר.

כף שטות

שצב. אמר ע"ה (שפטה בילדותי) הייתה אומרת, שאם לא מוצאים על האדם כף זכות, יש לדונו 'לכף שטות', שזה גם כן לימוד זכות, לתלות שעשה את מעשיו מתוך חוסר הבנה ורוח שטות שנכנסה בו, ואם הוא היה בעל הבנה היה מתנהג אחרת, רק בגלל שהוא לא מבין הוא מתנהג כך, ואין להאשימו במה שעשה, כי הוא נולד עם יצר הרע כזה, ולא קיבל חינוך טוב, ואין לו שכל להבין כיצד להתנהג.

שצג. כתב בחזון איש (אוי"ח סימן ט) כי "מדרך התורה להחזיק שלום עם כל אדם ולהעביר על המידה וכמו שכתב הרמב"ם פ"י מהלכות מלכים הי"ב, וכשם שאין ראוי לחכם לבעוס ולנקום במריע לו מתוך חולי רוח, כן אין ראוי לנקום ולשנוא את המריע מתוך חולי נפש המשכלתו וחסר משקל המידות, ואין בין בליעל למטורף הידעת ולא כלום", והיינו מפני שכל אדם מישראל יש לו בטבעו מידות טובות, ומי שמתנהג במידות רעות זהו מפני שנכנסה בו רוח שטות, ואין לבעוס עליו או לשנוא אותו, אלא יש לרחם עליו, ולהבין שהוא כמו חולה רוח, שנכנסה בו רוח שטות של מידות רעות.

אחדות

שצד. בקבלת התורה כתוב (שמות יט, א) ויחן שם ישראל נגד החר, ופירש רש"י כאיש אחד בלב אחד. ומבואר כי ההכנה לקבלת התורה היא 'אחדות' בין אדם לחברו, שמרגישים זה עם זה כאיש אחד, כמו שכתוב (ויקרא יט, יח) ואהבת לרעך 'כמוך', ובמסילת ישרים פרק י"א כתב שצריך להיות 'כמוך ממש', ואם ההרגשה היא כאיש אחד ממילא יש אהבה, וכבר לא שייך שיהיו סכסוכים, ולא צרות עין וקנאה, כי אין צרות עין ועצמו, וכמו שאין אדם מקנא בבנו (סנהדרין ק"ה, א) שהבן הוא עצמו ובשרו ולא שייך לקנא בעצמו, כך גם כשמרגיש עם חברו כאיש אחד, ממילא אין ביניהם קנאה ותחרות וצרות עין, ויש שלמות באהבת הבריות כמוך ממש.

שצה. כיצד תהיה הגאולה? קראנו בהפטרות ויגש (יחזקאל לו) "ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתוב עליו ליהודה ולבני ישראל חברי ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים וכל בית ישראל חברי, וקרב אותם אחד אל אחד לך לעץ אחד והיו לאחדים בידך", וזו נבואה כיצד ומתי תהיה הגאולה! על ידי שיהיה אחדות בין כל אחד ואחד, עם אהבת הבריות, ובלא שנאת חינם, וכשלא תהיה שנאת חינם אז תהיה הגאולה! כי שנאת חינם זה חטא החורבן המעכב את הגאולה, ועל ידי האחדות ואהבת הבריות תהיה הגאולה.

מחלוקת

שצו. שנינו באבות (ה, יז) "כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים, ושאיינה מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת הלל ושמאי, ושאיינה לשם שמים זו מחלוקת קורח וכל עדתו".

והנה על מחלוקת בית שמאי ובית הלל אמרו חז"ל (בבבא ד, א) שחיבה ורעות נוהגים זה בזה, והיינו חיבה ורעות עם המחלוקת, כי כאשר המחלוקת היא לשם שמים, יש חיבה ורעות, ואלו ואלו דברי אלוקים חיים (כדאייתא בעירובין ג, א), וזה הפירוש 'סופה להתקיים', שבמחלוקת לשם שמים שני הצדדים קיימים, וכל מה שאמרו בית שמאי ומה שאמרו בית הלל נשאר תורה לנצח נצחים, ויש משניות וברייתות וגם מפרשים אלושאנים אחרונים על בית שמאי ובית הלל,

כתינות שנסבו, שלא קיבלו חינוך, והם שוגגים ולא מזיזים, וגם עליהם נאמר ואהבת לרעך כמוך.

וכמו שאם יש לאדם בן שמתנהג לא כמו שצריך, וכי הוא לא אוהב אותו? כך כלל ישראל (דברים יד, א) בנים אתם להשם אלוקיכם, וממילא (מלאכי א, ב) אהבתי אתכם אמר השם, ואפילו אלו שאינם עושים מה שהם חייבים, שיש ביקורת עליהם - אבל יש אהבה, כמוך!

ת.ג. ההפך משנאת חנינם הוא אהבת חנינם, אבל האמת היא שאין זה אהבת חנינים! אלא חיוני, כי נצטוונו בתורה ואהבת לרעך כמוך, וזו מצוה שכל אחד חייב בה, וכל אחד יכול לקיים אותה.

ת.ד. אהבת הבריות היא דרגה גבוהה מאד, ובאבות פרק ששי הזוכר 'אוהב את המקום' תחילה ואחר כך 'אוהב את הבריות', משמע שכל הזוכרים תחילה לאהבת המקום ואחר כך לאהבת הבריות.

והטעם לזה מפני שאהבת הבריות היא מדרגה שקשה יותר להשיגה מאהבת המקום, כי אהבת המקום שייך להשיג בנקל, אם מתבוננים בכל החסדים והטובות שהקב"ה עושה עם האדם, וממילא זה מביא לאהבה והכרת הטוב להקב"ה, וכמו שהאריך בספר חובות הלבבות, לכן אפשר בנקל לזכות לאהבת המקום, ואילו אהבת הבריות קשה יותר, מפני שאין לאדם סיבה לאהוב את חברו, שהרי חברו לא עשה לו שום טובה, ואינו מחויב בהכרת הטוב אליו, וצריך דרגה גבוהה להתגבר על כל הנגיעות ולזכות לאהבת הבריות.

ת.ה. יש עצות פשוטות לחיזוק אהבת הבריות, כגון אם חושבים על המעלות שיש באחרים, כל אחד יש בו מעלות, ואף אם יש בו חסרונות יש בו גם מעלות טובות, ועוד הדבר שהוא יהודי זוהי מעלה, שיהודי יש לו מידות טובות ומיוחדות, כאמרום (בבמות עט, א) שלושה סימנים יש באומה זו איישיהם רחמנים וגומלי חסדים, ורק צריך למצוא בכל אחד את המעלות האלו, אם בדרגה גדולה או בדרגה קטנה, על כל פנים יש בו מעלות, ומי שמרגיל עצמו לראות תמיד את המעלות הטובות בזולתו, זה מביא לידי אהבת הבריות עד 'כמוך ממש'.

ת.ו. אפשר להתחיל בדבר קטן, במעשים קטנים ומחשבות של אהבת הבריות, אפילו בתוך המשפחה, לחשוב על בני המשפחה גם בזמן שאינו נמצא לידם, כיצד אפשר לשמח אותם ולגרום להם מצב רוח טוב, והרי אדם נהנה לשמח את בני ביתו, וכשמתחיל ועוסק בזה מתוך הנאה, במשך הזמן מתחזקת אהבת הבריות יותר ויותר, כי כך הטבע כשאדם עושה דבר מתוך הנאה הוא נמשך לזה, ובמשך הזמן מתחזק בו הכוח של אהבת הבריות, ויש בזה הרהר מדרגות, עד לדרגתו של אברהם אבינו.

ת.ז. אמרו חז"ל (ברכות ה, ב) כל המשמח חתן וכלה כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים, וצריך להבין מה הקשר בין שמחת חתן וכלה לחורבות ירושלים, וכיצד נבנות חורבות ירושלים על ידי שמשמחים חתן וכלה.

והביאור הפשוט בזה, כי אדם שמשמח חתן וכלה הרי הוא מקיים מצות חסד ואהבת הבריות, וכמו שכתב הרמב"ם (הלכות אבל יד, א) שמקיימים בזה מצות ואהבת לרעך כמוך, וכיון שמשמחים חתן וכלה מתוך אהבת חסד ואהבת הבריות, מתקנים את חטא החורבן שהיה ממתת שנאת חנינם, ומביאים בזה לבניית חורבות ירושלים.

רחמים

ת.ח. ידוע ההבדל בין יהודי לגוי, שאם יהודי אחד גר באמריקה ויהודי אחר באוסטרליה, כאשר ישמע יהודי אחד כי היהודי השני זקוק לעזרה, מיד הוא ישלח לו עזרה למרחקים וישתתף עמו בצערו, למרות שאינו מכירו כלל, ואילו אצל אומות העולם אין דבר כזה, ואפילו שני גויים מאותה המדינה, בדרך כלל לא אכפת לאחד מה שהשני טובל, ואינו מרחם עליו, ובודאי שאינו שולח לו עזרה.

ששניהם דברי אלוקים נמים, והכל תורת אמת, כיון שנחלקו לשם שמים, ומחלוקת כזו 'סופה להתקיים' - שני הצדדים קיימים.

אבל מחלוקת קורה ועדתו אין סופה להתקיים, ואמנם שלשה רבנים קיים, כי אצלו זה היה לשם שמים, אבל החולקים שלא לשם שמים אינם קיימים, ולא רק שתורתם אינה קיימת אלא גם הם בעצמם לא נתקיימו.

ש.ז. צריכים לדעת כי סכנה גדולה להתערב במחלוקת, ומי שמתערב במחלוקת הוא בסכנה גדולה מאד, וידוע שבמשך כל השנים היו הרבה מחלוקות בין גדולי ישראל ממש, בין שני צדדים גדולים, שמכל צד היו גדולי ישראל, והגדולים עצמם נשארו גדולים, והתורה שלהם נמשכת וקיימת, ומתחשבים בדעותם ההלכה עד היום, אבל אלו שהתערבו במחלוקת שלהם היה סופם רע מאד, כי בין הגדולים זו הייתה מחלוקת לשם שמים שסופה להתקיים, אבל אלו המתערבים אין להם זכות להתערב כשיש מחלוקת בין הגדולים.

ש.ח. וגם במחלוקות שהיו בתקופות מאוחרות יותר, אחרי ת"ש, ידוע לי על כאלו שהתערבו במחלוקת ועדיין הם סובלים מאד מזה, והולכים לצדיקים לבקש ברכות, וממשיכים כל הזמן לבקש ברכות מצדיקים, כי הם עדיין סובלים מאד רחמנא ליצלן. לכן סכנה גדולה היא להתערב במחלוקת, ואף מי שבטוח שצד האחד צודק, אינו בעל דבר, ואסור לו להתערב בזה. וכשנמצאים במקום שיש מחלוקת, יש להימנע מלדבר על המחלוקת, ולא לדבר לשון הרע אפילו על מי שהוא בעל מחלוקת, כיון שאין בזה תועלת, ואין היתר לדבר לשון הרע שלא לתועלת, ואם מדברים זה איסור חמור מאד כמבואר בחפץ חיים.

ש.ט. ושמעתי מאחד שהיה מדבר ושומע ומתעניין הרבה בענייני המחלוקת, מתוך אהבת האמת, אבל אחר כך החליט שלא לדבר ולא לשמוע יותר מזה, וסיפר לי על עצמו שמונים שהתחיל להתחזק בזה, הרגיש חיזוק בהבנה בלימוד, שהוא מבין יותר טוב, ורמת ההבנה שלו עלתה. וזהו הכוח של דבקות בתורה וזהירות מלשון הרע. וזהו שכתב באיגרת הגר"א שכל רגע ורגע שאדם חוסס פיו זוכה בשבילו לאור הגנוז שאין כל מלאך ובריה יכולין לשער, ואור הגנוז היינו אור התורה, כמו שכתוב (משלי ה, כג) תורה אור, שבזכות חסימת הפה זוכים להתעלות בתורה, והוא בדוק ומנוסה כ"ל ממעשה שהיה.

אהבת הבריות

ת. ואהבת לרעך כמוך אמר רבי עקיבא זה כלל גדול בתורה. (ירושלמי נדרים ט, ד), ויש להבין מה הפירוש 'כלל גדול בתורה'. והפירוש הפשוט בזה, לפי מה שכתב רבי חיים ויטאל בשערי קדושה (א, ב) שאדם שיש בו איזה חיסרון בשלמות המידות הטובות, כגון אם חסר בשלמות אהבת הבריות, חסר בשלמות כל המצוות שהוא עושה, וכל מצוה שהוא עושה אינה בשלמות, מפני שיש לו נגיעות ואהבה עצמית, וזה פוגם בשלמות כוונת כל המצוות שהוא עושה, וזה הפירוש 'כלל גדול בתורה' - שאם אהבת הבריות אינה בשלמות 'כמוך', חסר בשלמות כל התורה כולה, וכל התרי"ג מצוות שהוא מקיים אינם בשלמות.

ת.א. נצטוונו בתורה (ויקרא יט, יח) ואהבת לרעך כמוך, ולכאורה הרי אהבה זה דבר טבעי, וכיצד אפשר לצוות לאדם שיאהב את מי שאינו אוהבו? אבל הביאור הוא, כי מאחר שהתורה ציוותה כן, סימן שכך הטבע של יהודי! ולכל יהודי יש בטבע אהבת הבריות ומידות טובות, אלא שהיצר הרע עושה חשבונות נגד האהבה, ועל זה המצוה 'ואהבת' - אל תתחשב עם החשבונות אלא תהיה כמו שאתה, עם אהבת הבריות.

ת.ב. כל אדם מישראל נקרא רעך, ורק גוי אינו רעך, אבל יהודי הוא רעך, וכמו רעהו האמור לגבי נזקין, שכל יהודי נקרא רעהו. ואמנם יש כאלה שהם מסיתים ומדיחים, ועליהם כתוב (דברים יג, ט) לא תחמול ולא תכסה, אבל רוב הציבור אינם מסיתים, והם 'מסיתים' ולא 'מסיתים', וכבר כתב החזון איש שבזמנינו הם

תט. וכך כתב בדרשות הוד צבי לאמאמר זצ"ל (עמ' לב) "אצל אלו הבני עשו נראה שאך רצח וחמס וגזלה וכל מידות רעות שוכן בקרבם, ורחוקים המה ממידת החסד כרחוק מזרח ממערב, כי אם יבואו למשל לאיוואן אחד ויאמרו הלא תדע שהשכן שלך שוכב על ערש דוויו והוא צריך לסטוע לרופא, ואם לא - ימות, ובכן תן אתה נדבה רובל אחד, כי הלא הוא שכן שלך, וממש תחיה את נפשו בזה, בלי ספק שאיוואן יעמיד את עיניו כמשתאה, ויחשוב בדעתו שלא אדם הוא המדבר דברים כאלו, כי מה לו לאיוואן ולשכנו, כספו של איוואן לאיוואן ולא לאחרים..." זהו ההבדל בין יהודים לגויים, מפני שכלל ישראל זכו לקבל תורה, והתורה מקדשת את האדם, ונותנת בלבו מידות טובות, ולכן כלל ישראל מיוחדים בהיותם רחמנים ביישנים וגומלי חסדים.

תטו. וידוע שהסבא שמלכודקא היה מחנך את התלמידים שאם מוצאים נייר מושלך, ומרימים לבדוק אולי יש בו דברי תורה, ורואים שאינו טעון גניזה, אין להשליכו שוב על הארץ, כי אחר כך יבוא אדם נוסף וגם הוא יתכופף לבדוק את הנייר, וראוי לחשוב על זולתו, ולהניח את הנייר במקום שלא יגרום טרחה לאחרים.

סבר פנים יפות

תטז. מספרים שבקלם כשמישהו היה בא לתלמוד תורה שבקלם, כל מי שהיה פוגש בו היה שואל אותו מה שלומך, ובמה אני יכול לעזור לך, אולי אתה צריך איזה עזרה, כאילו שהוא ידוד שלו ומכירו זה מכבר, והוא היה מתפלא מהיכן מכירים אותו, והרגיש הרגשה מאד נעימה בזה, שכל אחד רוצה לעזור לו ושואלים בשלומו ומתייחסים אליו. כך אפשר בלי שום מאמצים להרוויח הרבה מעשים טובים, במילה אחת, ואפילו במבט, ובחיך, לתת הרגשה טובה לשני, ומרוויחים בזה הרבה מעשים טובים.

תיז. וכבר אמרו (כתובת קיא, ג) טוב המלבין שיניים לחברו יותר ממשקו חלב שנאמר ולבן שיניים מחלב, 'משקו חלבי' היינו שנתנו לו לאכול ולשתות כשהוא רעב וצמא, אבל יותר טוב מזה 'המלבין שיניים לחברו', שמשמח אותו בדברים, שגורם לו שיתחיל לחייך קצת, ונותן לו הרגשה נעימה, שירגיש טוב, וזהי אהבת חסד, חסד גדול מאד. ולפעמים יש כאלה שזקוקים לזה ואין חדר ניכר עליהם.

תיח. כל אחד שנמצא בסביבת אנשים, יכול לעשות מעשים טובים בכל רגע ורגע, על ידי סבר פנים יפות והתעניינות בשלום חברו. ומעשה שהיה באחד שלמד ביישנות לפני הרבה שנים, ולא הרגיש טוב בשיבה, וכבר החליט שאחרי שבת יעזוב את הישיבה, ולאחר שיעזוב אי אפשר לדעת מה יהיה בסופו. אך בליל שבת כשהולכים לומר גוט שבת לראשי הישיבה, פנה אליו אחד החבורים וטפח על שכמו ושאל אותו 'מה שלומך', וזה שימח אותו מאד, שראה שיש מי שמתעניין בו ומחשיב אותו, ובשל כך החליט להישאר בישיבה. נמצא שאותו אחד שהתעניין בו ושאל אותו לשלומו, זיכה אותו בתורה, ובחינוך של ישיבה, להיות בן תורה, וגם כל יוצאי חלציו, שאחר כך הוא נהיה בעל משפחה, והקים משפחה של בני תורה, כל זה בזכות השאלה 'מה שלומך'!

תיט. שייך לעשות חסד על כל צעד ושעל, בכל פעולה ופעולה, כל חיך וסבר פנים יפות למישהו, ולהקשיב לדבריו, כמו שאמר לי מרן הגרא"מ שך זצ"ל כי בא אליו אחד שיש לו קשיים וצרות, והוא לא היה יכול לעזור לו, אבל שמע אותו והקשיב לדבריו, ועצם הדבר ששומעים אותו ומקשיבים שהוא אומר לא נאמר זה גם כן מרגיע אותו, שמשתתפים בצערו ויש אווון קשבת אליו, וגם זה חסד.

שמח בטובת חברו

תכ. שינוי באבות (ד, יט) שמואל הקטן אומר בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה השם ורע בעיניו והשיב מעליו אפו. וביארו המפרשים שאם אדם שמח במפלת שונאו ובקשיים שיש לו, אזי הקבי"ה מעביר את כעסו מהשונא, אל זה ששמח במפלתו, והצרות של השונא עוברות אליו, רח"ל.

והנה אם כך היא המידה באדם ששמח בצרות שיש לשני, כיצד יהיה הפוך, אם אדם שמח על הטובות שיש לשני, שמח בטובתו של חברו, שמעתי בשם בעלי המוסר כי לשמוח בשמחתו של חברו זו מדרגה גדולה ועבודה קשה יותר מאשר להצטער בצערו של חברו, כי המצטער בצער חברו הרי הוא מרחם עליו, אבל לשמוח בשמחתו זה יותר קשה.

ואם שמחה בצער חברו זה דבר כל כך גרוע שעל זה נאמר בנפול אויבך גוי פן יראה השם ורע בעיניו וגוי, על אחת כמה וכמה מידה טובה מרובה גדול השכר המגיע למי ששמח בטובת חברו.

תי. מעשה שהיה עם מו"ח הגאון רבי יהושע זלג דיסקין זצ"ל שהיה רב בעיר אחת (פריאטל) ברוסיה, והיה זמן שהיה שם מצב קשה של עניות גדולה מאד ולא היה מה לאכול, ומו"ח לקח אז ספר 'אוהלי שם' שיש בו הרבה כתובות של רבנים מכל העולם, רבנים שלא מכירים אותו וגם הוא לא הכיר אותם, ושלח להם מכתבים, ולכל רב הוא נתן כתובת של אחד מהבעלי בתים שזקוקים לעזרה, וזמן קצר לאחר מכן התחילו להגיע תרומות מכל העולם ושלחו עזרה כספית לבעלי בתים העניים, וזה היה במטבע חוץ, שערכו היה רב מאד ברוסיה בעת ההיא, ומהו היה לעניים ממה לחיות.

ורואים את הטבע היהודי, שאפילו אחד שגר באפריקה, או באמריקה, או באנגליה, אם הוא שומע שיש יהודי במקום אחר - שאינו מכיר כלל - שזקוק לעזרה, הוא שולח לו עזרה! וזוהי המידה הטובה של רחמנים וגומלי חסדים, שישנה רק בישראל ולא באומות העולם, ואין דבר כזה אצל הגויים.

תיא. בילדותי ברוסיה היו לנו שכנים גויים שגידלו כלב בביתם, ופעם רדף הכלב אחרי חתול וטרף ונשך אותו, והגויים שמחו וצחקו מזה, אך אני לא יכולתי לראות זאת וריחמתי על החתול, כי הרי הוא בעל חן, ומה שמחה יש בזה שהכלב טורף אותו, וזו שמחה של אכזריות והנאה של אכזריות, מצד מידת האכזריות, ובעם ישראל אין דבר כזה, אלא הטבע הוא רחמנים וגומלי חסדים, אבל גויים אין בטבעם מידת הרחמים.

אכזריות

תיב. יש טבע של אכזריות, שבני אדם נהנים מאכזריות, ובשערי תשובה לרבינו יונה (ג, ט) כתב שהוא חיבר גם ישער האכזריות, ואין זה בנמצא תחת ידינו, כפי הנראה שהדור אינו זכאי לזה. ושמעתי מהגה"צ רבי אבא גרוסברד זצ"ל בשם הסבא מקלם שאם היה לנו שער האכזריות של רבינו יונה, היינו מפחדים להישאר לבד עם מישהו, כמו שיש איסור יחוד עם גוי, כך היו מפחדים מכל אדם, אם היו יודעים עד היכן מגיע טבע האכזריות שבאדם.

תיג. הטבע של אכזריות קיים אצל כל אחד ואחד, אלא שברוך כלל הטבע הוא רדום והאכזריות אינה יוצאת לפועל.

מטריח אחרים

תיד. יש דבר הנוגע למעשה, שיש שמוציאים ספרים מהארונות להשתמש בהם, ואינם מחזירים את הספר למקומו בגמר השימוש, ופעמים רבות שגורמים ביוון כתבי הקודש, שהספרים מונחים בערמות שלא במקומם, ויש צדיקים יחידים שגולה שמתנדבים לאסוף את הספרים, ומשקיעים הרבה כוחות בה.

אמנם זוהי מידה רעה להטריח אחרים לעשות את המוטל עלינו, ובספר קריינא דאגירתא (ח"א ט) כתב מרן הקהילות יעקב הוציא מידת אכזריות ורעיו הוא לתלמיד על אחרים מה שהוא הוציא ממקומו, וכל שכן להטיל על הגולה חכם השוקד על התורה את

תכה. על פי האמונה אין מקום לקנאה כלל, שהרי כל מה שחברו מצליח זה בסייעתא דשמיא, ובלא סייעתא דשמיא לא היה מצליח כלל, וכל הכישירוונות ושאר הדברים שמצליח בהם זה מן השמים.

ויחשוב לעצמו, למה רק לחברו יש סייעתא דשמיא להצלחה, הרי הכל מן השמים, ובדאי שיש לכך חשבונות וסיבות בהשגחה, מסתמא מפני שיש לחברו זכויות יותר ממנו, ולכן יש לו סייעתא דשמיא גדולה יותר, והוא שאינו בעל זכויות אין לו סייעתא דשמיא, אם כן הרי הוא עצמו אשם בזה שאינו מצליח כמו חברו, וצריך לפשפש במעשיו ולבדוק מה החטאים שיש לו, כמו שאמרנו (ברכת ה. א) אם רואה אדם שייסורים באים עליו יפשפש במעשיו, וענין זה כולל לא רק ייסורי הגוף, אלא כל צער וקשיים שיש לאדם, וגם צער הנפש שאינו מצליח כמו חברו, זה מן השמים, וצריך לפשפש במעשיו מה הסיבה בהשגחה.

תכו. ובאמת קנאה עצמה היא חטא ומידה רעה, הנובעת מתוך חיסרון אהבת הבריות, שהרי התורה אמרה "ואהבת לרעך כמוך", ומן הראוי היה שישמח בהצלחת חברו כמו ששמח בהצלחת עצמו, ואם אינו שמח בהצלחתו זהו חיסרון בקיום מצות 'ואהבת', והצער עצמו הוא חטא! שאינו שמח בהצלחת חברו, ומחמת החטא מגיע לו צער מן השמים, וצריך לעשות תשובה על החטא, ולהתחזק באהבת הבריות.

תכו. יש תפילה שאנו אומרים במוצאי שבת (מירושלימי בברכות) "שלא תעלה קנאתנו על לב אדם ולא קנאת אדם תעלה על לבנו", ובפשוטו הבקשה שאחרים לא יקנאו בנו, זה מפני שקנאה של אחרים יכולה להזיק, והבקשה שאנחנו לא נקנא באחרים זה ענין אחר - שאנחנו לא ניכשל בחטא של קנאה.

אבל באמת יתכן שגם הבקשה שאחרים לא יקנאו בנו היא מצד החטא שבוה, שמבקשים עליהם שהם לא ייכשלו בחטא של קנאה, כי אם אנו מצליחים ואחרים מקנאים בנו, נמצא שאנו הגורמים לחטא הקנאה, ולכן מבקשים רחמים שלא יקנאו בנו, שאנו לא נגרום לאחרים להיכשל בחטא של קנאה (וענין כעין זה בארחת צדיקים שער הקנאה).

חלישות הדעת

תכה. יש כאלה שהם יותר מדי ישרים ואמיתיים, והם יותר מדי לא מחשיבים את עצמם ולא מכירים את המעלות שלהם, ויש להם חלישות הדעת, כי הם רואים אחרים שמצליחים יותר מהם.

ובאמת חלישות הדעת זה דבר מאד לא טוב, ומעשה שהיה בחור מצוין שלמד בישיבה, והיה עוד בחור אחר יותר מצוין ממנו, והוא פעם דיבר איתו בלימוד וקיבל חלישות הדעת, ולפני שדיבר איתו הוא לא הפריע לו כי לא חשב שהוא יותר מצוין, אך כשדיבר איתו בלימוד זה גרם לו חלישות הדעת, ואף על פי כך הוא מאד הנהה לדבר איתו, וחזר שוב לדבר עמו וקיבל עוד יותר חלישות הדעת, והרגיש מאד לא טוב מזה.

ושלחתי אותו שישאל את מרן הגרא"מ שך זצ"ל מה לעשות, והורה לו הרב שך שילך לכמה חודשים לישיבה אחרת שאין בה מצוינים כאלו, כי החלישות הדעת מוזיקה לו והוא טובל מזה, והאדם צריך להרגיש טוב: ואם יש דבר שמויק לו חלישות הדעת וחוסר שמחה ואף שהוא טבע כשר מאד ואין זו הקנאה האסורה, אבל זה מוזיק, צריכים מאד להיזהר מזה.

תכט. הרגשה של אפסיות מתוך חלישות הדעת, זה דבר מאד לא טוב, שמפריע ומוזיק להצלחה, ואמנם צריך לדעת ולהרגיש את האמת שאין לו חשיבות, וכפי שאמרנו גדולי העולם נעייין חילוקי (ט) ונחנו מה, ואנכי עפר ואפר, ואנכי תולעת ולא איש, אבל להרגיש חלישות הדעת זה דבר שמויק מאד ואסור שיהיה דבר כזה, ואף שהוא טבע כשר מאד ואין זו הקנאה האסורה, אבל זה מוזיק, צריכים מאד להיזהר מזה.

תל. הגיע אלי אחד והתאונן שהוא מקנא באחרים, ומאד אכפת לו מזה, ואמרתי לו כי ניכר שהקנאה שלו אינה מפני שאכפת לו שאחרים מצליחים, אלא הוא מפרקן להם שיצליחו, ורק

הוא דבר נפלא כזה שיש לנו! מה שיכולים לזכות להרוויח אם שמוחים בטובת חברו, איזה זכויות ואיזה סייעתא דשמיא מקבלים, בגשמיות וברוחניות.

תכא. שמעתי פעם מבעלי מוסר שאמר, כי להצטער בצער חברו זה יותר פשוט, שאם התבר מצטער גם אני מצטער, כי אני מרחם עליו, והיו דברים כאלה, כפי שידוע לי מעשה בשני רבנים ידידים, שאחד מהם עשה בדיקות ונתגלה שיש לו מחלה איומה שאין לה תרופה, ובצאתו מן הרופא פגש את ידידו וסיפר לו על המחלה שנתגלתה אצלו, וחזר הידיד לביתו וסיפר על כך והתחיל לבכות! מתוך אהבת הבריות, ואהבת לרעך כמוך, כזו מדרגה, שהוא בוכה, והחולה עצמו לא בכה, אבל הוא בוכה עליו.

אבל לשמוח בשמחתו של חברו זה מדרגה יותר גדולה, לשמוח שהחבר קיבל איזה דבר שיש לו שמחה בזה ואני שמח עמו, זו מדרגה, והכרתי בעלי מדרגה כאלה, אבל זה לא שכחתי, לשמוח בשמחת חברו, כי מה יש לו מזה שהחבר שמח, וכדי לשמוח באמת בשמחתו של חברו צריך להיות בדרגת ואהבת לרעך 'כמוך ממש' כמו שכתב המסילת ישרים בפרק י"א, והיא מדרגה גבוהה שאינה פשוטה.

קנאה

תכב. שנינו באבות (ה, יט) כל מי שיש בידו שלושה דברים הללו מתלמידיו של בלעם הרשע וכו' עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה, והנה עין רעה זה קנאה, ורוח גבוהה היא גאווה, ונפש רחבה היא תאוה, ושלושת מידות אלו הם המידות הגרועות ביותר, כמו שאמרנו (שם ד, כא) הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם, וכבוד היינו גאווה, ומה שישנו בעל גאווה שואף לכבוד.

והמהר"ל בספר נתיבות עולם (נתיב לב טו) ביאר שקנאה היא מידה רעה יותר משאר המידות, משום שתאוה אדם רוצה לעצמו, וכן כבוד הוא מבקש לעצמו, אבל קנאה אינו רוצה לעצמו, אלא מפריע לו מה שיש לזולתו, ורק כאשר יחסר לזולתו אז יהיה שמח ומרוצה, ואמנם גם תאוה וכבוד הם מידות רעות מאד, בפרט תאוה וכבוד על חשבון אחרים, אבל בהם כוונתו להנאת עצמו, בשביל התאוה שלו ובשביל הכבוד שלו, ואילו קנאה אין בה שום הנאת עצמו, רק הנאה להרע ולמנוע טוב מזולתו, וזוהי המידה הגרועה ביותר.

ולכן הזכיר התנא קודם קנאה, ואחר כך תאוה וכבוד, וכן בתלמידיו של בלעם הרשע, מוזכר קודם עין רעה שהיא הקנאה, ואחר כך רוח גבוהה ונפש רחבה.

תכג. ידוע כי ישנם שני מיני קנאה, האחת אסורה והשנייה כשרה, כמו שביאר המסילת ישרים בפרק ד' שיש קנאה שאדם אינו מסוגל לראות בהצלחת חברו, ואינו מפרקן לו על הצלחתו, וזו היא הקנאה האסורה שעליה נאמר (משלי יד, ט) ורקב עצמות קנאה, אבל יש קנאה אחרת, שאדם שמח במה שיש לחברו, אלא שרוצה גם הוא לזכות למעלות כמו חברו, וזו היא קנאה כשרה וטובה.

תכד. המסילת ישרים מגדיר את הקנאה האסורה "קנאה אשר תפול רק בחסרי הדעת", והיינו משום שעל פי האמונה אין מקום כלל לקנאה, כי הרי הכל מן השמים, וכגון אם יש לשני כסף, ולו אין כסף, הרי זה מן השמים, שרוצים לתת לשני ולא לו.

וראייתי בספר 'ראש הגבעה' לתלמיד הגר"א שכתב על מה שדרך בני אדם להתאונן על מצבם, כי הם צריכים להתבייש בזה, שהרי אם לא טוב להם זה מן השמים, וממה נפשך מי שהוא צדיק הרי אלו ייסורים של אהבה להגדיל שכרו בעולם הבא ומה לו להתלונן, ואם אינו צדיק הרי זה לכפרת עוונות, ובושה היא לספר לאחרים שיש לו עוונות, כמו שהרשעים במדבר היו מתיבישים שירד להם המן בריחוק מקום ונתגלו עוונותיהם, וכתב שם: "לכן ייבוש האדם וייעלם לגלות מחסורו כמו שהוא בוש לגלות מום גדול והמאוס שבו, וכל שכן שלא יתלונן ויתרעם עליו יתברך ח"ו, ויתרעם על עצמו ועשיו וייתן בעפר פיהו". ולכן רק חסרי דעת יש להם קנאה.

אכפת לו על עצמו למה הוא לא מצליח מומתם, ויש לו חלישות הדעת מהם, וכשהוא לא רואה אותם הוא מרגיש טוב מאד, כי אז הוא לא מרגיש את אפסיותו, ורק כשרואה אותם הוא מרגיש פחיתות לעומתם, וכואב לו למה אינו כמוהם.

וזהו הקנאה הכשרה, אבל אם זה מביא לחלישות הדעת המפריעה להצלחה, צריך למצוא עצה כיצד להיפטר מזה. ושלחתי אותו למישהו שיסביר לו את הדרך בזה, כי אם רק יאמרו לו להתרחק מהחבר שהוא מקנא בו ולא רואה אותו, זה לא מספיק, וצריך לעקור הקנאה מלבו, שיבין שאם הוא עושה כל מה שבכוחו הוא צדיק ובעל מעלה לא פחות מחברו, כי הוא עושה כל מה שבכוחו ואינו יכול יותר, ומן השמים לא דורשים ממנו אלא כפי כוחו ולא יותר, וכשעושה כל מה שבכוחו הוא כבר מושלם.

תאווה

תלא. נספר עובדא מהסבא מסלבודקה, שכידוע הוא היה מתנך מיוחד, והיה מומחה מאד בחינוך, ותמיד היוכח בעלי כישרונות כדי לחנך אותם, שיהיו גדולי ישראל ויוכלו להשפיע על כלל ישראל, ופעם נודע לו על עילוי אחד שלומד ביישיבה בירושלים, והסבא היה אז ביישיבת בעיר חברון, ורצה להשיג קשר עם אותו העילוי, ובמשך זמן זה לא יצא לפועל, עד שפעם אחת נסעה קבוצה של בחורים מירושלים למערת המכפלה בחברון, ואותו העילוי היה ביניהם, והשתדלו אז שכל הקבוצה תיכנס לסבא מסלבודקה.

והם אכן נכנסו אליו, וישבו ליד השולחן, והסבא דיבר לפנייהם דברי מוסר, והזכיר בדבריו את מאמר חז"ל ויקרא רבה א, טו) כל תלמיד חכם שאין בו דעה נבלה טובה הימנו, והסתכל כל הזמן לעבר אותו העילוי, וכיוון אליו את הדברים, כמי שרוצה לחכמו בזה, שיידיע שאם אין בו דעה נבלה טובה הימנו.

ואחר כך שאלו את הסבא למה דיבר אליו כך, ומה רצה ממנו, והשיבם הסבא, וכי לא ראיתם? ממנו לא יצא כלום! ואף אם הוא עילוי גדול וכישורני מאד, לא יצא ממנו שום דבר. ולפליאת השומעים הסביר הסבא, כי בשעה שישבו אצלו, הגישו לפנייהם תה עם סוכר דק, והתפורו כמה פירורים מהסוכר על השולחן, ואותו העילוי הרטיב אצבעו ולקח סוכר ושם בפיו. ומזה הבין הסבא שאם הוא עושה כך כבר לא יצא ממנו כלום.

והיינו מפני שהרי יושבים ומדברים בדברי תורה ומוסר, עם הסבא מסלבודקה, ואם אף על פי כן החשק נמשך לעולם הזה, עם תאווה למשחו מתוק כזה, ואינו מבין שזה לא ממנה דרך ארץ, ואינו יכול להתגבר על התאווה, זה סימן שהוא בעל תאווה, עם עולם הזה-דיקע שאיפתו, ואין לו שאיפה לרוחניות, אלא הוא רוצה גשמיות, ועיקר שאיפתו היא לעולם הזה, ומאחר שזוהי שאיפתו, בודאי לא יצא ממנו כלום.

תלב. בשערי תשובה לרבינו יונה (ש"א ט) כתב ששבירת התאווה היא מעיקרי התשובה, והביא את הפסוק במשלי (יג, טו) "תאווה נהיה תערב לנפשי", ובניאר כי 'נהיה' הוא מלשון שבירה וכמו שכתוב בדניאל (ח, כז) "נהייתיי ונחלייתיי", היינו נשברתי ונעשיתי חולה, כך גם 'תאווה נהיה' היינו אדם ששובר את התאווה הגשמית ואינו מבקש הנאות העולם הזה, 'תערב לנפשי' - זה ערב ומועיל לנפש.

והיינו כשאדם מתגבר על התאווה, לא מפני שהוא רוצה ואין לו, שזה לא נקרא שבירת התאווה, ואדרבה התאווה מתחזקת יותר, אלא בזמן שיש לו אפשרות ומתחשק לו, ואף על פי כן הוא מתגבר ועושה נגד הטבע, זה נקרא שבירת התאווה הגשמית, שהוא מרגיל את עצמו להתגבר ולא להימשך אחר התאווה.

תלג. מעשה שהיה באדם שלא היה שומר תורה ומצוות, ונקלע לבעיה רפואית, והוצרך להתחיל לשמור על משקלו, שלא לאכול כל מה שמתחשק, ולאכול פחות מכפי שהורגל, והתחיל לעשות כן במשך תקופה, ומתוך כך נתעורר לחזור בתשובה, והיינו מפני שהתרגל לחיות בחשבון ובאופן מסודר, וזה הביאו לחזור בתשובה.

ובאמת יש לזה גם סיבה רוחנית, כי כאשר אדם שקוע בתאוות העולם הזה, הרי הוא רחוק מן הקדושה, וכמו שכתב רבינו יונה בשערי תשובה (א, ט) "כי כל זמן שאדם הולך אחר התאווה, נמשך אחרי תולדות החומר, וירחק מדרך הנפש המשכלת, ואז יתגבר יצרו עליו", ובחובות הלבבות (שער חשבון הנפש פ"ג בחשבון הכ"ה) כתב כי אהבת העולם הזה היא סתירה לאהבת העולם הבא, ומי שאוהב ונמשך אחר התענוגים ותאוות העולם הזה, לא שייך שתהיה בו אהבת העולם הבא.

וזהו הענין באותו אדם שהתחיל לשמור על בריאותו ולאכול לפי חשבון ומתוך כך התעורר לתשובה, כי התאווה כבר לא השפיעה עליו, ונעשה קרוב יותר לקדושה, וגם מפני שהתחיל לחיות עם חשבון, וכבר היה לו זמן להתבונן ולחשוב על מצבו, ולא להיות 'כסוס שוטף במלחמה' שעסוק כל הזמן בתאוות הגשמיות.

תלד. שבירת התאווה הוא אם אדם מרגיל את עצמו שלא לחפש את הטעם הטוב, ולא לאהוב מה שטעים, וידוע שבעלי מוסר היו מחנכים את ילדיהם לשבירת התאווה, ומעשה שהיה באחד שהיה בן יחיד למשפחתו ולמד ביישיבה מחוץ לעיר, ובכל פעם שהיה חוזר לביתו, הכינה לו אמו מאכל קבוע, תבשיל שלא היה מיוחד במינו כל כך, ולא שינתה אף פעם להכין תבשיל אחר, מפני שרצתה להרגילו שלא לאהוב את מה שטעים.

תלה. ביסוד התשובה לרבינו יונה הובא בשם הראב"ד כי העצה לשבירת התאווה היא, כאשר אדם אוכל דבר טעים ומתחשק לו להמשיך לאכול, שלא יגמור את הכל, אלא ישאיר מעט בסוף האוכל.

ואמנם זוהי מדרגה, ומעשה היה באחד שניסה לעשות כך, והזיק בזה לעצמו, מפני שהפריע יתר על המידה, אבל הענין בזה הוא להזכיר לעצמו שאינו אוכל מפני התאווה, רק מה שמוכרח לקיים הגוף, והעיקר הוא תורה ומצוות ומעשים טובים ולא תאוות והנאות העולם הזה.

אכילה

תלו. אמרו בגמרא (גיטין ע, א) סעודתך שהנאתך ממנה משוך ירך הימנה, אם אדם מרגיש שהוא נהנה מן האוכל, צריך להפסיק ולא להמשיך לאכול, ובפשטות היינו מצד שמירת הבריאות, שאם נהנה הרבה, סופו שיאכל יותר מדי, וזיק לבריאותו, ולכן צריך למשוך ידו שלא לאכול יותר מהצורך, והוא דבר ידוע שהרבה אנשים סובלים מזה שאוכלים יותר מדי, וכבר כתב הרמב"ם בהלכות דעות (ד, טו) כי רוב החוליים באים מריבוי האכילה.

אבל באמת עיקר הענין הוא משום גשמיות מזיקה לנפש, ובכלל זה תאוות האכילה וכן כל הנאה חומרית, ולכן אם אדם רואה שהנאותו ותאוותו מרובה, צריך למשוך ידו מן האכילה, וכל אכילה ושתייה הם בליט ברירה, מפני שמוכרחים לזה לצורך קיום הגוף.

ומעשה שהיה באחד שהגיע למרח הגרי"ז זצ"ל, וסח בפניו שלא אכל באותו היום, ומרגיש טוב מאד מזה, ואמר לו מרן, נכון שזוהי הרגשה טובה, אבל אין ברירה ומוכרחים לאכול לצורך קיום הגוף, ופעם אחת הוא יכול למנוע עצמו שלא לאכול, אבל יותר מזה הוא מחליש את כוחות הגוף.

תלז. יש הנאות העולם הזה הכרחיות, כגון מה שאדם צריך לאכול ולשתות, אבל כתוב במסילת ישרים (פ"ג ופ"ד) שיש בזה מדרגות. אם אדם נהנה מהאוכל ורוצה ליהנות ולכן הוא אוכל מה שיותר טעים ומשתדל שיהיה יותר טעים וייהנה יותר, הרי זה לא מוסף לו בריאות כלל ואינו צריך לזה לקיום גופו, ואדרבה אם אוכלים יותר מדי זה מזיק לבריאות כמו שכתב הרמב"ם בהלכות דעות. אבל טבע האדם הוא שיש תאוות האכילה ואינו מתגבר על זה, ויש כאלה שלא מבינים את זה ומזיקים לבריאותם.

וגם אפילו כשאדם אוכל עם חשבון ובצורה שלא יזיק לבריאות, אם הוא נהנה ממה שהוא אוכל, הרי זו הנאת העולם הזה שהיא הנאה גשמית, וזה דבר שמרחק את האדם מן השלמות.

והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון, כי הוא דואג, שצריך לשמור על רכשו, וכמו שאמרו (אבות ב, ד) מרבה נכסים מרבה דאגה.

תמב. אם אדם ישתדל להשיג יותר ממון, זה לא ייתן לו חיים יותר טובים, ולפעמים גם מפסידים מחמדת הממון, כגון שיש לו פרנסה ורכוש עם הכנסה קבועה, וכשמזדמן לו עסק שיוכל להרוויח בו הרבה יותר, הוא מוכר את מה שיש לו ומשקיע בעסק, ואחר כך מפסיד, והיו מעשים ידועים שהפסידו מתוך חמדת הממון.

תמג. חמדת הממון מעבירה את האדם על דעתו ועל דעת קונו, ופעמים שמביאה גם לידי איסורים, מלבד עצם המידה הרעה של חמדת הממון, לפעמים זה גורם לשקר, או שגורם צער ופגיעה למישהו, או שגורם הפסד ממון לאחרים, וכל זה נובע מחוסר אמונה, שלא יודעים שכל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה (ביצה טו, א), ואי אפשר להרוויח יותר ממה שנקצב מן השמים.

תמד. בדרך כלל יש תירוץ לחמדת הממון, שדואגים מה יהיה אחר כך, ומה יעשה בעוד כמה שנים, הלא יש לו ילדים קטנים שצריך לחתן אותם, ויצטרך לשלם הוצאות חתונה ודירה, ודואג כבר מעכשיו מהיכן יהיה לו, ומחפש כל מיני אופנים להרוויח בשביל העתיד, אבל האמת היא שהכל קצוב, ובלאו הכי יקבלו את מה שמגיע.

וכך היה אומר החזון איש, כשהיה ויכוח בין שני מחותנים, וכל אחד מבקש שהשני ישלם את ההוצאות, אמר החזון איש על מה הם מתווכחים, הרי הזוג יקבלו את מה שמגיע להם מן השמים, ומי שייטן את ההוצאות הוא רק 'היצניור' שדרכו מעבירים את הכסף לבני הזוג מן השמים.

תמה. יש כאלה שמוכשרים ויודעים לקרוא בתורה, ופעם היה אחד מבני הישיבה שהציעו לו להיות בעל קורא בבית הכנסת בשב"ח, ולקבל תשלום תמורת זה, ואמרתי לו שמסתבר שיש לחוש לחמדת הממון, אבל שלא יסמוך עלי, אלא ישאל את מרן הגרא"מ שך זצ"ל, והלך ושאל, והרב שך אמר לו שבדאי לא לעשות כן, מפני שיש לו בית ומשפחה שדואגים לכל צרכיו, ויש לו ממה לחיות, ומאחר שאינו זקוק לזה, הרי זו חמדת הממון.

תמו. וכן היה מעשה עם מרן החזון איש זצ"ל שהיה אדם שביקש לתת פרסים לבעלי כשרונות מיוחדים, והחזון איש לא הסכים, מפני שאותם בעלי כשרונות יכולים ללמוד גם בלי פרסים, ואינם צריכים את העידוד הזה, ורק מי שאינו לומד בלי זה, והפרס נותן לו חיזוק שילמד, יש היתר לקבל פרס כדי שילמד יותר טוב, אבל מי שלומד טוב עליו הפרס, בדאי עדיף שלא לקחת את הפרס, כדי שלא להתרגל בחמדת הממון.

תמז. בפורים מצוי ענין חמדת הממון, שיש בחורים שמקבלים מלגה כספית עבור הלימוד בפורים, שעל ידי זה ילמדו בהתמדה, והנה מי שיודע בעצמו שבלי זה לא ילמד, אין ברירה, ומוכרח לקחת את המלגה, שהו יותר טוב מאשר שלא ילמד כלל, אבל מי שיכול ללמוד בלי כסף ואינו צריך לזה, ודאי עדיף ללמוד בלי תמורה.

ונשאלתי מבחור צעיר שלמד וקיבל מלגה, מה יעשה עכשיו עם הכסף, לאחר שכבר למד וקיבל את המלגה, ואמרתי לו שיתן לצדקה, כי מה הוא צריך לזה, הרי הוא בחור צעיר שיש לו מה לאכול ויש לו מה ללבוש, ואין עליו עול בשר ודם, ומדוע צריך שיהיה כסף ברשותו, הרי זו חמדת הממון, ועדיף לתת את הכסף לצדקה.

תמה. מצוי גם שמקבלים תמורת לבר מצוה, והנה מה שמקבלים ספרים ניחא, אבל מה שמקבלים כספים, כשילד מקבל כסף זה מסוכן מאד, שמקבל בזה חמדת הממון, כמו שאמרו יש לו מנה רוצה מאתיים, ורוצה שהכסף שיש לו יתרבה יותר. לכן צריכים לתת הכסף להורים, שהם הוציאו הוצאות לשמחת הבר מצוה, ורוב ההורים אינם עשירים וצריכים את הכסף, ואילו הילדים אם ייקחו כסף יקבלו מזה חמדת הממון.

לכן העצה היא שיאכל בכונה לשם שמים, כמו שאמרו (אבות ב, יא) וכל מעשיך יהיו לשם שמים, וכשאוכל לשם שמים מפני שהוא חייב לאכול הרי זה הכשר מצוה, כי הוא מוכרח לאכול לצורך כל מעשי המצוות וכל המעשים הטובים שהוא עושה, ולא סתם בשביל לחיות, אלא בתור אמצעי למעשים טובים.

תיאבון

תלה. מעשה שהיה באדם בעל מדרגה שישב פעם לאכול, ומישהו אמר לו 'בתיאבון', ונענה ואמר, וכי אני בעל חי שאוכל בשביל התיאבון? וכי זוהי הכוונה והמטרה באכילה? סוס אוכל עם תיאבון, אבל אנו אנוכי כדי שיהיה לנו כוח ללמוד ולקיים את התורה, ולא מפני שמתחשק לאכול.

עישון

תלט. יש כאלה שמעשנים סיגריות, וידוע בשם האמרי אמת מגור שאמר כי העישון תחילתו בגאווה, שילד קטן רוצה להרגיש חשיבות כמו מבוגרים, ומתחיל לעשן, למרות שאין לו שום טעם בזה, אבל במשך הזמן זה נהיה גם 'יתאוהו', כי הוא מקבל טעם בעישון, ומתמכר לזה.

ובאמת לכתחילה ודאי שאין להתחיל לעשן, וכבר נתפרסמו מכתבים מגדולי הדור שהעישון מזיק לבריאות, וגורם לסכנת נפשות ממש, מלבד מה שזה גם בזבוז כסף, אבל אפילו אלו שכבר התחילו לעשן יכולים להפסיק, ואני מכיר כמה כאלה שעישנו והפסיקו, ואמנם היצר הרע חזק מאד, אבל מי שרוצה יכול להיות גיבור, ולהתגבר על היצר הרע, ותלוי בגבורת הנפש כמו שאמרו (אבות ד, א) איזהו גיבור הכובש את יצרו.

יצר הרע

תמ. יש יצר הרע שמוזכר בפרשת קריאת שמע (במדבר טו, לו) "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם", ופירש רש"י שהעין רואה והלב חומד והגוף עושה את העבירות. ומבואר כי הסדר הוא קודם העין רואה, ואחר כך הלב חומד. וצריך ביאור אם כן מדוע כתוב "אחרי לבבכם ואחרי עיניכם", הרי היה צריך לומר הפוך "אחרי עיניכם ואחרי לבבכם", כי בתחילה העין רואה ורק אחר כך הלב חומד.

והביאור בזה כי באמת הרי יש תאוה בלב גם בלי ראייה, וכפי שזכרנו שהיה פעם עיוור שגר איתנו בשכונת, ואמר "אינכם יודעים איזה יצר הרע שיש לי", למרות שאינו רואה, אבל בלב יש תאוה, וכגון תאוות האכילה, הרי עיוור שאינו רואה יש לו תאוה גדולה יותר, וכמו שאמרו (יומא עג, א) כי העיוורים אוכלים ואינם שבעים, וכך גם יש בלב תאוה לראייה, שהלב יש בו סקרנות לראות כל מיני דברים.

ואם כן נמצא כי תחילת העבירה היא בלב, על ידי שהלב מתאוה לראות, ומחמת זה העין רואה, ואחר כך גם הלב חומד, היינו שכבר יש בלב גם 'חמדה' ולא רק 'תאוה', וחמדה שייכת במה שרואים בעיניים כמו שכתוב (רשעי ב, ט) 'נתמד למראה', ואחר שהעין רואה והלב חומד, הגוף עושה את העבירות, אבל הכל מתחיל מהתאוה שבלב, לכן כתוב קודם 'אחרי לבבכם', היינו שלא להימשך אחרי היצר הרע והתאוה שבלב, שמחמת זה אחר כך העין רואה והלב חומד והגוף עושה את העבירות.

חמדת הממון

תמא. בטבע האדם יש חמדת הממון, ורוצה שיהיה לו מה שיותר ממון, כמו שאמרו (קהלת רבה א, יא) יש לו מנה רוצה מאתיים וכו', אבל הרי הכל בהשגחה, וכבר בראש השנה נקצב ונקבע מי יעני ומי יעשר, ואין זה תלוי באדם וברצונו אלא במה שנקבע מן השמים. וגם כבר נאמר בקהלת (ה, יא) יש עושר שמור לבעליו לרעתו, שיש עושר שהוא לרעת האדם, ועוד כתוב (שם יא)

שמה בחלקו

תמז. ידוע לי מעשה שהיה במשפחה אחת של בני תורה, שחיו בדחוקות ובצמצום גדול, עד שלא היה להם בשר ודגים לאכול בשבת, והיו אוכלים בשבת מאכלי חלב, אך הם היו מאושרים ושמחים בחלקם, ואחד מן הילדים הקטנים במשפחה התבטא ואמר "אנחנו יש לנו ניסיון העושר, שלא חסר לנו כלום", כך הם הרגישו, שיש להם ניסיון העושר, כי יש להם מה לאכול, והיו מאושרים בזה!

והוא כמו שאמרו חז"ל (אבות ד, א) איזהו עשיר השמח בחלקו, מי שמח בחלקו הוא העשיר האמיתי, שלא חסר לו כלום, וזהו העשירות הגדולה מאד, כי עשיר שהוא בעל ממון אם יש לו מנה הוא רוצה מאתיים, ואם יש לו מאתיים הוא רוצה ארבע מאות (קהלת רבה), וככל שיש לו יותר עשירות כך הוא מרגיש שחסר לו יותר, אבל השמח בחלקו לא חסר לו כלום והוא המאושר באמת.

תנ. הכרתי אדם שהייתה לו סיבה שבדרך הטבע הוא היה צריך להיות עצוב כל החיים, סיבה חזקה מאד, ואף על פי כן הוא היה תמיד בשמחה עם מצב רוח טוב, לא בצורה מלאכותית, אלא בצורה טבעית, היה שמח בחלקו, ונתן אווירה של שמחה גם לאחרים.

והשמח בחלקו היינו שמסתפק במועט, ומודה על מה שיש לו: שהוא חי, ורואה, ושומע, ומדבר, ומבין, ונמצא בחברת בני אדם שיש לו קשר עמם ואינו שרוי בבדידות, והוא אוכל, ושותה, ונח, ויכול לעשות כל פעולה שהוא רוצה, כאלו חיים מאושרים יש לו! ואף שיש סיבות שיהיה עצוב, הוא לא חושב עליהם, אלא שמח בחלקו. וכבר אמרו איזהו עשיר השמח בחלקו, וזה גם אחד מהדברים שהתורה נקנית בהם.

תנא. חשוב מאד לכל אחד ואחד שיהיה שמח בחלקו, שעל ידי זה ירגיש טוב וגם כל סביבתו תהיה מאושרת, ונתן בזה אווירה של שמחה לכל הסביבה, וזו זכות עצומה וגם חיים מאושרים. ואם יש איזה סיבות שלא להיות שמח, הרי הכל מן השמים, וצריך להאמין שגם לו ולטובה, כי כל דעביד רחמנא לטב עביד, גם כשיש משוה שיכול לגרום צער אין צדיב להיות עצוב, כי הכל מן השמים ולטובה, ואמנם הוא לא יודע מדוע זה לטובה, אבל בשמים יודעים, ויבא יום שגם הוא יבין שכל הקשיים היו לטובתו.

תנב. עם אמונה אדם תמיד שמח בחלקו ושרוי במצב רוח טוב, וכפי ששמעתי פעם מאדם מבוגר שהיה חולה וחלש, ואמר "עס איז געווען גוט, און עס וועט זיין גוט, און עס איז גוט", כלומר: היה לי טוב כל הזמן, ויהיה לי טוב, וגם עכשיו טוב לי! כי כל דעביד רחמנא לטב עביד, וכל המציאות כפי שהיא - הכל לטובה.

והכרתי עוד אדם שהיה חלש וסבל ייסורים לעת זקנתו, וכששאלו אותו מה שלומו, השיב ואמר "יש איז אזוי גוט אז בעסער קען ניט זיין", כלומר שמצבי הוא טוב כל כך שלא יכול להיות יותר טוב מזה! וזה נכון באמת, מפני שהכל ביד שמים, וכל דעביד רחמנא לטב עביד, אם כן זהו הכי טוב שיכול להיות, 'בעסער קען ניט זיין'.

ופעם היה אדם חולה וחלש שלא היה כל כך מבוגר, ושאלתי אותו איך הכוחות שלו, וכיצד הוא מצליח בלימוד, האם כמו שהיה פעם או פחות, ואמר לי שאין לשאול למה היום אינו בכוחותיו כמו פעם, אלא השאלה היא למה פעם היה יותר טוב... וגם היום מצבו טוב, כי כל דעביד רחמנא לטב עביד, רק השאלה היא למה פעם היה יותר טוב, וזה באמת אינו יודע מדוע ומפני מה זכה שיהיה יותר טוב.

בני הבית

תנג. בתנא דבי אליהו (טווא רפ"ד) "הוי עלוב ועניו לכל אדם ולאנשי ביתך יותר מכל אדם". הענווה האמיתית היא עם בני הבית, וכשאדם נמצא בתוך ביתו עם בני המשפחה, צריך להתנהג איתם בענווה, ולהיות נכנע להם, ולא ידבר איתם קשות, וגם אם הוא רואה שעושים דבר שאינו מוצא חן בעיניו - ישתוק ולא יפגע בהם.

ואמנם זו מדרגה גדולה מאד, כי מצד טבע האדם, מי שהוא בעל הבית, אינו יכול לסבול אם מישוהו מבני הבית מתנהג לא לפי רצונו, ואם הוא רואה שעושים דבר נגד רצונו, מידת הכעס מתעוררת בו, ולכן מי שמתנהג בענווה בתוך ביתו, זהו נגד הטבע, והיא מדרגה גדולה מאד, ואשרי הזוכה למדרגה זו!

תנד. במיוחד חשוב מאד להתנהג במידות טובות עם אנשים שאדם רגיל ונפש איתם בכל יום, כי אורח שבא מפעם לפעם ולא מכירים אותו, אין זה קשה להתייחס ולדבר אליו בסבר פנים יפות, מפני שמבינים שצריך להתייחס אליו בנעימות, אבל אנשים שפוגשים בהם תמיד, וכגון בני הבית בתוך הבית, קשה יותר להתנהג במידות טובות, וכאשר הנהגת בני הבית בינם לבין עצמם היא במידות טובות ונעימות, זהו הסימן הטוב ביותר לשלמות המידות, ובמדומה שכן ראיתי בספר לב אליהו כי צריך ביותר להיזהר בהנהגתו עם האנשים הקרובים אליו, וככל שקרובים יותר כך קשה יותר להתנהג במידות טובות כראוי.

תנה. אהבת הבריות צריך להתחיל בתוך הבית, שזה הכי קשה, להתייחס אל ילדי המשפחה כראוי, ולהיזהר שלא לפגוע בהם, קשה מאד להיזהר בזה, שהמשפחה לא תרגיש שום פגיעה, וכשדורש מהם איזה דבר שיבינו שאינו דורש סתם "מפני שהוא רוצה" אלא מפני שזוהי טובתם.

ובאמת כך צריכה להיות מדרגתו של בעל הבית, שלא ידרוש סתם מפני שרוצה שיהיו כמוהו, רק לטובת בני הבית, ובאופן שירגישו שהוא רוצה את טובתם, וצריך חכמה מרובה לדעת כיצד עושים זאת.

ויש כאלה שזה נגד טבעם הפשוט, להיזהר שלא לפגוע במשפחה, ובפרט ילדים קטנים שאינם בני מחילה כיוון שאינם בני דעת, צריך יותר להיזהר שלא לפגוע בהם, כי החטא הוא חטא, שמצער את הילד, ואי אפשר לבקש מחילה, מפני שהוא קטן ואינו בר מחילה, וצריך לחכות עד שידגל ואז לבקש מחילה שימחל בלב שלם.

ובדרך כלל עם אדם מן הרחוב נזהרים בזה יותר, ומרגישים שצריכים להתנהג בדרך ארץ, אבל בתוך המשפחה אדם מרגיש שהוא בעל הבית, על הילדים בפרט, ודורש שישמעו בקולו, ואם לא נשמעים לדבריו הוא מתרגז וכועס. ואם כוונתו לטובתם צריך שגם הם ירגישו בזה, שאינו דורש סתם אלא לטובתם.

משפחה

תנו. אדם שהוא בעל משפחה צריך לדאוג לצרכי המשפחה, כי הוא ראש המשפחה והוא בעל הבית ובני המשפחה זקוקים לו שיהיה את צרכי הבית, ואין זה ביטול תורה, מפני שמקיים בזה מצוה של חסד שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, ובנוסף זוכה גם בכל הזכויות של המעשים הטובים שנעשים על ידי בני המשפחה, כי הוא דואג לכל צרכיהם ונתן להם את הכוח לעשות מצוות ומעשים טובים, וכל מה שהם עושים זה מכוחו ונוקף לזכותו.

תנז. מי שהוא בעל משפחה וחיבב לדאוג למשפחה, צריך לדעת שהוא עוסק במצוה! ויש שחושבים כי בזמן שנמצאים ועוזרים בבית זה ביטול תורה ועושים הכל בחוסר מצב רוח, אבל באמת צרכי המשפחה הם מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, ומי שרוצה יותר ללמוד ואכפת לו על הומו, צריך לדעת כי זה תלוי בזכויות ובסייעתא דשמיא, ואם היו לו יותר זכויות, היה זוכה לסייעתא דשמיא שכל הצרכים הגשמיים היו בצורה יותר קלה ופחות זמן, ומה הם הזכויות? שיעשה הכל בסבר פנים יפות וישמח בחלקו.

תנה. מצוי לפעמים שאדם שקוע בלימודו ואינו מדבר דברים בטלים, ומחמת זה אינו שם לב לבני משפחתו ולכל הסובבים אותו, ואינו מתייחס אליהם כראוי. ומעשה שהיה באחד מבני הישיבה שהיה חוזר לביתו לאכול ולא דיבר עם המשפחה מאומה, עד שאחיו הקטנים חשבו כי הוא אורח בבית, ולא ידעו שהוא בן המשפחה.

רבינו יתקן לישראל שיהיו שואלים ודורשים בענייניו של יום הלכות פסח בפסח והלכות עצרת בעצרת והלכות חג בראש, ושואלים ודורשים בהלכות החג שלושים יום או שבעינים קודם החג (פסחים ו, א), כך גם צריכים ללמוד הלכות כיבוד אב ואם בזמן של כיבוד אב ואם, להיות מוכנים לקיים המצוה כהלכתה.

תסז. ומצות כיבוד אב ואם היא לא רק במעשים אלא גם בלב, להרגיש בלב את הכבוד והמורא, ואמנם בגמרא אמרו (קידושין א, ב) איזהו מורא ואיזהו כיבוד, ומוזכרים שם מעשים של כבוד ומורא, כגון לא ישב במקומו וכו', אבל מהמעשים רואים את המטרה של המעשים, שבלב יהיה כבוד ומורא.

תסה. וכבר אמרו חז"ל (שם לב, ב) שהוקש כבוד אב ואם לכבוד המקום, ורבינו יונה בשרף איגרת התשובה כתב "ידע שהעולם כולו נברא לכבוד השם יתברך שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגוי' והרוצה לכבוד את השם יתברך יכבד את אביו ואמו", היינו שבכיבוד אב ואם מקיימים מצות כבוד המקום: מפני שהוקש כבודם לכבוד המקום, וכשעוסקים בזה עוסקים בכבוד שמים.

תסט. בכיבוד אב ואם זוכים לפירותיהן בעולם הזה כדאיאתא במשנה ריש פאה, והיינו מידה כנגד מידה, כיון שמכבד את הוריו בעולם הזה, זוכה לחיים טובים ומאושרים בעולם הזה, וראיתי בשם אחד שאמר כי רואים דבר זה במציאות, שמי שזהיר בכיבוד אב ואם יש לו עולם הזה טוב מאד, ומי שחס ושלום אינו זהיר בזה, גם העולם הזה שלו הוא לא עולם הזה ונעוץ אחרות יושר ערך כבוד אב ואם.

תע. יש דבר שנוגע במיוחד לצעירים, שנמצאים בבית ויש הורים, וההורים אוהבים את הילדים ונותנים לילד מה שהוא רוצה, ולפעמים הילד כבר חושב שמגיע לו, ואם פעם לא נותנים לו הוא כועס ודורש מההורים ומכריח אותם, וזה לא כדון! כי ההורים לא חייבים לו כלום, ואדרבה הוא חייב להם, על כל מה שעשו בשבילו, מה שההורים עושים בשביל הילדים, כמה שהם סובלים וכמה שהם מצטערים, ואיזה קשיים הם עוברים בשביל טובת הילדים, איך לגדל את הילד, כשהוא נולד, ואחר כך במשך החיים, כמה שהם דואגים, עם הוצאות כספיות, ומאמצים, ואם כן מי חייב למי? הרי הילד חייב להורים!

וזהו מצות כיבוד אב ואם, שהיא מצוה שכלית, שגם גויים מבינים אותה, וכל אדם בעל רשק קצת עם מידות טובות מרגיש שהוא חייב, ושאינו יוצא ידי חובת כיבוד אב ואם, כי אין שיעור לזה, וכמה שבכוחו הרי הוא חייב להוסיף ולכבדם. וזה הדבר הראשון במשנה בפאה, שזוכים בו לפירותיהן בעולם הזה, אם עוסקים בכיבוד אב ואם כמו שצריך, לכל הפחות לא לצער אותם, וגם לכבד אותם ולדאוג להם שירגישו טוב, שיהיו וישמחו, על ידי זה זוכים מידה כנגד מידה לחיים טובים ומאושרים בעולם הזה.

תעא. כיבוד אב ואם זה דבר קשה מאד, וכבר אמרו (קידושין א, ב) אשרי מי שלא חמאן, כלומר אשרי מי שלא הכיר את הוריו, כי קשה מאד לכבד כמו שצריך, לצאת ידי חובת כיבוד אב ואם בשלמות, ואשרי מי שלא ראה ולא הכיר את אביו ואתו שלא נתחייב בכיבודם, אבל זו מצוה גדולה מאד, מעשרת הדיברות, שנאמר עליה למען יאריכון ימך ולמען ייטב לך, וזו זכות גדולה מאד למי שמקיים.

ואף על פי כן יש ילדים שלא מבינים את זה, ודורשים דרישות מההורים אני רוצה ואני רוצה ואני רוצה... וזהו ההפך מכיבוד אב ואם! אם רוצים משהו אפשר לבקש בצורה עדינה מאד 'אולי אפשר', ולהתנצל כשמבקשים, בהתנצלות, אבל לא לדרוש ולהלחץ את ההורים, אדרבה צריכים לכבד אותם, וכיבוד אב ואם אין לו שיעור, לא רק שלא לפגוע, אלא גם לעשות נחת רוח להורים.

תעב. מצות כיבוד אב ואם היא לא רק במעשים חיצוניים, אלא גם בשב ואל תעשה, לא לדרוש מההורים דברים שההורים לא נותנים מעצמם, ובדרך כלל ההורים יודעים מה חסר לילדים, והם נותנים מעצמם את מה שהילדים צריכים באמת, ואם

וכן היה מעשה באברך שהיה שקוע מאד בלימודו, ולא דיבר דברים בטלים כלל, וכשהיה חוזר לביתו היה אוכל ונח ומיד חוזר לתלמודו, והעירו לו כי לא זו הדרך, אלא צריך להתעניין בשלומם של בני ביתו, ולתת יחס למי שזקוק לזה, כמו שאמרו (כתובות יז, א) שצריך שתהא דעתו מעורבת עם הבריות, ופירש רש"י "לעשות לאיש ואיש כרצונו", והתחיל לעשות ככה, ומאז נהפכו חייו לחיים מאושרים.

תנט. אדם שהוא בעל משפחה, הרי הוא משועבד לבני המשפחה, וצריך להקדיש זמן לשמור מאשתו את מה שיש לה לספר ולומר לו, תשעה קבין שיחה נטלו נשים (קידושין מט, ב), ומצרכי האשה שהיה לה עם מי לדבר. ופעם העירו לאחד שלא היה מדבר עם אשתו כדי צרכה, ואמרו לו בצחות, כי הוא עובר באיסור "אלמנה לא תענון", שאשתו היא כמו אלמנה שאין לה עם מי לדבר, ובפני מי תשוח את אשר על בכה.

שלום בית

תס. אמרו חז"ל (יבמות סב, ב) כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא תורה, ולמדו כן מהפסוק באיוב ו, יט) "האם אין עזרתני בי ותושייה נדחה ממני", כלומר שהאשה נותנת לאדם הצלחה בתורה, וקודם הנישואין הוא שרוי בלא תורה. אמנם מצד שני כשיש אשה זה גם מחייב, וישנם שעבדים שהבעל מחויב בהם, כמו שאמרו שם "מכבדה יותר מגופו", ולכבד את האשה לוקח זמן, לפעמים גם על חשבון לימוד התורה.

תסא. וצריך לכבדה לא רק בדיבור אלא גם במעשים, כגון אם היא חלשה ואין לה כוח, כיצד נהנו גדולי ישראל! היו מטפלים בעצמם בילדים כדי שהרבנית תוכל לנוח, וידוע על מרן הגרי"ז זצ"ל ועוד מגדולי ישראל שהיו מחזיקים את הילדים על הברכיים ולומדים, וכן אני זוכר מימי ילדותי שכך עשה איתנו אאמ"ר זצ"ל.

תסב. מסופר על מרן הגרי"ז אברמסקי זצ"ל שהלך פעם לאיזה מקום, וכשחזר לביתו המתין לו אדם חשוב שהגיע לבקרו, אך הרב אברמסקי ניגש תחילה אל הרבנית לספר לה את כל מה שאירע עמו, ולהיכן הלך, ורק לאחר שסיים לשוחח עמה, ולכבדה יותר מגופו, אז פנה אל האורח לקיים הכנסת אורחים. כך הסדר.

תסג. העצה הפשוטה לשלום בית היא לשתוק ולכבד, וכמו שמפורש בגמרא (יבמות סב, ב) מכבדה יותר מגופו, ועל ידי זה ממילא לא יהיו שום בעיות, ובפרט צריך להיזהר מאד שלא לומר מילה פוגעת, כי מילה פוגעת קובאת מאד, והכאב אינו נשכח לעולם, ואם מבינים ומקיימים זאת, ממילא יש שלום בית.

תסד. יש כאלה שמבקשים ברכה לשלום בית, אבל על פי רוב מה שאין שלום בית הוא מפני שלא מכבדה יותר מגופו, ואם היה 'מכבדה יותר מגופו' היה שלום בית בשלמות.

תסה. היה עובדא באדם שהיו לו הרבה טענות על אשתו, וכבר גמר בלבו לגרש אותה, אבל תחילה היה צריך ללכת לבית דין לסדר כל ענייני הגט, וניגש אל מו"ח הגאון רבי יהושע זלגי דיסקין זצ"ל להתייעץ עמו בזה, ואמר לו הרב דיסקין, דע לך, כי בבית הדין צריכים לשמוע את שני הצדדים, וכשתבוא לבית דין ישמעו גם אתך, מה שיש לה לומר, וגם היא תגיד עליך טענות, ואם יראו שהיא צודקת לא יקבלו את דבריך. לכן כדאי לך קודם לדאוג שלא יהיו לה שום טענות עליך, ובזמן הקרוב תתנה אלה ביחס טוב יותר, שלא תוכל לטעון כנגדך שום דבר, ואז תוכל לגרש אותה... כמובן אין צריך לומר מה היה הסוף, לאחר שהתחיל להתנהג באופן כזה שלא יהיו לה טענות כלפיו, גם היא שינתה את הנהגתה, וחזר השלום לשכון בביתם.

כיבוד אב ואם

תסו. בני ישיבה שחוזרים לביתם בימי בין הזמנים, צריכים גם לעזור בבית ולקיים מצות כיבוד אב ואם, וראיתי מובא בשם החזון איש שאמר, כי כמו שמצינו בגמרא (מגילה ד, א) שמשא

דורשים מההורים, או שמבקשים ומכריחים אותם לתת, אפילו בצורה של תחנונים, זה לא ראוי, ולא כיבוד הורים.

תעג. היה מעשה עם רבי יעקב הלפרין זצ"ל שהיה מחפש לעשות מצוות, כמו שכתוב (משלי י, ח) חכם לב ייכח מצוות, והיה פיקח במסחר של מצוות, והוא התייתם מהוריו בגיל צעיר וכמעט שלא הספיק לקיים כיבוד אב, וחיפש איך לקיים מצוה זו, עד שמצא יהודי עני שאביו זקוק לעזרה, וגם האבא היה עני, ולא היה לבן ממה לעזור לו, ונתן רבי יעקב לבן סכום כסף שיוכל לכבד את אביו, ועל ידי זה הוא יהיה שותף עמו במצוות כיבוד אב. וכפי הנראה איש הסכים איתו בזה, שעל ידי שזיכה את הבן במצוות כיבוד אב, נעשה שותף עמו במצוה, וכמו שמצינו 'יששכר וזבולון' בתורה, שזבולון שמחזיק את יששכר יש לו זכות כמו יששכר, כך גם בכל המצוות, מי שעוזר לקיים את המצוה נעשה שותף בזכות המצוה, ונחשב כאילו גם הוא קיים את המצוה.

שכנים

תעה. מעשה שהיה עם החפץ חיים שהגיע פעם למקום אחד בשעת לילה מאוחרת ולא היה לו היכן לישון, ונכנס לבית הכנסת שהיה פתוח בלילה, ומצא שם ספסל רחב שאפשר לישון עליו, ונרדם עם מעילו, ובבוקר עם עלות השחר הגיע למנין הראשון עשירי אחד שלא הכיר שהוא החפץ חיים, והקיצו משנתו ואמר: וכי לא מצאת מקום טוב יותר לשכב בו? הרי זהו המקום שלי! והחפץ חיים קם בשתיקה והלך למקום אחר, ולאחר מכן כשהתחילו אנשים לבוא לתפילה, הכירו שהוא החפץ חיים, וכשנודע מזה לעשירי, מיד ניגש אליו וביקש שימחל ולא יקפיד עליו, ואמר לו החפץ חיים, על כבודי אני יכול למחול, אבל על כבודם של העניים אינני יכול למחול, והרי אתה פגעת בכל העניים, שזולת בי מפני שחשבת כי אני סתם הלך עני, ועליך לייסר את כל העניים, ושאל העשירי אם כי מה אעשה, ויעץ לו החפץ חיים שינבה מקום הכנסת אורחים לעניים שיוכלו לישון שם, וזה יהיה תיקון מידה כנגד מידה, כיון שהפריע לעני לישון, דיאג לעניים שיהיה להם היכן לישון.

סיוע להורים

תעד. יש דבר חשוב, שהציבור לא כולם מתנהגים כמו שצריך בזה, הנה ההורים נותנים לילדים את כל מה שהם צריכים כל השנים, וכשמגיע עת הנישואין יש הוצאות על חתונה ודירה, וההורים נושאים בהוצאות ונותנים לילדים את כל מה שהם צריכים, ונכנסים לחובות, וידוע שאחרי הוצאות הנישואין של הילדים, ההורים חיים עם קשיים שצריכים לעמוד בתשלום כל ההוצאות המרובות.

ולעומת זה הילדים הנישאים הרי הם מרוויחים, ומפרישים מעשר, ולמי נותנים את המעשר? מחפשים עניים לתת להם מעשר, אבל הרי הלכה פסוקה היא בשולחן ערוך הלכות צדקה (יו"ד סימן רטא) שהקרב קרוב קודם, ומי שיותר קרוב הוא הקודם לענין צדקה, ואם כן ההורים הם הראשונים הכי קרובים, וצריכים לתת את כספי המעשרות להורים. אך לא כולם מבינים את זה.

תעה. ובנוסף, מלבד המעשרות, יש גם שמקבלים מתנות לחתונה, או סתם מרוויחים הזוג הצעיר, וההורים נמצאים בחובות עם קשיים גדולים, וצריכים לתת להם לכל הפחות בתורת הלוואה, או לתת להם, הצאצאים שיש להם כסף צריכים לתת ולהחזיר להורים.

והרי בכל השנים ההורים נתנו לילדים, וכי היו חייבים בזה, הרי ההורים לא חייבים לתת לילדים, והם רק עושים חסד וטובה לילדים, ואין עליהם שום חוב בזה, רק מצד שהם אורבים את הילדים נותנים להם, ואם כן למה שהילדים לא יחזירו, כשיכולים להחזיר צריכים להחזיר! מצד הכרת הטוב, ומצד מידות טובות, צריך להחזיר להורים שקשה להם וסובלים, ומדוע שיסבלו!?

אורחים

תעו. חמותי הרבנית דיסקין ע"ה הייתה טורחת עבור האורחים באופן מיוחד בנינו, וכשהיה בא אורח הייתה מבקשת ממנו שיאכל, וגם אם היה מסרב הייתה מפצירה שוב ושוב עד שניאות לאכול, ואחד מבני המשפחה התפלא למה צריכים להפציר ולבקש כל כך, ומדוע לא מספיק להציע פעם אחת, אם הוא רוצה שיתכבד ויאכל, ואם אינו רוצה מן הסתם אינו רעב, ומדוע מפצירים בו. עד שפעם אחת הזדמן לו בעצמו להתארך במקום אחר, ושאלוהו אם הוא רוצה לאכול, והתבייש לומר שהוא רוצה, כי לא ביקש ממנו, רק שאלו אם הוא רוצה, וסירב מפני הבושה, ונשאר רעב, ואז הבין מדוע צריך להפציר באורחים.

תעז. הכרתי משפחה שבזמן שבאים אורחים, היו מקיימים הכנסת אורחים ומוסרים את מיטותיהם הקבועות לטובת האורחים, ואילו בני המשפחה ישנים על מזרון שמונה על שתי שורות של כיסאות, כדי שיוכלו האורחים לישון על מיטה נוחה ומסודרת, וכך גם עכשיו (כסלו תשע"ג) שנמצאים איתנו בני ישיבה מדרום הארץ, קיימו המשתתפים הקבועים הכנסת אורחים, ופינו את מקומות הישיבה הקבועים עבור האורחים.

זיתור

תפב. מצוי שיש סכסוכים בין אדם לחברו, בין שכנים, או סתם שבעושים עסק בענייני ממונות, יש סכסוכים וקפידות ומריבות, ולפעמים זה גם מוזיק לבריאות, כי כשאדם מתרגש וכועס וצועק זה מוזיק לבריאות, ובשביל מה? בשביל דבר לא נורא כזה. וצריכים לדעת כי כשאדם מוותר הוא תמיד מרוויח!

תפג. סיפר לי פעם נהג מונית, כי בחברת המונית יש סדרן שנותן לכל נהג נסיעה לפי התור, ופעם אירע שהגיע תורו, והסדרן דילג עליו ונתן במקומו לנהג אחר שהיה מיווד איתו, והוא שתק ולא עשה עסק מזה, מפני שהבין שלא כדאי להקפיד, ועדיף לוותר, והסוף היה שהוא הרוויח מאד מזה, כי מיד אחר כך הגיעה נסיעה ארוכה, ולעומת הנסיעה הקודמת שהייתה נסיעה רגילה, עכשיו הייתה נסיעה ארוכה עם הרבה רווח, וקיבל אותה בזכות שוויתר, וכך הנסיעות תמיד, שמי שמוותר מרוויח, כי הכל בידי שמים.

תעט. יש היום יצרי הרע שלא היו מעולם, וגם בין אדם לחברו, יש חיכוכים בין שכנים, בבתים משותפים עם שכנים, דברים שלא היו מעולם, יש כל כך הרבה דברים כאלה שהם ניסיונות, כי בעולם מקובל כך, בין שכנים, בין אדם לחברו, וזה יצר הרע של שנתת חנים הנמשכת מחורבן הבית, שעדיין לא היה התיקון לזה.

ולכן בימים נוראים אנו מבקשים על שנתת חנים, אבינו מלכנו זכור רחמיק וכי' שלא תהיה שנתת חנים בינינו, כי עדיין יש שנתת חנים! ואם זה היה מתוקן כבר היה חפץ נבנה בית המקדש, וכל מה שהחורבן נמשך זה מפני שעדיין קיים החטא של שנתת חנים, אלא שלא רואים את זה, מפני שאין זה בגלוי, אבל יש צרות עין ושנתת חנים, דברים כאלה שהם טבע האדם, והם היצר הרע הקיים.

תפ. והעצה היא לדעת שהעולם הזה הוא כלום, והעיקר זה רק העולם הבא, ואם הולכים על פי התורה ודבוקים בתורה והכל הולך עם הלכה, שיודעים שהעולם הזה הוא כלום, ועל כל דבר צריך לשאול שאלת חכם, אזי ממילא נזהרים שלא לפגוע במישהו, כי אם אדם ירגיש איזה צער ואונאת דברים ממני זה חמור ביותר, וכבר אמרו (ב"מ נח, א) גדול אונאת דברים מאונאת ממון, וזה איסור חמור מאד. ואם אדם חי כך לא יהיו אצלו הדברים האלה, וכל ההנהגה בין אדם לחברו תהיה כמו שצריך.

תפא. אנשים שיש להם בעיות עם שכנים, העצה הטובה ביותר היא לשתוק, וגם כשהשכנים מפריעים, אין להגיב על זה, וממילא במשך הזמן תהיה ידידות ולא יהיו סכסוכים.

בדידות

תפא. החובות הלבבות (חשבון הנפש פ"ג בחשבון הי"ז) האריך במעלת הבדידות, וכתב כי צריך להתבודד ולהתרחק מחברת בני אדם משפיעים לרעה, אבל הוסיף וכתב שם כי אין לחשוב שצריך להתבודד ולהיות בחדר סגור, אלא הבדידות הנכונה היא להיות בחברת החכמים. אם נמצאים בחברת בני תורה, בתוך ארבע אמות של הלכה, זוהי הבדידות הטובה ביותר, שהאדם מבודד מכל עולם השקר, וכמו שיש 'חדרי בידוד' שמונעים שלא להידבק בחיידקים, כך גם הישיבות הם בידוד מכל מיני חיידקים ומפגעים רוחניים.

תפה. מעשה שהיה בצדו אחד שבה לפני מרן הגרי"ז זצ"ל והסיה בפניו את בערו, שמתה עליו אשתו הצעירה והוא חש בבדידות נוראה כמאמרם ז"ל (סנהדרין כב, א) מי שמתה אשתו בימיו עולמו חשך בעדו, ואמר לו הגרי"ז, הרי הלומד תורה שכינה נמצאת עמו, וכמו שאמרו (אבות ג, ה) עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהם וכו' ומנין אפילו אחד וכו', והאדם השקוע בתורה אין לו סיבה כלל להרגיש בבדידות, כי השכינה שרויה ונמצאת עמו! וכמו שכתב החובות הלבבות (שער אהבת השם פ"ה) לענין מעלת אהבת השם שהיא צוות לאדם בבדידות, ואינו מרגיש בחסרון בני אדם כלל.

חברה

תפו. יש כאלה שמשתדלים לקנות שם ומעמד בחברה, כי האדם הוא מדיני בטבעו, וזקוק לחברת בני אדם, ובלא זה הוא שרוי בעצבות, וכן זקוק לשוחח עם אחרים, וכידוע מהגרי"א שזה נכלל במה שאמרו (אבות פ"ה) שהתורה נקנית 'במיעוט שיחה', שהאדם מטבעו זקוק גם לקצת שיחה כדי שדעתו תהיה מיושבת עליו, אבל צריך להיזהר שלא להרבות בשיחה יותר מן המיעוט הנצרך.

ויש כאלו שלא די להם במיעוט שיחה, אלא עוסקים הרבה בדברים בטלים, ועושים כל מיני פעולות כדי לקבל חשיבות ומעמד בחברה, שכך טבע האדם שרוצה שיחשיבו אותו, ובלא זה אינו מרגיש טוב. אמנם צריכים לדעת כי אין הדרך להשתדל בזה על ידי פעולות מיוחדות, אלא הכל בידי שמים, ותלוי בהנהגת האדם, מעשיך יקרבוך ומעשיך ירחקוך, ומי שמתנהג על פי ה'מסילות ישרים' וכל מעשיו בישירות עם התמדה בתורה ומידות טובות, ממילא הוא נעשה מקובל בחברה, וכולם נהנים ושומחים להיות בחברתו, וכמו שכתב החובות הלבבות (שער הכניעה פ"ה) על מי שמתנהג בענוה, שהוא יותר מוצא חן בעיני בני אדם, ונעשה אהוב עליהם וקרוב לדעתם.

תפו. וכבר אמרו חז"ל (אבות ג, ט) כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו, ובפשוטו הכוונה בזה כי אדם שמתנהג באופן שתהא רוח הבריות נוחה הימנו הרי זה עצמו סיבה שתהא רוח המקום נוחה הימנו, אמנם בחובות הלבבות (שער יחוד המעשה פ"ה) ביאר באופן אחר, שאם רוח הבריות נוחה הימנו זה סימן שרוח המקום נוחה הימנו, כי הרי מה שרוח הבריות נוחה הימנו זה מן השמים, ומן השמים עשו שתהא רוח הבריות נוחה הימנו בזכות מעשים טובים אחרים שעשה קודם.

אם כן אין צריך לעשות פעולות מיוחדות להיות מקובל בחברה, אלא העיקר להתנהג כהלכה ולקיים כל מה שחייב, ועל ידי זה ממילא יהיה מקובל בחברה, וכולם יבקשו את חברתו, וידוע שכך המציאות.

תפה. ולפעמים תלמיד אינו מרגיש שהוא מצליח, ומתוך כך מקבל חלישות הדעת, ופעמים שזה גורם שמחפש חברה בדברים בטלים במקום למצוא את חברתו בתורה. אך צריך לדעת כי יש עצות לסלק את חלישות הדעת, ובכל ישיבה יש מי שיכול לתת עידוד להיות שמח בחלקו, כי באמת לכל אחד יש מעלות טובות וראוי לשמוח בהן, וכגון מה שרוצה ללמוד מתוך אהבת תורה, ומה שיש לו יראת שמים ומפחד מחטא, הרי אלו מעלות שצריך לשמוח בהן, וחלישות הדעת היא בטעות.

תפט. ואמנם צריך גם להקפיד על קביעות לימוד המוסר להוסיף יראת שמים, ועל ידי זה במשך הזמן יהפוך לאדם אחר לגמרי שכל ההנהגה שלו היא הנהגה מוסרית, הנהגה שיש בה קידוש השם, ובהנהגה כזו גם יזכה לסייעתא דשמיא להיות אהוב ומקובל בחברה.

וצריך גם להיזהר להתחבר רק עם חברים שיש להם יראת שמים, ומי שאינו ירא שמים צריך להתרחק ממנו, ולא להיות בקשר איתו, רק לומר שלום בנימוס ולא יותר מזה, שכן טבע האדם שהוא מושפע מסביבתו, וקל מאד להוריד יראת שמים, וחברים לא טובים משפיעים לקרר, ואילו להוסיף יראת שמים קשה יותר.

חנופה

תצ. בדרך הטבע אדם רוצה שיהיו לו חברים, ומחפש קשרים להיכנס לחברה ולהיות חברתי, ולפעמים משתדל בזה על ידי פעולות, ואף עושה טובות לאחרים בשביל שיתחברו עמו, אבל צריך לדעת שזה טעות גמור, ופעולות כאלו לא יצלחו, וזה אפילו דומה קצת לחנופה, ולא בצורה כזו ישיג שתהא רוח הבריות נוחה הימנו. ובחובות הלבבות שער הביטחון פ"ד (בחלק החמישי והשלישי) מדבר על זה, שיש חיוב של חסד, לעשות טובות לאנשים, אבל צריך שתהיה כוונתו "להתקרב אל האלוקים בלבד, לא לקנות שם וכבוד ביניהם, ולא לקוות הגמול מהם, ולא להשתרר עליהם", והיינו שיעשה חסד לא כדי לקבל טובות בחזרה, אלא מפני שזוהי המצוה וכן חובתו, 'לא לקנות שם וכבוד' - לא בשביל כבוד, 'ולא לקוות הגמול מהם' היינו סתם טובות אחרות, 'ולא להשתרר עליהם', והם שלושה עניינים שכך דרך העולם: שרוצים כבוד, ורוצים לקבל איזה טובות והנאות, ורוצים להשתרר, ומי שעושה טובות לאחרים בשביל לקבל את הדברים האלה, זוהי חנופה ולא חסד, כי הוא חושב על עצמו ואינו מתכוון לטובת חברו, וצריך שתהא כוונתו לשם שמים ולא להנאת עצמו.

וכן האריך לעיל שם (בחלק השלישי) בחובת ההטבה לבריות, "וישתדל לפרוע מה שחייב להם ולעשות חפציהם וכו', לא ליחל הגמול מהם, ולא לקדם אצלם, ולא מאהבתו בכבוד ושבחם, ולא להשתדל עליהם, אך לקיים מצות הבורא ולשמור בריתו ופיקודיו עליהם", והיינו כני"ל שתהא כוונתו לשם שמים, ולא כדי לקבל טובות בחזרה. וסיים וכתב שם "כי מי שתהיה דעתו בעשותו חפציהם על אחד מהדברים שזכרו תחילה, לא ישיג רצונו מהם בעולם הזה, וייעד לריק, ויפסיד שכרו לעולם הבא", היינו שאם אדם מתכוון בעשיית חסד להנאת עצמו, כי שהוא ייחנה ויקבל תועלת מזה, אזי "לא ישיג רצונו מהם", הוא לא יצליח, ויגיעתו תהיה לריק, וגם יפסיד שכרו לעולם הבא.

אך למעשה המציאות היא שיש הרבה שלא נהגים כך, ובימינו יש אפילו ספרים שנתחברו על 'יחסי ציבור', איך למצוא חן בעיני הבריות, ואמנם צריכים לדעת איך שלא לפגוע, ולהיזהר בכבודם, אבל מה שעושים כדי למצוא חן ולקבל הנאות מהם, זה נקרא חנופה, ויש לעשות חסד מצד המצוה שבוה, להיטיב לאחרים, ולא להנאת עצמו.

בני תורה

תצא. מי שעוסק בתורה צורת הדיבור שלו היא אחרת, ודיבורו נבחר עם הבריות, כמו שכתב באגרת הרמב"ן 'יתנהג תמיד לדבר כל דברך בנחת לכל אדם', וזהו הדבר הראשון שכתב שם, שיהיה דיבורו נבחר.

וכך אמרו חז"ל במסכת יומא (פ, א) בזמן שאדם קורא ושונה וכו' ודיבורו נבחר עם הבריות, מה הבריות, אשרי רבו שלימדו תורה, אשרי רבו שלימדו תורה, אוי להם לבריות שלא למדו תורה, פלוני שלימד תורה ראו כמה נאים דרכיו כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר, והוא מקדש שם שמים, שכולם רואים עליו מה זה הנהגה של בן תורה.

תצב. ומעשה שהיה לפני הרבה שנים בזוג אנשים חילוניים, שעמדו לפני קיסוס שמוכרים שתייה ליד ישיבת חברון

חינוך למידות טובות

תצו. צריכים לחנך את הילדים למידות טובות, שלא יהיו ביניהם ויכוחים ומריבות, אלא יתנהגו במידות טובות, שכל אחד יכבד את השני, ותהיה ביניהם אהבת הבריות, שזו מצוה דאורייתא (ויקרא טו, יח) ואהבת לרעך כמוך, ולהפך שנאת הבריות זה חטא חמור, לא תשנא את אחיך בלבבך (שם יז), וצריך שגם הילדים יידעו מזה, שיש חטא של שנאת הבריות, וכן שפגיעה באונאת דברים זה חטא, לא תונו איש את עמיתו (שם כה, יז), וזה חמור יותר מאונאת ממון (ב"מ נח, ב), ויש גיהינום על זה, גם ילדים קטנים צריכים לדעת את זה:

תצו. וגם יש לחנך לכבוד אב ואם, שזה דבר חשוב מאד הנוגע לילדים, לכבד את ההורים, לא לדרוש מהם דרישות, ולא להרגיז אותם. יש הרבה ילדים שדורשים דרישות מההורים, ומרגישים ותובעים יזה מגיע לי, ולפעמים גם מרגיזים את ההורים בשביל זה, כפי שאמר לי פעם ילד אחד: אני ארגיז את אבא ואז הוא ייתן לי... כך טבע הילדים, שמנצלים את האהבה של ההורים. אבל זה נגד כיבוד אב ואם, שהיא מצוה גדולה מעשרת הדיברות, וצריכים לדעת שעל כל מצוה יש גן עדן ועל כל חטא יש גיהינום.

תצו. החזון איש כותב באמונה וביטחון (ד, טו) שאם הורים או מחנכים מתנהגים עם הילדים ככעס, הם מוזיקים בזה לחינוכם, כי הילדים מחקים את המחנכים, ולומדים ממעשיהם, וכשרואים שהמחנך כועס, הם חושבים שכעס זה דבר מותר, ומתחילים גם הם לכעוס ולהתנהג במידות רעות.

ואפילו אם ידברו איתם הרבה שיחות מוסר בגנות מידת הכעס, זה לא יעזור, כי מה שהם רואים משפיע עליהם יותר, שהראייה משפיעה יותר מן השמיעה, וכיון שהם רואים את המחנך כועס, זה משפיע עליהם לכעוס, ולהפך גם כן, אם המחנך מדבר עם התלמידים בסבר פנים יפות, זה משפיע עליהם לטובה.

תצו. אם ראש המשפחה מתנהג במידות טובות, ואינו כועס על שום אדם, זה משפיע ממילא גם על בני הבית להתנהג כמוהו, וזהו החינוך הטוב ביותר!

תקו. לענין בחירת מקומות החינוך, בין חדרים ובין בשיבות, וכן במוסדות החינוך לבנות, הכלל הוא, שאין לחפש דווקא מקומות מכובדים עם שם טוב, או עם מספר גדול של תלמידים, אלא העיקר הוא שיהיו עם מחנכים בעלי מידות טובות, וככל שיהיו יותר בעלי מידות טובות, כך החינוך שם הוא הטוב ביותר.

ירושלים, והיה שם בחור ישיבה שגם כן ניגש וקנה כוס שתייה ושתייה, והוא שתה כמו בן ישיבה, כמו בן תורה, והם ראו איך שהוא שותה, שהוא לא זולל וסובא! ועל ידי זה חזרו בתשובה. בלי שהייתה שום פעילות מצידו, שלא בכוונה הוא זכה להחזיר בתשובה שני יהודים.

תצו. אנו החרדים צריכים לדעת שכך מסתכלים עלינו, ואם אנו מתנהגים כמו שצריך, אזי אומרים אשרי החרדים! אשרי מי שהוא חרדי! אבל אם לא מתנהגים כך והתנהגה היא לא בשלמות כפי שצריך להיות, אזי מיד אומרים: ראיתם את החרדים, שמי שהוא חרדי מתנהג כך, ותולים את זה במה שלמד תורה, וזה חילול השם.

לכן יש חיוב מיוחד להתנהגות הוגנת שלא ייצא איזה חשש, ושלא יחשדו, אפילו שזה רק נראה, ואין זה אמיתי, אבל זה נראה כך, וצריכים להיזהר שגם לא ייראה כאילו שמתנהגים שלא כהוגן, מפני שאם זה נראה כך, מיד תולים ואומרים 'אלו הם החרדים', וזה חילול השם והוצאת שם רע לחרדים - אפילו שזה לא נכון.

תצו. אדם שהוא בעל מדרגה ונחשב בעיני הציבור, צריך יותר לדקדק במעשיו ולהיזהר שלא יחשדו בו, מפני שעלול לגרום חילול השם, כמו שאמרו בגמרא (יומא פו, א) היכי דמי חילול השם אמר רב כגון אנה אי שקילנא בישרא מטבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר, ופירש רש"י כשהוא רואה שאני מאחר לפרוע הוא אומר שאני זלזל ולמד ממני להיות מזלזל בגזל. ועוד מובא שם, רבי יוחנן אמר כגון אנה דמסיגנא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין. והיינו שאפילו דברים כאלה שאינם נחשבים חטא אצל אנשים אחרים, אבל רב ורבי יוחנן לפי מדרגתם וחשיבותם בעיני הציבור זה נחשב אצלם לחילול השם.

ולכן בני תורה, שנחשבים מאד בעיני הציבור, ואפילו בקרב הרחוקים מתורה ומצוות, אלו שנפגשים עם בני תורה מחשיבים אותם מאד, וזה מחייב אותנו להתנהג באופן המתאים להם.

תצו. בן תורה צריך להתנהג באופן שהציבור יעריכו אותו, שיראו עליו מידות טובות והתנהגה טובה, שדיבורו נבחר עם הבריות, בסבר פנים יפות, ומתייחס לכל אחד ואחד בצורה יפה, בלי לפגוע, ובלי לשון הרע, לא לדבר לשון הרע, שהוא איסור חמור מאד, וגם לשמור על הצורה של בן תורה, עם הלבוש של בן תורה, והתנהגה של בן תורה, זהו קידוש השם, שהוא זכות גדולה מאד!

מוקדש לעילוי נשמת האי גאון וצדיק חסידא ופרישא הגאון הצדיק רבי **אברהם עמרם הלוי** ב"ר שלמה **קוק** זצוקלה"ה
נלב"ע ביום ש"ק לסדר ובו תדבקון
ל' אב תשע"ה - תנצב"ה

גיליון זה מוקדש ומופץ לזיכוי הרבים
נבנת לב **ידידנו הדגול החפץ בעילום שמו** שיחי לאו"ט לעילוי נשמת אחינו בני ישראל שנפטרו בשנה האחרונה מהגניף ל"ע
תנצב"ה

מוקדש לעילוי נשמת
הרה"ג רבי **חיים אריה** ב"ר שאול **דרורי** זצ"ל
נלב"ע י"ד טבת תשנ"ד - תנצב"ה
וזוגתו מרת **לאה** ע"ה ב"ר **יהודה אריה ליפשיץ** זצ"ל
נלב"ע ה' מרחשון תשס"ו - תנצב"ה

מוקדש לעילוי נשמת
הרה"ג רבי **נחמיה ציטרון** זצ"ל
ב"ר דוד צבי זצ"ל
מנהל סמינר "אור החיים" כארבעים שנה
נלב"ע ט' כסלו תשע"ו - תנצב"ה

בקשה מתלמידי ובוגרי הישיבה, אם יש ברשותם קלטות משיחות רבינו שליט"א לפני שנת תשס"ה, וכן ממעמדי פתיחת הזמן ירחייה כלה ומסיבות וסיומים שהתקיימו בישיבה הק', נודה אם יוכלו להודיענו על כך ותעמדו להם זכות הרבים. **כמו כן** נחוצות לנו קלטות משיחות רבינו שליט"א בליל הושענא רבה בבית המדרש 'יערי תבונה' ירושלים בשנים תשס"ה ותשס"ט. ניתן להודיע בתא קולי 1515-27600485 וניצור קשר בס"ד.